

International Journal of Political Studies

(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

December / Aralık 2019 Volume / Cilt 5 Issue / Sayı 3 p-ISSN: 2528-9969
e-ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

International Journal of Political Studies (IJPS) is an academical, periodic and refereed journal published on April, August, and December -three times in a year- by the Center of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal publishes articles which are written in the discipline of social sciences like Public Administration, Political Sciences, International Relationships, Sociology, History, Philosophy, Psychology and Turkish Language. The Journal aims to help distribute, discuss and evaluate investigations and scientific studies by academicians, market and for those who are interested. The Journal is published on internet.

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Political Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2019 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Political Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Research (PESA).

Contact Editorial Office

Address: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-mail: politikarastirmalardergisi@gmail.com **Phone:** +905327695899

Fax: +902642956233

Published by: Center for Political, Economic and Social Research (PESA)

Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA)

www.pesar.org

International Journal of Political Studies (IJPS)

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is
Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler
Bünyamin Bezci
Serdar Güleler

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları
Soner Tauscher
Fikret Topal

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Habib Ahmed (Durham University, UK), **Prof. Dr. Ahmet K. Bayram** (Marmara Üniversitesi), **Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay** (Uludağ Üniversitesi), **Prof. Dr. Atilla Yayla** (Haliç Üniversitesi), **Prof. Dr. Bekir Berat Özipek** (Medipol Üniversitesi), **Prof. Dr. Cengiz Tomar** (Marmara Üniversitesi), **Prof. Dr. Derda Küçükalp** (Uludağ Üniversitesi), **Prof. Dr. Emre Bağce** (Marmara Üniversitesi), **Prof. Dr. Feridun Yılmaz** (Uludağ Üniversitesi), **Prof. Dr. İbrahim Kaya** (İstanbul Üniversitesi), **Prof. Dr. Muharrem Kılıç** (Akdeniz Üniversitesi), **Prof. Dr. Süleyman S. Öğün** (Maltepe Üniversitesi), **Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez** (Karadeniz Teknik Üniversitesi), **Doç. Dr. Alev Erkilet** (İstinye Üniversitesi), **Doç. Dr. Doğan Bıçkı** (Muğla Üniversitesi), **Doç. Dr. Edip Bekaroğlu** (İstanbul Üniversitesi), **Doç. Dr. Fikret Çelik** (Kırıkkale Üniversitesi) **Doç. Dr. İrfan Haşlak** (Sakarya Üniversitesi), **Doç. Dr. Özlem Oğuzhan** (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), **Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç** (Sakarya Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi C. Duran Uzun** (Çankaya Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi Nebi Miş** (Sakarya Üniversitesi)

REFEREE BOARD / SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi), **Prof. Dr. Fuat Aydın** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Fuat Sekmen** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. H. Aliyar Demirci** (Pamukkale Üniversitesi), **Prof. Dr. Hüseyin Sadoğlu** (Karadeniz Teknik Üniversitesi), **Prof. Dr. Murat Önder** (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), **Doç. Dr. İsmail Numan Telci** (Sakarya Üniversitesi), **Doç. Dr. Sefa Usta** (Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi Canan Özge Eğri** (Kırklareli Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi Fırat Mollaer** (Uludağ Üniversitesi), **Öğr. Üyesi Hale Biricikoğlu** (Sakarya Üniversitesi), **Dr. Dr. Öğr. Üyesi İlyas Fırat Cengiz** (Yalova Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Elik** (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi Veysel Kurt** (İstanbul Medeniyet Üniversitesi),

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Makaleler / Articles

- İran Jeopolitiğinin Enerji Politikasına Etkisi** (*Araştırma Makalesi*)
İsmail Hakkı ELÇİ 153
- Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: Abd ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması** (*Araştırma Makalesi*)
Çağla Vural, Hasan Aydın 174
- Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında Bir İnceleme** (*Araştırma Makalesi*)
Ensar Kıvrak 195
- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Neo-Weberyen Devletin İzini Sürmek** (*Araştırma Makalesi*)
İzzeddin Altan 207
- Hobbes, Rousseau ve Madison'un Hizip Anlayışları ve Sundukları Çözümler** (*Araştırma Makalesi*)
Zeynel Kılınç 220
- Kentlilik Bilincinin Kazandırılmasında Yerel Siyasetin Rolü** (*Araştırma Makalesi*)
İrfan Haşlak, Muharrem Es 229
- Mısır'da Karşı Devrim Sürecinin Ekonomi Politik Analizi (2013-2019)** (*Araştırma Makalesi*)
Deniz İstikbal 245

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

- Tarihin Sonu ve Son İnsan** 258
Yusuf Çifci

(Araştırma Makalesi)

İRAN JEOPOLİTİĞİNİN ENERJİ POLİTİKASINA ETKİSİ

THE EFFECT OF IRAN GEOPOLITICS ON ENERGY POLICY

İsmail Hakkı Elçi

PhD candidate, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,

ihelcim@gmail.com

Orcid: 0000-0002-3348-4852

MAKALE BİLGİSİ

Geliş 22 Haziran 2019
Kabul 2 Aralık 2019

Anahtar Kelimeler :
Jeopolitik,
Enerji,
İran,
Basra Körfezi

© 2019 PESA All rights reserved

ÖZET

Sanayileşme ve nüfusun günden güne arttığı dünyamızda enerji kaynaklarının önemi artmaktadır. Fosil enerji kaynaklarının önemini koruduğu mevcut durumda bu kaynaklara sahip ülkeler de bu sayede önemli bir konuma gelmektedirler. İran da zengin petrol ve gaz kaynaklarına sahip olmakla beraber Hazar Denizi ve Basra Körfezi arasındaki jeopolitik konumundan dolayı Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biridir. Sahip olduğu rejim ve yürüttüğü politikalarından dolayı ABD ve bölge ülkelerinin çoğu tarafından tehdit olarak algılanan İran'ın ulusal güvenliği ve varlığı jeopolitik unsurların stratejik olarak kullanılmasıyla yakından ilişkilidir. Günümüzde İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar ve yapılan savaş tehditleri karşısında İran'ın bu yaptırım ve tehditlerin etkisini azaltmada ya da bertaraf etmede kullandığı jeopolitik unsurlar ve bunların şekillendirdiği enerji politikası önem kazanmaktadır. Bu makalede İran'ın konumu, askeri gücü, ekonomisi ve beşeri özellikleri gibi jeopolitik unsurları ele alınmış; yürüttüğü enerji politikasının, bahsi geçen jeopolitik unsurlardan bağımsız olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Makalede ilk olarak; İran'ın jeostratejik konumu, askeri gücü, ekonomisi ve nüfus yapısı incelenmiş, daha sonra bahsi geçen unsurların İran'ın enerji politikasını ne yönde şekillendirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ARTICLE INFO

Received 22 June 2019
Accepted 2 December 2019

Keywords :
Geopolitics,
Energy,
İran,
Persian Gulf

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

In the world where industrialization and population are increasing day by day, the importance of energy resources is increasing. As fossil energy sources are still important today, countries with fossil resources are also important. Iran, which has oil and gas fields, is one of the important countries of the Middle East due to its location between the Gulf of Basra and the Caspian Sea. The national security and presence of Iran, perceived as a threat by many US and regional countries due to its regime and policies, are closely related to the strategic use of geopolitical elements. In the face of economic sanctions and war threats imposed on Iran today, the geopolitical elements used by Iran in reducing or eliminating these sanctions and threats, and the energy policy shaped by them, gain importance. In this article, the geopolitical elements of Iran such as position, military power, economy and human characteristics are discussed: it was tried to reveal that the energy policy used to neutralize or soften many threats is not independent of the aforementioned geopolitical elements.

In the article; Iran's geostrategic position, military power, economy and population structure were examined, and then it was tried to show how these elements shaped Iran's energy policy.

GİRİŞ

İbn Haldun'a atfedilen "coğrafya kaderdir" sözü toplumların ve onların oluşturduğu siyasal bir yapı olan devletin, bir bütün olarak coğrafi ve mekânsal bir bağlam içinde ele alınması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. İnsanlar ya da toplumlar yaşadıkları coğrafyanın; ikliminin, toprağının, kaynaklarının ve konumunun sağladığı ya da dayattığı olanak ve şartlara göre davranarak sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal gelişim süreçlerine yön verirler. Coğrafya ve toplumlar arasındaki bu karşılıklı etkileşim süreci, toplumsal ve siyasal bir varlık olan devlet için de geçerlidir.

20. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan ve devlet ile coğrafya arasındaki bu etkileşimi bilimsel bir yaklaşımla ele alan jeopolitik bilimi, sadece devlet ile bulunduğu konumun politik bir araç olarak kullanılması konusunu değil; devletin bekasını sürdürebilmede politik bir araç olarak yararlandığı askeri, siyasi ve ekonomik bütün araçları kapsamına almıştır. Zira coğrafi konum ülkenin fiziki olarak kapladığı toprak ya da mekânı tanımlarken; jeopolitik konum ülkenin kapladığı toprak parçasının küresel ve bölgesel güç bağlamında sahip olduğu potansiyeli ve değeri tanımlar. Bu üzerinde barındırdığı ve politik bir güç olarak kullanılabilir bütün kaynakları kapsar.

İran; Hazar Denizi ve Hint Okyanusu arasındaki konumu ile çevresindeki birçok kıtasal devletin sahip olmadığı bir konuma sahiptir. Basra Körfezi'ne ve Umman Denizi'ne kıyısının olması, İran'a ulaşım ve sevkiyat konusunda büyük avantajlar sağlamaktadır. Sadece bir kıyı ülkesi olarak değil; Asya kıtasının kalbi denilebilecek mevkiisiyle Ortadoğu ve Asya ülkeleri arasında önemli bir köprü konumundadır. Kıtasal Asya ülkelerinin enerji ve diğer kaynaklarını deniz yoluyla, daha az maliyetle dünya pazarlarına sunmada kullanabilecekleri bir geçiş ülkesi olan İran; ayrıca güçlü bir hâkimiyet sahibi olduğu; Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı sayesinde de, büyük enerji kaynaklarına sahip Ortadoğu ülkeleri ile komşu ülke konumundadır. Hem sahip olduğu büyük gaz ve petrol rezervleriyle hem de günlük yaklaşık 17 milyon varil petrolün taşındığı Hürmüz boğazındaki hâkimiyeti ile büyük avantajlara sahiptir (BÜSAM, 2010: 8).

İran'ın sahip olduğu jeopolitik özellikler bünyesinde çeşitli avantajlar barındırır da beraberinde bazı riskler de getirmektedir. Bu riskler özellikle İran'ın yeni bir rejim ve yönetim anlayışına sahip olduğu İslam Devrimi ile beraber artmaya başlamıştır. 1979 İslam Devrimi'ne kadar uzun yıllar monarşi ile yönetilen İran, Devrim'den sonra yeni bir yönetim yapısına sahip olmuş, hem iç hem de dış politikası yeni yönetim anlayışına göre şekillenmiştir. Şah döneminde ABD yanlısı politikalar izleyen İran, Devrim'den sonra bu pozisyonunu değiştirmiş, ABD'yi "büyük şeytan" olarak ilan etmiştir. Sadece ABD konusunda değil rejim ihracı ve Şii politikasından dolayı bölge devletleri tarafından da bir tehdit olarak algılanmaya başlanmış, bölge devletleri bu duruma duyarlı politikalar geliştirmeye başlamışlardır.

Enerji kaynaklarına sahiplik ve enerji kaynaklarının taşınmasında transit ülke olma; dış politikada amaçlara ulaşmada kullanılan en önemli dış politika araçlarından ikisidir ve ülkeler bu politikalarını geliştirirlerken; konumlarını, ekonomilerini, beşeri özelliklerini ve askeri güçlerini göz önünde bulundurarak geliştirirler. Bu varsayımdan hareketle çalışmanın amacı; İran rejiminin enerji politikasının; İran'ın konumu, ekonomisi, beşeri özellikleri ve askeri gücü gibi jeopolitik unsurlarından bağımsız olmadığını ve bu unsurlara göre şekillendiğini ortaya koymaktır.

Makalede öncelikli olarak jeopolitik kuram ve jeopolitiğin tanımı yapılmış daha sonra İran'ın konumu, ekonomisi, beşeri özellikleri ve askeri gücü gibi jeopolitik unsurları ele alınarak; bunların İran için taşıdığı avantaj ve risklere değinilmiştir. Konum ve ekonominin enerji politikası üzerindeki etkisi ortaya konulurken; İran'ın Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Umman Denizi'ne kıyısının olması, Hürmüz Boğazı gibi önemli bir enerji geçiş noktasını hâkimiyetinde tutması gibi faktörlerin, enerji politikasını ne yönde etkilediği; büyük bir bölümünü enerji gelirlerinin oluşturduğu ve yaptırımlar karşısında zorda olan İran ekonomisinin enerji politikasının oluşturulmasında nasıl bir rol oynadığı üzerinde durulmuştur. Beşeri özelliklerin ve askeri gücün enerji politikasına etkisi kısmında ise; büyük bir etnik çeşitliliğe sahip olan

İran'ın önemli enerji yataklarının, Arapların yaşadığı Huzistan bölgesinde ve kendilerine ait bir yönetime sahip olmak isteyen Kürtlerin yaşadığı batı bölgelerine yakın olması durumunun, enerji politikasını ne yönde şekillendirdiği üzerinde durulmuş; rejim için büyük bir önemi olan Devrim Muhafızları ordusunun ve maddi askeri güç unsurlarının bu politikadaki etkinliği ortaya konulmaya çalışmıştır.

1. Jeopolitik Kuram

Bir ülkenin sahip olduğu topraklar ve bu toprakların bulunduğu coğrafya itibariyle bünyesinde barındırdığı avantaj ya da dezavantajlar o ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel durumu üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Tek bir komşu devlete sahip ülke ile kavşak bir noktada yer alıp birden çok devletle komşu olan bir ülkenin askeri ve siyasi davranış tarzı aynı değildir. Denize kıyısı olan bir devletle, denize kıyısı olmayan kara devletlerinde de bu durum geçerlidir. Aynı şekilde politik güç mücadelelerinin yaşandığı bir bölgede yer alan ülke ile güç mücadelelerine maruz kalacak önemde olmayan bir bölgede bulunan devletin durumu aynı değildir. Coğrafyanın etkileri üzerine olan bu durumlar çoğaltılıp bu etkiler ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara da uygulanabilir.

Coğrafyanın toplumlara ve toplumların oluşturduğu siyasi yapılara etkileri bu siyasi yapıların ilk varlık gösterdikleri tarihlere kadar götürülebilir. Ancak coğrafyanın siyasi yapılara ve politikalarına etkisinin bilimsel bir düzeyde ele alınması, 20. yüzyıl gibi geç bir tarihte gerçekleşebilmiştir. 19. yüzyılın sonuna doğru artan sömürgecilik faaliyetleri coğrafyaya olan yaklaşımı değiştirmiş, coğrafyayı stratejik olarak kullanabilmenin yolları aranmıştır. Bu arayış jeopolitik biliminin doğmasını ve gelişimini sağlamıştır denilebilir (Yılmaz, 2015: 210).

Jeopolitik kavramı, coğrafi konumun ülkelerin dış politikalarında belirleyici bir etken olduğu savına dayanır. Bu kavram ilk olarak Rudolf Kjellen tarafından kullanılmışsa da; ilk kez bilimsel anlamda kullanan Friedrich Ratzel olmuştur. Ratzel, jeopolitiği devletlerin coğrafi özellikleriyle politikaları arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı olarak tanımlarken (Özey, 2001: 85); Kjellen, devletin mekansal ve coğrafi bağlam içinde ele alınması olarak tanımlamıştır (Bilge, 1996: 101).

Jeopolitiğe yönelik ortak bir tanım olmasa da yapılan tanımlarda, ana bileşenler olarak coğrafya ve politika kavramları karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak jeopolitik; devletlerin sahip oldukları coğrafyanın ve buldukları konumun, değişen ve değişmeyen unsurlarını küresel ya da bölgesel güç bağlamında değerlendirilip belirli bir politika oluşturma amaçlı kullanılması olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2015: 205). Jeopolitik sadece ülkelerin coğrafi konumunu değil aynı zamanda onların iklimini, demografik yapısını, ekonomik kaynaklarını ve teknolojik yapısını da konu alır. Burada coğrafi konum jeopolitiğin değişmez bir unsuru olarak karşımıza çıkarken, belirtilen diğer unsurlar jeopolitiğin değişen unsurlarıdır. Ülkeler bu unsurları dış politikada ellerini güçlendirmek amaçlı kullanırlarken, jeopolitik dış politikadaki amaçların mevcut unsurlarla gerçekleştirilebilmesini konu alan bir dış politika analiz metodudur (Yılmaz, 2015: 205).

Bu noktada bir ülkenin coğrafi konumu ile jeopolitik konumunun aynı anlama gelmediğini belirtmek konuyu anlaşılması bakımından önem arz eder. Zira coğrafi konum ülkenin fiziki olarak kapladığı toprak ya da mekânı tanımlarken; jeopolitik konum ülkenin kapladığı toprak parçasının küresel ve bölgesel güç bağlamında sahip olduğu potansiyeli ve değeri tanımlar (İşcan, 2004: 50).

Jeopolitik kavramı 19. Yüzyıl sonlarından itibaren Ratzel ve Kjellen tarafından terminolojiye kazandırıldıktan sonra teorik ve kuramsal altyapısını Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanmaya başlamıştır. Karl Haushofer, Mackinder, Alfred Mahan, Douhet ve Spykman gibi jeopolitik kuramcılar geliştirdikleri teorilerle jeopolitik biliminin klasik teorisyenleri olarak anılmışlardır (İşcan, 2004: 55).

2. İran ve Jeopolitiği

2.1. Dünden Bugüne Kısaca İran Tarihi

İranlılar çok köklü bir kültür, medeniyet ve devlet yönetiminin mirasçılarındır. Sahip olduğu konumdan dolayı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bu durum İran'a köklü bir gelenek kazandırmıştır. Milliyetçi İranlıların övündükleri ve köklerini dayandırdıkları Pers İmparatorluğu, M.Ö.2800'lerde İran topraklarında kurulmuş ve buradan genişleyerek M. Ö.330'lara kadar hüküm sürmüştür. Persler, Kyros ve Darius döneminde doğuda İndus Nehri'nden, batıda Yunanistan'a kadar ve Mısır ile beraber Ortadoğu'nun da hemen hemen tamamında hüküm sürmüşlerdir. Bu hükümlerine M.Ö.331'de Büyük İskender tarafından son verilmiştir (Çitlioğlu, 2015: 24-25).

Perslerden sonra M.Ö.248'de Part İmparatorluğu kurulmuş, M.S. 226'da sahneye çıkacak olan Sasaniler'e kadar devam etmişlerdir. Sasaniler resmi din olarak Zerdüştlük'ü seçmiş, bugünkü Irak, Afganistan, Ermenistan, Orta Asya ve Arap yarımadasını da alarak büyük bir imparatorluk haline gelmişlerdir. Sasaniler askeri, ekonomik ve yönetsel anlamda büyük reformlar gerçekleştirmiş, bugünkü İran'a büyük bir miras bırakabilmişlerdir (Gündoğan, 2010: 33-36).

M.S.637 yılı; İran'ın bugününü de etkileyecek birinci kırılma noktasıdır denilebilir. Bu tarihte Sasaniler, İslam orduları tarafından ağır bir yenilgi almış ve İran, İslam'la tanışmaya başlamıştır. 637-750 arasında Emeviler; 750-950 arasında Abbasiler, bu topraklarda hüküm sürmüş; bu dönemde hemen hemen bütün İranlılar, Müslümanlığı kabul etmişlerdir (Cleveland, 2015: 16-18).

Emevi ve Abbasiler'den sonra İran topraklarında Orta Asya'dan gelen Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Timur Hanedanı ve Karakoyunlular hüküm sürmüşlerdir. 1200'lere kadar genellikle Sünni Müslüman devletleri tarafından yönetilen İran toprakları, bu tarihten sonra Moğollar tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde 1200'lere kadar birçok medeniyet ve devlete ev sahipliği yapan İran, Moğollar tarafından büyük bir tahribata maruz kalmıştır (Çitlioğlu, 2015: 25-26).

Bugünkü İran için ikinci kırılma noktası da; 1501'de Şah İsmail tarafından kurulan Safevî Devletidir. Moğol ve İlhanlılar döneminde İran Müslümanlarının çoğu Sünni olsa da, İsnâaşeriyye (On İki İmam Şiiliği) Şiiliğine bağlı Müslümanların da olduğu bilinmektedir. İlhanlı hükümdarı Hülagu Han'ın; danışmanı olan Şii âlim Nasıruddin Tusi'nin etkisinde kalarak Müslümanlığı kabul etmesiyle beraber; Şiilik, İran'da kurumsallaşmaya başlamıştır (Spuler, 1957: 220-230). Ancak Safevîler'e kadar İran Müslümanlarının çoğu, halen Sünni'dir ve kırılma noktası olma özelliğini; Safevî Hanedanlığı'nın o dönemlerde Lübnan ve Yemen'de hızla yayılım gösteren Şiiliği, devlet dini olarak kabul etmesinden alır (Cleveland, 2015: 59). Bu durum günümüzde bile büyük bir rekabete sebep olacak Şii-Sünni ayrımını çok daha belirgin kılmış, İran'ı ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan derin bir şekilde etkiler hale gelmiştir. Sadece İran değil Ortadoğu coğrafyası bu ayrımdan her açıdan etkilenir duruma gelmiştir.

Safevîler yıkıldıktan sonra kısa süren bir Afgan hâkimiyeti ve daha sonra Avşar, Zend ve Kaçar hanedanlıklarının mücadelesi yaşanacaktır. Kaçar hâkimiyeti sürerken; İran'da 1901 yılında petrol rezervleri bulundu. Sömürgeciliğin olduğu bu dönemde petrolün bulunması, İran topraklarına olan değeri arttırmış, uzun süre İran petrolünün yararlanıcısı olacak İngiltere'nin dikkatini İran'a çekecektir. İngiltere ile beraber kuzey komşusu Rusya da çeşitli girişimlerde bulununca İran toprakları, Rus ve İngiliz mücadelesine konu olmuş, bu mücadele 1924'e kadar sürmüştür. Rus-İngiliz nüfuz alanlarına bölünen İran bu dönemde çok zayıflamıştır (Gündoğan, 2010: 366).

1925'te Rıza Pehlevi, Kaçar Hanedanı'ndan iktidarı alarak yönetimin başına geçti. 1941 yılında Rusya ve İngiltere'nin işgali ile birlikte Rıza Pehlevi, iktidarı oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye devretti (Abrahamian, 2017: 85-130).

1951'de Musaddık, başbakanlık makamına gelip İran petrolünü millileştirme girişiminde bulununca; Batılı devletler özellikle İngiltere ve ABD, bu durumdan rahatsız olup 1953'te bir operasyonla Musaddık'ı devirdiler (Cleveland, 2015: 322-325). Kısa süreli Musaddık dönemi hariç tutulursa, aslında 1925'ten 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar İran, Pehlevi Hanedanlığı'nın hâkimiyetinde kalmıştır. Pehleviler, Humeyni tarafından düşürülene kadar Batı yanlısı seküler ve reformist bir politika izlemişlerdir. Öyle ki, bu dönemde İran, ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biriydi

(Cleveland, 2015: 326-332). İran'ın, Bağdat Paketi ve onun devamı niteliğinde olan CENTO'ya imza atması bu durumun en somut kanıtlarından biridir.

Pehlevi yönetiminin, Batı yanlısı politikalar izlemesi ülkedeki dindar molla kesiminden tepki almıştır. Sadece Batı yanlılığı değil; ülkenin ekonomik durumunun da kötü olması, ülkede çeşitli iç huzursuzlukların ve iç ayaklanmaların yaşanmasına sebep olmuştur. 1963 yılındaki iç ayaklanmalara destek olması ve Pehlevi karşıtı girişimlerinden dolayı İslam Devrimi'nin lideri olacak Ayetullah Humeyni, sürgün edilmiştir. Bahsi geçen sebepler ve diğer bazı faktörlerden dolayı Humeyni liderliğinde ayaklanmalar büyümüş ve devrime sebep olmuştur. 1963 yılında sürgüne gönderilen Humeyni, 1979'da İslam Devrimi'nin başarıya ulaşması ile ülkeye dönmüş ve Devrim'in lideri olmuştur (Cleveland, 2015: 468-475). Bu gelişme, İran için üçüncü kırılma noktasını teşkil etmiş; diğer kırılma noktalarının devamı ya da tamamlayıcısı niteliğinde olmuştur.

Teokratik bir yönetime kavuşan İran, hızla ABD karşıtı politikalar izleyerek; Batı'dan uzaklaşmıştır. Humeyni dönemi Batı ve İsrail karşıtlığı ile beraber rejim ihracı politikaları, yönetimin temel politikalarını oluşturmuştur (Gündoğan, 2011: 97-98). Bu politikalar günümüzde de temel politikalar olarak devam etmekte olup, İran dış politikasına yön veren temel argümanlardır.

İran için her açıdan bir yıkım olan ve sekiz yıl süren İran-İrak savaşı ile Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümü; İran'ın iç ve dış politika önceliklerinin değişimine sebep olan temel gelişmeler olmuştur. Humeyni'nin ölümü ile beraber boşalan Velayet-i Fakih makamına, Uzmanlar Meclisi tarafından 1981'den beri cumhurbaşkanlığı yapan Ali Hamaney seçilmiştir. Ali Hamaney'den boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına da Rafsancani seçilmiştir. Aynı yıl yani 1989'da yapılan anayasa değişikliği ile başbakanlık makamı kaldırılmış; bu makamın çoğu yetkisi Cumhurbaşkanlığı makamına aktarılmıştır. Bu sayede yetkileri artarak güçlenen reformist ve ılımlı muhafazakâr bir lider olan Rafsancani, özellikle dış politikada pragmatist ve ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır (Afacan, 2017).

İki dönem cumhurbaşkanlığı yapan ve anayasadaki iki dönem kısıtlamasından dolayı bir daha aday olamayan Rafsancani'den sonra makama Muhammed Hatemi seçilmiştir. Reformcu bir kişiliğe sahip olan Hatemi; gençlere iş ve özgürlük, kadınlara erkek egemenliğinden kurtarıma vaatlerinde bulunarak, geleneksel siyasi söylemlerin dışına çıktı. Ayrıca "İslami demokrasi" tabirinden hareketle; hükümetin halka hükmetmek için değil, hizmet için var olduğunu söyleyerek; katı bir yönetim anlayışından daha yumuşak bir yönetim anlayışına geçileceğini ileri sürüyordu (Taşkın, 2008: 29-31). Hatemi'nin İslam, Devrimci Gelenek ve demokrasi arasında kurmaya çalıştığı bu yeni dengede daha baştan önemli gerilimler çıkmaya başladı. Hatemi'nin söylemlerinin uygulamasını bekleyen, hızlı bir değişimden yana olan yeni toplumsal hareketler ile; Hatemi'nin rejimin sınırları dâhilinde taviz koparmaya çalışan tavrı, arasında yoğun bir gerilim meydana geldi. Oluşan bu gerilime rağmen Hatemi, değişimden yana olan; gençler, kadınlar, sanatçı ve aydınlar lehine rejimden tavizler kopararak İran siyasetine farklı bir anlayış getirmiştir (Taşkın, 2008: 31-39).

2.2. İran'ın Coğrafi Konumu

İran 25-39 kuzey enlemleri ile 44-63 boylamları arasında yer alan kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir ülkedir. Batısından Türkiye ve Irak; doğusundan Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan; kuzeyinden Hazar Denizi, Azerbaycan, Nahcivan ve Ermenistan; güneyinde Basra Körfezi ile çevrelenmiş bir Ortadoğu ülkesidir.

Aslında İran'ı bir Ortadoğu ülkesi olarak tanımlamak güçtür çünkü İran toprakları Asya, Kafkaslar ve Ortadoğu arasında çok kilit bir noktadadır. Birçok medeniyet ve devletin mücadelesine tanıklık etmesi, bir yönden İran topraklarının bu özelliğini kanıtlar niteliktedir.

İran'ın jeopolitik konumunun önemi söz konusu olduğunda ele alınacak ilk iki konu şüphesiz Basra Körfezi ve Hazar Denizi'dir. İran'ın jeopolitik olarak önemli bir ülke durumuna gelmesi, büyük oranda bu iki bölge sayesinde gerçekleşiyor demek hatalı olmayacaktır. İran'ın Hazar Denizi, Umman Denizi ve Basra Körfezi'ne kıyısının olması; İran'a deniz ulaşımı ve sevkiyatı konusunda büyük avantajlar

sağlamaktadır. Basra Körfezi'nde Hürmüz Boğazına hükmetmesi ve buradaki birçok adayı elinde bulundurması, İran'a körfezden geçiş ve taşıma konularında büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Ayrıca Körfez'de Fav Ağzı ile Bender Abbas arasında; aynı şekilde Umman Denizi'nde Bender Abbas ile Bender Gevader arasında uzanan uzun kıyılara sahip olması, sahip olduğu üstünlüğü perçinlemektedir (Yeğin, 2016: 9). Bu sayede İran'ın hâkimiyet alanı sadece Körfez'le sınırlı kalmıyor; Umman Denizi ve buradan da Hint Okyanusu havzasına kadar uzanıyor. İran'ın bu şekilde Basra Körfezi'nin kuzeyinden Hint Okyanusu'na varan hatta büyük oranda hükmetmesi İran'a Kafkaslar, İran Platosu Havzası, Hazar Havzası ve Hint Okyanusu Havzası arasında çok önemli bir konum atfetmektedir. Bu konumuyla Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri gibi kıtasal ülkelerin mal ve enerji kaynaklarının uluslararası sulara ve pazarlara ulaştırılması konusunda anahtar ülke konumundadır (Erdoğan, 2008: 229-237).

Hazar Denizi, daha çok sahip olduğu enerji kaynakları ile İran için önemli olsa da; Hazar Denizi'nde Astaran'dan Hüseyin Kuluhan Körfezine uzanan sahillere sahip olması; İran'a ulaşım ve taşıma konularında da belirli bir değer kazandırmaktadır. Hazar'da sahip olduğu bu sahillerin, Avrupa-Ortadoğu yolunun yanı sıra, Kafkaslar ve Orta Asya yolunun üzerinde olması İran'ın bölgedeki üstünlüğünü arttırmaktadır (Yeğin, 2016: 9). Sonuç olarak ülke topraklarının Basra Körfezi ve Hazar Denizi arasında konumlanması, İran'a Avrupa ve Uzak Doğu arasında bir köprü; Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin denize çıkış güzergâhı rolünü yüklemektedir.

Hazar Denizi ve Basra Körfezi, İran'a hem kendisi hem de bölge ülkeleri için ulaşım ve taşıma konusunda büyük bir önem yüklerken, İran'ın sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervlerinin, büyük oranda bu bölgelerde olması; yüklediği önemin farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu bölgelerde, sadece sahip olduğu enerji kaynakları ile değil; aynı zamanda bölgedeki enerji kaynaklarının nakli ve geçişi konusunda da önemli bir role ve üstünlüğe sahiptir. Özellikle Basra Körfezi'ni Umman ve Arap Denizi'ne bağlayan Hürmüz Boğazı, İran'a kendisine yöneltilen tehditleri bertaraf etme fırsatı ve gücü kazandırmaktadır. Çünkü Hürmüz Boğazı'ndan günlük yaklaşık 17 milyon varil petrol geçmektedir ve bu oran dünya petrol tüketiminin çok büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatması durumunda; sadece petrol ihraç eden bölge ülkeleri değil, aynı zamanda petrol ithal eden ülkeler de büyük bir sıkıntı yaşayacaklardır (BÜSAM, 2010: 8).

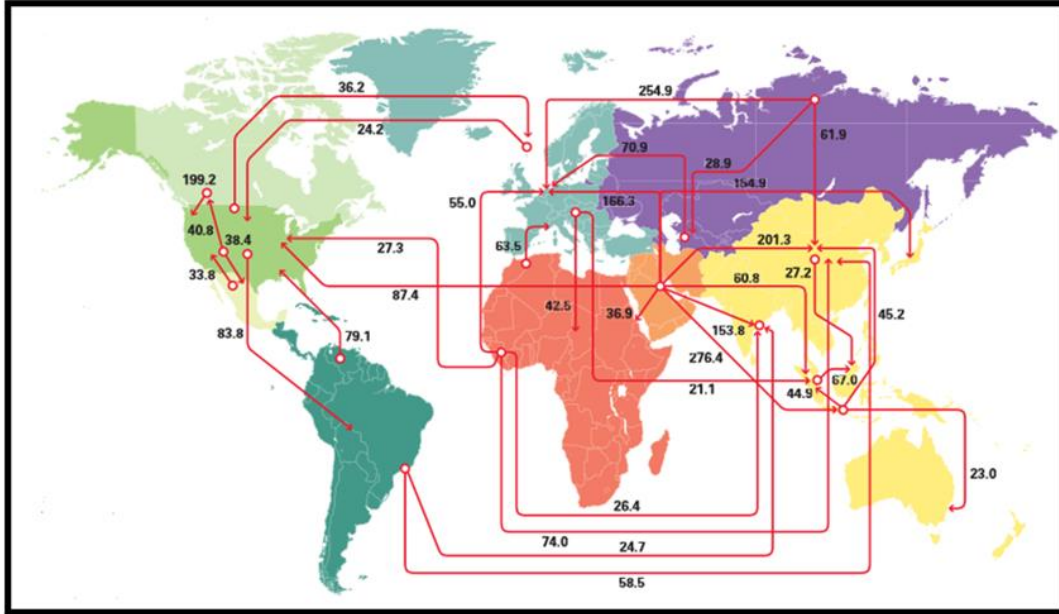
Nitekim bu durumda en çok sıkıntı yaşayacak ülke de; ithal ettiği petrolün büyük bir kısmını Körfez ülkelerinden karşılayan Çin Halk Cumhuriyeti olacaktır. 1,4 milyarlık nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkesi ve büyük bir ticari güç olan Çin; enerji konusunda büyük oranda dışa bağımlı durumdadır. Çin, özellikle petrol ihtiyacının çoğunu Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve diğer Ortadoğu ülkelerinden karşılamaktadır. BP'nin 2018 raporuna göre; Çin, 2017'de ithal ettiği 422,1 milyon tonluk ham petrolün yaklaşık 184 milyon tonunu bahsi geçen ülkelerden karşılamıştır (Bkz Tablo 1.). Çin bu ithalat oranıyla, ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ham petrol ithalatçısı olmuştur (IEA Oil Information Overview, 2019: 7). Sadece petrol ihtiyacını değil; mavi gökyüzü projesi kapsamında doğalgazın enerji karışımındaki payını 2020'de %10'a, 2030'da %15'e çıkarmayı planlayan Çin, doğal gaz ithalatında da büyük oranda Ortadoğu ülkelerine bağımlı hale gelmeye başladı. 2004'te LNG ithal etmeye başlayan Çin, 2016'da 16 bcm LNG'yi Katar'dan ithal ederek; Katar'ın LNG ithalatındaki payını %60'a çıkardı. Bu durum, Katar'ın RasGas şirketinin uzun dönemli en büyük LNG tedarikçisi olan Hindistan için de geçerlidir. (Cedigaz Insights, 2018: 10-18). Aynı şekilde Japonya da petrol ihtiyacının yaklaşık %75'ini bu ülkelerden karşılamaktadır (Bkz Tablo 1.). Ve bakıldığında yapılan bu petrol arzının büyük bir bölümü Hürmüz Boğazı'ndan geçmekte, bu da İran'ın elini ve pazarlık gücünü kuvvetlendirmektedir. Ki İran ABD'nin kendisine uyguladığı ekonomik yaptırımları, Hürmüz Boğazını kapatma tehditleri ile hafifletmeye ya da kaldırmaya çalışmaktadır.

Tablo 1. Ülkeler Arası Ham Petrol İthalat ve İhracatı (milyon ton).

İHRAÇ EDEN ÜLKELER	İTHAL EDEN ÜLKELER		
	ÇİN	JAPONYA	HİNDİSTAN
IRAK	36.9	2.7	41.0
KUVEYT	18.2	11.5	11.2
SUUDİ ARABİSTAN	52.2	63.4	34.1
BAE	10.2	37.7	16.4
DİĞER ORTADOĞU ÜLKELERİ	66.5	24.1	31.6
TOPLAM İTHALAT	184	139.4	134.3

Kaynak: (BP Statistical Review of World Energy, 2018)

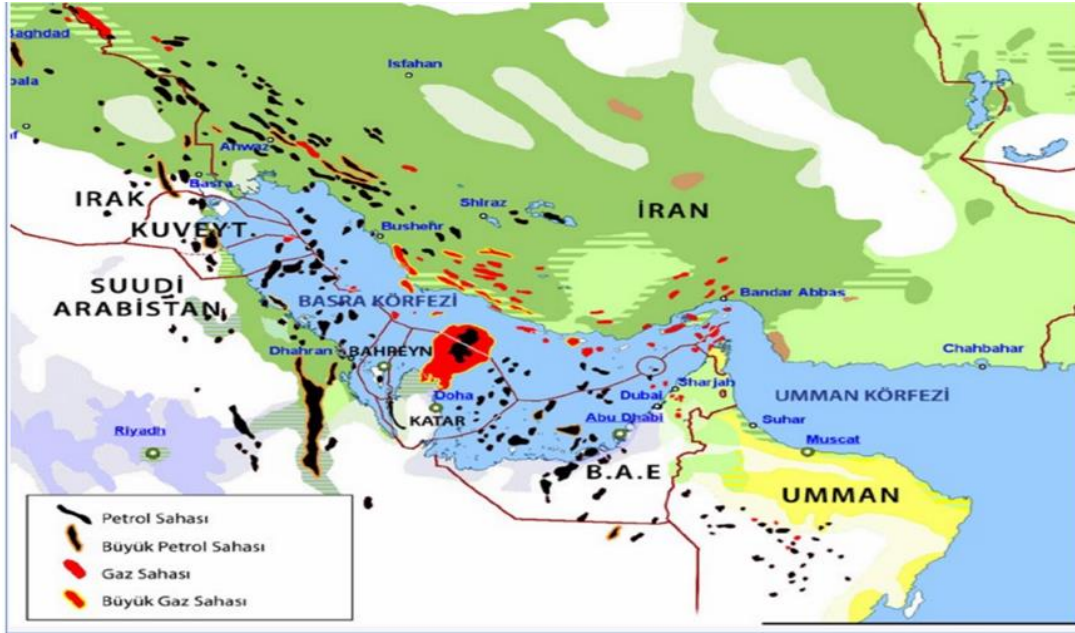
Yine BP'nin 2018 raporunda yer alan ve 2017'de gerçekleşen büyük enerji ticareti hareketlerini gösteren haritada; Basra körfezinin dünya petrol arzı için ne kadar önem taşıdığı net bir şekilde de görülmektedir (Bkz Harita 1.).

Harita 1. Dünya Petrol Ticareti Hareketleri (milyon ton).

Kaynak: (BP Statistical Review of World Energy, 2018)

İran'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinin çoğu da Basra Körfezi ve çevresindedir. Petrol yatakları ülkenin güneyinde ve Basra'nın çevresinde yer alan Boyar Ahmadi ve Huzistan bölgesinde yer alırken; ülkenin gaz yatakları, daha çok ülkenin batısı ve kuzeybatısında yer almaktadır. Hormozgan ve Buşehr bölgelerinde yer alan gaz yatakları da yine Basra Körfezi çevresindeki topraklarındadır (Bkz Harita 2.).

Harita 2. Basra Bölgesindeki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları.

Kaynak: (World in Arabic, 2016)

Aynı şekilde Hazar Havzası, Basra Körfezi kadar olmasa da, sahip olduğu gaz ve petrol rezervleri ile İran'ın jeostratejik önemini arttıran bir başka alandır (Bkz Harita 3.).

Harita 3. Hazar Bölgesindeki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları

Kaynak: (World in Arabic, 2016)

İran'ın sahip olduğu bu topraklar, İran'a, ekonomik ve siyasi açıdan bir üstünlük bahşederken; askeri açıdan da İran'ı, avantajlı konuma getirmektedir. 1.684.000 kilometrekareye yayılan topraklarıyla, dünyanın 17. Büyük ülkesidir (CIA, 2019). Elbruz, Demavend ve Zagros dağları ülke topraklarını bir çember gibi sarmakta; adeta ülke için bir kale görevi görmektedirler. Arazi yapısının bu şekilde dağlık

olması ve dağların ülkeyi özellikle batı ve kuzeyden tamamen çevirmesi, İran'ın askeri olarak işgal edilmesini zorlaştırmaktadır (Özcan, 2006: 14).

2.3.İran Ekonomisi

İran ekonomisi esas olarak petrol ve doğalgaz kaynakları üzerine yapılanmıştır ve büyük oranda bu gelirlere bağımlıdır (Doster, 2012: 46). Kamu ekonomisi ve devlet korumacılığının etkin olduğu İran ekonomisinde, büyük şirket ve işletmelerin çoğu devlet tekelindedir. Son dönemde özel sektörün etkinliği artsa da bu çok sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir (DEİK, 2017).

Ülke ekonomisi sektörel olarak; % 9,6 tarım, % 35,3 sanayi ve % 55 hizmet oranında bir dağılıma sahiptir. 101.4 milyar dolar ihracat; 76.39 milyar dolar ithalat yapmaktadır. Ülkenin GSYİH'sı 430,7 milyar dolarken; kişi başına düşen milli gelir 20 bin dolar seviyesindedir. Ülke tarımda; buğday, pirinç, şeker pancarı ve pamuk üretimi ile ön plana çıkarken; sanayide petrol, petrokimya, gaz, gübre, tekstil ve yapı malzemeleri üretimi ile ön plana çıkmaktadır. 2017'de % 3,7'lik bir büyüme yakalayan İran ekonomisinin, en büyük sorunları işsizlik ve enflasyon olarak ortaya çıkmaktadır. 2017'de işsizlik % 11,8, enflasyon % 9,6 olarak gerçekleşmiştir (CIA, 2019).

İran ekonomisinin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de; şüphesiz nükleer silah gündeminden dolayı maruz kaldığı yaptırımlardır. İran'ın 2000'lerin başından itibaren nükleer silah geliştirme çalışmalarının ortaya çıkması, özellikle ABD öncülüğünde gerçekleştirilen geniş çaplı yaptırımların uygulanmasına sebep olmuştur. Ahmedinejad döneminde sıkı bir şekilde uygulanan ekonomik yaptırımlar Ruhani döneminde kaldırılmış ya da hafifletilmiştir (Sinkaya, 2009: 72-73). Ancak ABD'de Trump'ın başa gelmesi ile beraber ekonomik yaptırımlar tekrar uygulanmış, İran ekonomisi adeta izole edilmeye çalışılmıştır.

İran sahip olduğu enerji kaynakları ve bulunduğu konum itibarıyla daha yüksek ekonomik değerler elde etme potansiyeline haizken; 1980'lerden beri uygulanan ekonomik yaptırımlar, bu potansiyelin gerçekleşmesini engellemektedir. İran, hem yaptırımlara karşı hem de düşman olarak gördüğü İsrail ve bölgesel güç mücadelesi içinde olduğu Suudi Arabistan'a karşı ekonomisini güçlendirmeye çalışmakta; bunu Batı dışı uluslararası örgütlere katılarak ya da çevre ülkelerin İsrail-ABD ittifakına katılmalarını önleyerek yapmaktadır. İran'ın, Rusya ve Çin ile işbirliğini arttırmak istemesi ve bu amaçla Şangay İşbirliği Örgütüne girmeye çalışması bu çabaların en somut örnekleridir (Keyvan, 2017).

2.4.İran'ın Nüfus Yapısı ve Etnik Dağılımı

2018 verilerine göre; İran yaklaşık 83 milyonluk bir nüfusa sahiptir (CIA, 2019). Bu büyük nüfus kendi içinde büyük bir kültürel ve etnik çeşitlilik barındırmaktadır.

Bilindiği gibi; etnik çeşitlilik ülkelerin ulusal birlik ve ortak bir ulusal bilincin oluşturulması açısından bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bu genel kanı, şüphesiz İran için de geçerlidir ancak İran'ı bu dezavantajın şiddetinden kurtaran ve nüfusu ortak bir paydada birleştiren başka bir faktör var; o da Şiilik mezhebi. Nüfusunun % 90'ı Şii olan İran için bu olgu ve bu olgunun sürekliliği çok önemlidir (Uyar, 2006). İran, Şiilik olgusunu sürekli canlı tutarak hatta ideoloji haline dönüştürerek çoğunluğu Sünni olan Ortadoğu'da güçlü bir şekilde ayakta durmaya çalışmaktadır.

Nüfusunun büyük kısmı Şii mezhebinden olan İran'da; Farslar, Türkler, Kürtler, Beluciler ve Araplar yaşamaktadır (Bkz. Harita 4).

Harita 4. İran Etnik Dağılım Haritası

Kaynak: (Orsam, 2015)

Haritada da görüleceği üzere; İran'ın kuzeybatısında 25-30 milyon nüfuslu Azeri Türkler, batısı ve kuzeybatısında 5 milyon nüfuslu Kürtler, merkez yani iç İran'da 25-30 milyon nüfuslu Farslar, güneyde 1,5 milyon nüfuslu Beluciler ve 3 milyon nüfuslu Araplar yaşamaktadır. Çoğunluğu oluşturan bu ögeler dışında; az bir çoğunluğa sahip gayrimüslimler de İran topraklarında yaşamlarını sürdürmektedir. Yine haritadan çoğunluğun Şii olduğu görülmekte, Sünni kesim çoğunlukla Beluciler ve Kürtler'in bir kısmından oluşmaktadır. Bununla beraber Horasan bölgesindeki Türkmenlerin de Sünni olduğu görülmektedir.

Etnik dağılıma bakıldığında; İran'ın ülkenin kimliği olarak belirlediği Farslar dışındaki milletler, genellikle İran sınır bölgelerinde yaşamaktadır (Bkz Harita 4). Türkiye, Irak, Körfez ülkeleri ve Afganistan gibi komşu ülkelerin içinde yani hemen sınırın öbür yakasında aynı millettten insanlar yaşamakta, bu durum çoğu kez bağımsız bir devlet kurmak isteyen ayrılıkçı hareketlere sebep olmaktadır. İran, birlik ve bekası için kırılmalık teşkil eden bu durumu daha önce de söylendiği gibi; Şiilik ve buna ek olarak İranlılık ya da Farslılık kimlikleri ile aşmaya çalışmaktadır. Merkezinde Şiiliğin bulunduğu İranlılık ideolojisi, büyük oranda başarılı olsa da bu durum İran için büyük bir tehdit olmaya devam etmektedir (Akhbari ve Zolfeghari, 2009: 46-47). Ülke içinde çeşitli kültürel araçlarla Farslılık kimliği içinde diğer milletleri eritmeye çalışan İran, dış politikada da buna yönelik politikalar izlemektedir. Örneğin Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemekte, PKK ve PJAK konusunda Türkiye ile işbirliği kurmaktadır (Tüysüzöğlü, 2017: 18).

İran için mevcut duruma bakıldığında; tehdit olarak ön plana çıkan, hem ırk hem mezhep olarak farklılaşan Sünni Kürtler ve Sünni Beluciler'dir. Bu iki unsur, İran'ın rakibi ve karşıtı ülkeler olan; Suudi Arabistan, ABD ve İsrail gibi ülkeler açısından İran'ı istikrarsızlaştırmak ve zayıflatmak için çok kullanışlı araçlar olarak öne çıkıyor. Özellikle günümüzde silahlı ve bağımsız bir Kürdistan kurmak isteyen Kürtler, İran için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bunlar dışında, Ahvaz bölgesinde yaşayan Sünni Araplar da özellikle Suudi Arabistan gibi Sünni ülkeler için bir koz olarak durmaktadır. İran petrol ve gaz rezervlerinin büyük miktarının yer aldığı Basra Körfezi çevresinde Arap ve Kürtler'in yaşaması (Bkz Harita 4) etnik çeşitliliğin İran için yarattığı tehdidin boyutunu göstermektedir.

2.5. Askeri Güç

İsrail, kendini Müslüman Arap devletlerin içinde nasıl kuşatılmış hissediyor ve buna karşı silahlaniyorsa; aslında İran'ın durumu da buna benzerdir. İran'ın Müslüman bir ülke olması, durumu biraz daha hafifletse de bölgedeki mezhepçi politikalar ağır basmaktadır. İslami bir rejime sahip olması, rejimin Şii olması ve bu rejimi Şiilik ekseninde ihraç etmek istemesi İran'ı da, İsrail gibi yalnız ve kuşatılmış bir duruma koymaktadır.

İran'ın 1979 İslam Devrimi'nden sonra en temel amaçlarından biri; kurmuş olduğu rejimi korumak ve devam ettirmek olmuştur. Devrimden sonra bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanan İran, ABD ve İsrail için de temel tehditlerden biri haline gelmiştir. Şer eksenli ülkelerinden biri olarak ilan edilen İran, bu durum ve tehditlerin farkında olarak silahlanma yolunda çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. İran sahip olduğu klasik silahlı unsurlara ek olarak, profesyonel ve seçkin birimler kurmuştur. Besic, Devrim Muhafızları ve Kudüs Tugayları gibi bu birlikler devrimi koruma amacının yanında; İran'ın bölgedeki askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarını da korumaktır (Yeğin, 2016: 14).

Bu seçkin birliklere ek olarak İran, nükleer silah geliştirme çalışmalarına başlamış; bu çalışmalar, İran'ı uluslararası alanda daha da yalnızlaştırmıştır. Şah döneminde ABD'nin desteğiyle başlatılan İran'ın nükleer programı, yine ABD tarafından sonlandırılmak istenmektedir. Arak, Natanz ve Busehr reaktörlerini özellikle Ahmedinejad döneminde faal hale getiren İran (Sinkaya, 2009: 72), Ruhani döneminde P5+1 ülkeleri ile bir anlaşma imzalayarak nükleer faaliyetlerini istenilen seviyeye indirmeyi kabul etmiştir. Ancak Trump ile beraber ABD bu anlaşmadan çekildiğini açıklamış İran'ı bu faaliyetlerini tamamen sonlandırması için köşeye sıkıştırmaya başlamıştır (BBC, 2019). Bütün bunlara rağmen İran bölgede ayakta durabilmek adına nükleer programına tamamen son vermek istememekte; özellikle ülkedeki muhafazakâr kesimler programın devam etmesini istemektedirler. İran'ın nükleer silah elde etme potansiyeline sahip olması, İran'ı güçlü kılan başka bir sebeptir.

İran'ın, nükleer silah çalışmaları ve sahip olduğu seçkin birlikler dışında; özellikle balistik füze yapımı kabiliyeti, askeri elektronik cihazlar, deniz ve denizaltı torpidoları ile Saika uçağı son dönemde en çok bilinen atılımlarıdır (Yeğin, 2016: 18). Bunlara ek olarak aşağıda tablo 2 incelendiğinde de İran'ın bölgede güçlü ve etkili bir ülke konumunda olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 2. İran Askeri Gücü Tablosu

KARA KUVVETLERİ		HAVA KUVVETLERİ		DENİZ KUVVETLERİ	
Tanklar	1658	Uçaklar	471	Toplam Donanma Gücü	397
Zırhlı Savaş Araçları	1315	Av Önleme Uçakları	137	Fırkateyn	6
Kundağı Motorlu Silahlar	320	Sabit Kanatlı Taarruz Uçakları	119	Hafif Savaş Gemisi	3

Çekili Topçular	2.078	Nakliye Uçakları	196	Denizaltı	32
Çoklu Roketatarlar	1.474	Eğitim Uçakları	78	Sahil Güvenlik Botu	111
Toplam Askeri Personel	873.000	Helikopterler	123	Mayın Gemileri	7
		Taarruz Helikopterleri	12	Zülfikar Ana Muharebe Tankı	100

Kaynak: (Global Fire Power, 2019)

3.İran'ın Enerji Politikası ve Jeopolitik Unsurların Etkisi

1900'lü yıllardan günümüze kadar enerji politikaları ile jeopolitik arasındaki ilişki ve etkileşim sürekli olarak artmıştır. Bunun sebebi; enerji elde etme kaynağının genel olarak dünyanın hemen hemen birçok yerine simetrik olarak dağılmış kömürden; asimetrik olarak dağılım gösteren petrole kaymasıydı (Sevim, 2012: 4380). Petrolün simetrik olarak dağılmayıp dünyanın belirli bölgelerinde bulunması, onun elde edilmesinde çeşitli politik hamle ve stratejilerin kullanılmasını gerekli kıldı. Bu gereklilik, enerji politikaları ve jeopolitik arasındaki etkileşimi arttırdı.

Genel olarak enerjinin ve özel olarak petrolün, 20. yüzyılın başlarından itibaren sanayinin çarklarını döndüren ana hammadde olarak birçok mücadele ve savaşın sebebi olduğu şüphe götürmez bir gerçek halini almıştır. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem, Arap-İsrail Savaşları, İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı gibi 20. yüzyılın önemli mücadelelerinin nedenlerinden birini enerji ya da petrol oluşturmuştur. 20. yüzyıla kalmayıp günümüze sarkan Arap Baharı olayları, İran-ABD-İsrail çekişmesi ve Ortadoğu'daki diğer çeşitli güç mücadelelerinin kaynağında petrolün gizli bir neden olarak karşımıza çıktığını görüyoruz.

Bu açıdan bakıldığında; petrolün en çok bulunduğu Ortadoğu toprakları, birer mücadele ve rekabet ortamı haline almış, bu mücadelelerin kalbi konumuna gelmiştir. Sadece petrol değil; Ortadoğu'nun, dünyanın kavşak noktasında olması; topraklarının değerini katlamaktadır.

Gerek jeostratejik konumu, gerek sahip olduğu enerji kaynakları ile İran; Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden biridir. Dünya petrol rezervlerinin % 9,3'üne sahip olan İran; Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dünyanın dördüncü büyük rezerv sahibi ülkesidir. Buna ek olarak İran; dünya gaz rezervlerinin % 17,2'sine sahip olmakla gaz zengini ülkeler sıralamasında, Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir (BP Statistical Review, 2018: 12-35). Bu kadar büyük kaynaklara sahip olan İran, üretim konusunda kendinden daha az rezerve sahip ülkelere nazaran başarısız sayılsa da en büyük 10 petrol ve en büyük 5 gaz üreticisi ülkeler arasındadır. İran, 2017'de 234,2 milyon ton petrol üretimi ile 5. Sırada yer alırken; 2018'de yaptırımların da etkisiyle %4,4'lük bir gerilemeyle Irak'ın gerisine düşerek 6. Sırada (İEA Oil Information Overview, 2019: 4); 214 milyon kübik milyar gaz üretimi ile ABD ve Rusya'dan sonra 3. sırada yer almıştır (İEA, 2019).

Enerji kaynakları, devletler için uluslararası ilişkiler ve dış politika stratejilerinde belirleyici olan temel araçlardan biridir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, bu avantajlarını dış politika hamlelerinde kullanır ve bu şekilde uluslararası ilişkilerde güçlü bir ülke konumuna gelmek ya da bu konumlarını sürdürmek isterler. Sadece enerji kaynaklarına sahiplik değil, enerji kaynaklarının dünyanın diğer noktalara iletilmesinde ve enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanmasında önemli bir role sahip olmak da, dış politikada ülkelerin ellerini güçlendirmek amaçlı kullandıkları araçlardır.

Bu açıdan bakıldığında; İran'ın dış politika stratejileri de sahip olduğu enerji kaynakları, enerji kaynaklarının iletilmesi ve güvenliğinin sağlanmasındaki rolünden bağımsız değildir. Nitekim İran, sahip olduğu petrol ve gaz rezervleriyle, Basra Körfezi ve Hazar Denizi arasındaki konumuyla ve

Hürmüz Boğazı'ndan geçen petrolün güvenliğini sağlamadaki rolü ile dış politikada kullanabileceği bu üç avantajlı araca sahiptir.

İran'ın coğrafi konumu ya da jeostratejik konumunun enerji politikası üzerindeki etkisi, en açık şekliyle Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki mücadelesinde görülür. Basra Körfezi'ne İran, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Irak ve Kuveyt olmak üzere 7 ülkenin kıyısının olması ve bu ülkelerin temelde çoğunun enerji zengini olması, Körfez havzasını çok önemli bir nokta haline getirmiştir. Körfez, bu ülkeler için enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmada en kısa ve en ekonomik yoldur. Bu deniz, bu ülkelerin Hint Okyanusu'na oradan da dünyaya açılmalarında adeta alternatifsiz bir noktadır.

Basra'dan dünya petrol ihtiyacının % 40'ı geçmekte olup; bu miktar Körfez'i dünyanın enerji konusunda dünyanın merkezi konumuna getirmektedir (Demir, 2014: 109). BP'nin 2017 raporunda yer alan petrol trafiği haritasına bakıldığında (Bkz Harita 1) dünya petrol merkezinin Ortadoğu; Ortadoğu'nun merkezi ya da kalbinin de Basra Körfezi olduğu görülür.

Körfez ülkeleri, sadece petrol değil gaz kaynağı bakımından da çok zengindir. Ortadoğu ülkeleri, dünya gaz rezervlerinin % 40,9'unu oluştururken bunun % 35,3'ünü İran, Katar ve Suudi Arabistan gibi körfez ülkeleri gerçekleştirmektedir (BP Statistical Review, 2018: 26).

Tablo 3'te; dünya enerji trafiğinin yaşandığı önemli geçiş noktaları yer almaktadır. Bu geçiş noktalarına bakıldığında; günlük yaklaşık 30 milyon varil petrol Malakka ve Hürmüz Boğazı'ndan geçmektedir. Daha uzun ve maliyetli yollar seçilirse, Malakka Boğazı'ndan taşınan petrol başka noktalardan da taşınabilir. Ancak Hürmüz Boğazı'ndan geçen petrolün başka noktalardan taşınması imkânı hemen hemen yok gibidir. Basra bu yönüyle benzersizdir. Bütün bu veriler beraber değerlendirildiğinde; Ortadoğu petrolünün % 75'inin taşındığı Hürmüz ve Bab el Mandeb Boğazları'nın hâkimiyet konusu ve güvenliğinin önemi çok iyi anlaşılmaktadır (Wenger, Ortung ve Perovic, 2009: 49).

Tablo 3. Petrol Akışının Sağlandığı Önemli Boğazlar (mbpd: milyon varil/günlük)

ADI	GENİŞLİK	KOMŞU ÜLKELER	PETROL AKIŞI (mbpd)
Bab-el Mandeb Boğazı	18	Yemen-Cibuti	3,3
Cebelitarık Boğazı	8	Fas-İspanya	Net bilgi mevcut değil
Hürmüz Boğazı	21	Umman-İran	17
Malakka Boğazı	8	Endonezya-Malezya	15
Süveyş Kanalı	1.000 feet	Mısır	4,5

Kaynak: (J. Kraska, 2009)

Bu kadar önemli olan bir yerde, İran'ın temel politikası; Hürmüz Boğazı'nın güvenliğini sağlayan ve hakimiyetini elinde bulunduran ülke konumunda olmak ve bunun sürekliliğini devam ettirmektir. İran'ın Hürmüz'deki geçiş kontrolünü elinde tutması ve buranın güvenliğini sağlaması, ABD'nin İran politikaları düşünüldüğünde, İran'a çok kullanışlı bir araç sunmaktadır. Bu bölgede, İran aleyhine olacak herhangi bir gelişme, İran'ı sadece enerji konusunda değil; enerjiye bağlı olarak, ekonomik ve askeri olarak çok zorda bırakacaktır. İran, ihracat gelirlerinin % 90'ına yakını enerji satışından geldiği düşünüldüğünde, bu noktanın İran için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır (Kanapiyanova, 2017:557). Sadece ekonomik değil, ABD ve Suudi Arabistan gibi iki rakip devletin

bölgedeki varlığı düşünüldüğünde Körfez ve Boğaz'ın, İran'ın askeri olarak savunulmasında da önemli bir yer olduğu görülmektedir. Özellikle Prens Selman ile birlikte iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da değişikliğe giden Suudi Arabistan'ın; Katar ve Yemen'e karşı daha sert bir politika izlemesine benzer bir şekilde, İran ile olan bölgesel hegemonya mücadelesini de sertleştirdiği görülmektedir (S&P Global Platts, 2017: 11).

Sayılan nedenler dışında, BAE ve İran arasındaki Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Ebu Musa adaları sorunu (Arı, 1992: 126) Bahreyn'in İran tarafından 1950'lerden beri arka bahçesi hatta; on dördüncü vilayeti olarak görmesi (Keneş, 2012: 70) Katar'da bulunan ABD üssü, Suudi Arabistan'ın Körfez ülkelerini, Körfez İşbirliği Örgütü gibi oluşumlarla nüfuzu altında tutma girişimleri diğer önemli sorunlardır (Tarakçı, 2017).

Bütün bu tehditlerin farkında olan İran Körfez ve Hürmüz Boğazı'nın güvenliğinin hem dış hem iç güvenliği için önemli bir mevki olduğunu bilmekte ve bu şekilde hareket etmektedir. İran bu bölgede herhangi bir tehdit karşısında Hürmüz Boğazı'nı bloke edecek kapasiteye ulaşmıştır. Deniz mayınları, bölgeye yerleştirdiği balistik füzeleri, topları ve klasik deniz/denizaltı harp silah ve araçları ile Boğaz'a hâkimiyetini sağlamıştır (Demir, 2014: 119-120).

İran Körfez'de yaptığı büyük çaplı tatbikatlarla da Boğaz'a hâkim olduğunu defalarca göstermektedir. Son olarak Şubat 2019'da Velayet-97 tatbikatını gerçekleştiren İran bu tatbikatın Hint Okyanusu'na kadar uzandığını bildirmiştir. Tatbikatta İran'ın kendisinin geliştirdiği Fatih adlı denizaltı ve Sehend adlı radara yakalanmayan savaş gemileri de katılmış, tatbikatta yine İran'ın kendi geliştirdiği balistik füzeler kullanılmıştır (NTV, 2009). Bu şekilde bölgede askeri olarak güçlü bir şekilde duran İran tehdit yaratacak ülkelere gözdağı vermektedir.

İran, ayrıca Hürmüz Boğazı'ndan geçen petrolün kontrolünü elinde bulundurmak ve güvenliğini sağlamakla, uluslararası alanda da müttefik ya da destekçi aramakta ve bunu başarmaktadır. Çin'e akan 422 milyon tonluk ham petrolün yaklaşık 184 milyon tonu İran, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerinden çıkmakta ve bunun hemen hemen hepsi Hürmüz Boğazı'ndan geçmektedir (BP Statistical Review, 2018: 24-25). Enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan Çin, Hürmüz Boğazı'nın enerji güvenliğinin sağlanmasına önem vermekte ve bu konuda İran ile işbirliği içinde durmaktadır (Liao, 2013: 211). Nitekim son olarak Trump'ın İran'a uygulanan ambargonun kapsamını genişletme girişimleri karşısında Çin bu şekilde tek taraflı müdahaleleri kabul etmeyeceklerini açıklamış, İran'ın yanında olduklarını söylemiştir (Haberturk, 2019). Bu da yine İran'ın enerji ve enerji güvenliği politikası üzerinden takip ettiği başka bir stratejidir.

İran bu çabalarını ve politikalarını sadece Hürmüz Boğazı ve enerji güvenliği için değil; aynı zamanda bir başka stratejik nokta olan Hazar Havzası için de gerçekleştirmektedir. Ancak Hazar Denizi enerji kaynaklarının, mevcut durumda İran ekonomisine büyük bir katkısı bulunmamaktadır. En azından Hazar Denizi'ne kıyıdaş diğer ülkelerin elde ettiği gelirlerle karşılaştırıldığında durum bu şekildedir. Örneğin; Hazar enerji kaynakları, Azerbaycan bütçe gelirlerine % 40-50 arasında büyük bir oranla katkı sağlamaktadır. Bu durum Kazakistan ve Türkmenistan için de aynıdır. Hazar enerji kaynakları, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın toplam hidrokarbon kaynaklarından elde ettikleri gelirlerin sırasıyla % 100 ile % 83'ünü oluştururken; bu pay İran için % 0,1 ile % 10 arasında değişmektedir (Aslanlı, 2018: 6).

İran'ın mevcut durumda, Hazar'da önemli bir petrol ve gaz üretim faaliyeti bulunmamaktadır. 2011 yılında yapılan rezerv araştırmalarında İran, Serdar-ı Cengel sahasında yaklaşık 2 milyar varil petrolün bulunduğunu açıklamış, buradaki petrol kaynakları için bir rafineri kurma çalışmaları başlatmıştır (Aslanlı, 2018: 7).

Hazar'da durum bu şekilde olsa da; Hazar havzasının, İran için önemsiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. İran'ın buradaki enerji politikası, Basra Körfezi'ndekinden farklıdır. İran'ın Hazar Havzası konusundaki temel politikası; politik ve ekonomik izolasyonu aşmaktır. Bu politikasını hem

kendi kaynaklarını bu bölge üzerinden ihraç ederek hem de denize kıyısı olan ülkelerin enerji kaynaklarının kendi ülkesi üzerinden transit geçişini sağlayarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Aslanlı, 2018: 8).

Ancak İran'ın Hazar havzası enerji politikasının gerçekleşmesi çok da kolay görünmemektedir. Basra'da olduğu gibi ABD, Hazar Denizi enerji kaynaklarını da ne Rusya'nın ne de İran'ın kontrol ve hâkimiyetine bırakmak istemektedir. Azerbaycan ve Kazakistan aracılığıyla; Hazar petrollerinin % 27'sini, doğalgazın % 40'ını İngiliz ve ABD menşeli enerji şirketleri (Exxon Mobile, Chevron, BP vs) kontrol ettiğinden (Lebedev, 2013: 355-361) ABD, bu bölgedeki varlığını kendi enerji güvenliği için kilit bir nokta olarak görmektedir. ABD, özellikle enerji taşımacılığında hem Rusya'yı hem de İran'ı devre dışı bırakmak istemekte; bu iki ülkeye alternatif transit güzergâhlar aramaktadır. ABD, sadece enerji konusunda değil İran'ın kuşatılması, Çin'in dengelenmesi ve Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki etkisinin azaltılması gibi konulardan dolayı da bölgede varlığını sürdürmek istemektedir.

İran yukarıda bahsedilen politikasını gerçekleştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Hazar enerji kaynaklarını kendi ülkesi üzerinden Basra Körfezi ya da Türkiye'ye ulaştırmak isteyen İran bu çalışmalarına 90'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Bu konuda Azerbaycan'dan olumlu yanıt alamayan İran yönünü Türkmenistan'a çevirmiştir. Bu amaçla İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, ilk yurtdışı gezisini 1997'de Türkmenistan'a gerçekleştirmiş; Türkmenistan'dan İran'a gaz akışını sağlayan 200 km'lik bir boru hattı açılışını yapmıştır. İran, bu gazın Türkiye'ye ulaşmasını sağlayacak projeler gerçekleştirirse de Türkmenistan'ın İran'dan olan alacakları için tahkime gitmesi, İran'ın bu çabalarını boşa çıkarmıştır (Aslanlı, 2018:13).

İran yine Hazar politikasına yönelik 1997'de Kazakistan'la bir takas anlaşması imzalamıştır. Anlaşmaya göre; Kazakistan petroleri İran'ın Neka Limanı'na gemilerle ulaştırılıp İran rafinerilerinde işlenecekti. Aynı miktarda İran petrolü Basra Körfezi'nden Kazakistan adına dünya piyasalarına sunulacaktı. Bu alışveriş bu şekilde gerçekleşti ancak İran'ın Kazakistan petrollerinin kendi petrolleri kadar kaliteli olmadığını ileri sürmesi iki ülke arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur (Aslanlı, 2018: 13).

Sonuç olarak İran Hazar'a kıyıdaş ülkelerin enerji geçiş ve nakil ülkesi olmak istemiş ancak çeşitli ulusal ve uluslararası faktörlerden dolayı bu durum gerçekleşmemiştir. Durum böyle olsa da İran bu politikasından vazgeçmemiş; kıyıdaş ülkelerle, Hazar'ın hukuki durumu konusundaki sorunlar dahil, çözmeye çalışmış bu ülkelerle işbirliği içinde olmaya çalışmıştır.

İran'ın Hazar Denizi ve Basra Körfezi arasındaki jeostratejik konumunun İran'ın enerji politikalarının yönünü ve şeklini tayin ettiği aşikârdır. İran elindeki enerji kaynaklarını kullanmada ve dünya piyasalarına sunmada, bulunduğu sahip olduğu stratejik konumunun farkında olup, enerji politikalarını buna göre tayin etmektedir. Aslında buraya kadar yapılan analizler jeopolitik konumun enerji politikaları üzerindeki etkisi başlığı altında işlense de; İran askeri güç ve ekonomik unsurlarının da enerji politikası üzerinde etkileri olduğu görüldü.

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nın öneminden bahsettiğimiz bölümden de çıkarılacağı üzere; İran askeri gücü ile sahip olduğu enerji arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur. Askeri gücün enerji politikası üzerindeki etkisinden söz edildiğinde; Hürmüz Boğazı gibi enerji trafiğinin yoğun olduğu, İran'ın iç ve dış güvenliği için önemli olan stratejik noktalarda izlenecek politikaların İran askeri kuvvetlerinden bağımsız olduğu düşünülemez. Ki İran İslam Devrimi'nin koruyucusu olarak görülen İran ordusunun politikaların oluşturulması sürecinde yer almaması söz konusu bile olamaz.

Devrim Muhafızları'nın İran siyasetinde etkili olmaya başlamaları Devrim'den sonra başlamış olsa da 90'lı yıllardan itibaren bu durum artarak devam etmiştir. 1999 yılındaki öğrenci olaylarında Devrim Muhafızları'nın Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'yi bir mektupla uyarmaları, Hatemi'nin liberal ve Batı yanlısı politikalarının sert bir şekilde eleştirilmesi, eski Devrim Muhafızları'nın 2004

seçimlerinde mecliste dörtte bir oranında koltuk sahibi olmaları ve son olarak eski Devrim Muhafızı olan Ahmedinejad'ın 2005'te Cumhurbaşkanı olması İran askeri güçlerinin İran siyasetindeki etkisini gösteren örneklerdir (Sinkaya, 2010: 116-118).

İran askeri kuvvetleri ülke siyasetinde olduğu kadar; ülke ekonomisinde de söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu söz sahipliği özellikle Ahmedinejad döneminde artmış, Devrim Muhafızları birçok şirkette pay sahibi ya da işletmecisi konumunda olmuşlardır. Güney Pars petrol sahalarının 14. Ve 15. Etaplarının işletilmesi hakkı, Asaluye'den Pakistan sınırına kadar doğalgaz boru hattının döşenmesi, Tahran metrosunun inşası ve İran Telekom'un % 51 hissesinin Devrim Muhafızları'na verilmesi bu durumun somut kanıtlarıdır (Sinkaya, 2010: 130-132).

Enerji şirketlerinin Devrim Muhafızları tarafından satın alınması, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndan geçen enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması gibi konularda İran askeri güçleri ön plana çıkmakta, İran enerji politikalarının oluşumunda bu şekilde etki sahibi olmaktadır.

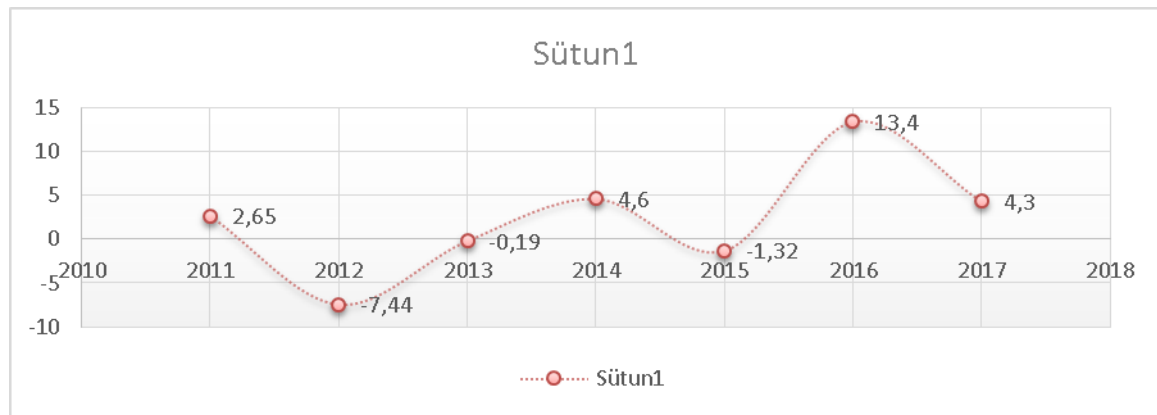
Ortadoğu'nun enerji zengini ülkelerinin ekonomileri büyük oranda enerjiden elde edilen gelirlere bağlıdır. İran'ın ekonomisi de böyledir. Bu açıdan İran ekonomisinin enerji politikalarına etkisine bakıldığında; İkisi arasında çok önemli bir etkileşimin olduğu, ikisinin de birbirine bağlı olduğu görülmektedir.

İran Devrim'den günümüze kadar birçok kez ekonomik yaptırımlara maruz kalmış ve kalmaktadır. Nitekim yaptırımlardan en fazla etkilenen sektör; İran enerji sektörüdür. İran toplam ihracatının % 80-90'ını, kamu gelirlerinin % 50'sini ve GSYİH'sının % 20'sini oluşturan petrol gelirlerinin düşmesi durumunda İran ekonomisine yapacağı etki, verilen rakamlardan da tahmin edilebilir (Kanapiyanova, 2017: 557).

Obama başkanlığı döneminde, 2012'den Haziran 2016 arasında uygulanan yaptırımların petrol ihracına olan etkisine bakıldığında; 2012'de günlük 2,1 milyon varil petrol ihraç eden İran, yaptırımların etkisiyle 2013'te 1,2 milyon varil petrol ihraç eder duruma gelmiştir. 2015'te nükleer anlaşmanın imzalanmasından sonra yaptırımların kalkmasıyla, 2016'da petrol ihracatı tekrar eski seviyesine; yani 2,1 milyon varile dönmüştür (S&P Global Platts, 2017: 67).

Yaptırımların petrol ihracatını vurması otomatik olarak İran ekonomisine yansımakta, büyümeyi tersine çevirmektedir. 2011 yılında 2,65 olan ekonomik büyüme yaptırımların etkisi ile 2012-2015 arasında küçülme yaşamıştır. Yaptırımların kalkmasıyla beraber, küçülme yaşayan İran ekonomisi 2016'da 13,4'lük bir büyüme yakalamıştır (Bkz Tablo 4).

Tablo 4. İran'ın Ekonomik Büyüme Oranları (2011-2017).

Kaynak: (World Bank, 2019)

İran, yaptırımlarla zorlanan enerji sektörünün tekrar canlanması için yaptırımlar süresince farklı enerji politikaları uygulamakta ve çıkış yolu aramaktadır. Bu politikalarından ilki ithalatçı ülkelerin de

talepleri doğrultusunda ulusal para birimleri üzerinden ticaret yapmaktır. Bu yöntem özellikle İran'ın en büyük ithalatçıları olan Çin ve Hindistan tarafından talep edilmekte ve bu konuda çalışmalar yapılmaktadır. Bu politikalarından ikincisine bakıldığında petrol ihraç edilen tankerlerin sigortasını üstlenmek ve bu sayede taşıma şirketlerinin ABD yaptırımlarından etkilenmesini engellemek (Reuters, 2018). Üçüncü yöntem petrol ihracını kendi tankerleriyle yapmak (Oil Price, 2018) ve dördüncü yöntem ise; petrol fiyatlarını düşürerek İran petrollerini avantajlı kılmak ve bu sayede satışlarını yükseltmektir (Özdemir, 2018: 16-17).

İran sadece yaptırımlar dönemlerinde değil; normal dönemlerde de ekonomisini canlandırmak için farklı enerji politikaları geliştirmektedir. Bu politikalara verilecek en iyi örnek İran'ın doğalgaz alanında yaptığı çalışmalardır. İran her ne kadar gaz yönünden dünyanın ikinci büyük rezervlerine sahip olsa da (BP Statistical Review, 2018) bu rezervleri işletme ve ekonomiye kazandırmada yeterince başarılı olamamıştır. İran gaz alanında hem ihracatçı hem de ithalatçı konumdadır. İran Türkmenistan'dan 1997'den beri gaz ithal etmekte olup bu yıllık yaklaşık 12 milyar metreküpü bulmaktadır (Gaz Matters, 2010). Buna mukabil İran 2013'ten bu yana gaz ihracatının % 90'ını Türkiye'ye, % 10'unu Ermenistan'a yapmaktadır (Jalilvand, 2013: 4-5).

İran iç gaz tüketiminin fazlalığından ve sahip olduğu rezervleri çıkaracak altyapıya sahip olmamasından dolayı petroldeki başarısını gazda gerçekleştirememiştir (Kanapiyanova, 2017: 556). Ancak durum bu şekilde olsa da İran sahip olduğu rezervleri ülke ekonomisine kazandırmak için çeşitli politika ve çalışmalar gerçekleştirmektedir.

Ahmedinejad'ın başkanlığı döneminde Güney Pars Doğalgaz Sahası'nın iki fazı açılmış, açılışa konuşma yapan eski Petrol Bakanı Rostam Ghasemi; geriye kalan 17 fazın da açılmasıyla beraber, İran'ın Katar kadar gaz üretebileceğini açıklamıştır. 2011-2013 yılları arasında İran gaz ve enerji sektörüne 44 milyar dolarlık yatırımlar yapmıştır (Kalehsar, 2017: 6-7). Bunlar dışında İran gaz rezervlerinin ekonomiye kazandırılmasında Rusya ile işbirliği içinde bulunmakta, altyapı ve teknoloji bakımından Gazprom'dan yardım almaktadır. İran yeni rezervlerin ekonomiye kazandırılması, altyapı ve enerji teknolojilerinin geliştirilmesi amacıyla Rusya ile 1997'den beri çalışmakta, Gazprom bu tarihten beri İran enerji piyasasında yer almaktadır (Belopolsky, 2009: 111-117).

Yaptırımlar sebebiyle ekonomik yönden izolasyona uğrayan İran, bu izolasyondan en az zararlar kurtulabilmek için enerji kaynaklarını ihraç edeceği alternatif pazarlar bulmaya çalışmaktadır. Bu amaçla yüzünü Asya'ya dönen İran, Hindistan ve Pakistan'ın da üyeliğe kabul edilmesiyle birlikte bir buçuk milyar insanın daha eklendiği (Keyvan, 2017) Şangay İşbirliği Örgütü'ne katılımın, amacına ulaşmada en iyi hedef olduğunu görmektedir. İran, Şangay İşbirliği Örgütü'ne katılarak; enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan Hindistan ve Çin için kaynak ülke; kıtasal Hazar Havzası ülkelerinin enerji kaynakları için ise kuzey-güney doğrultusunda transit ülke olmayı hedeflemektedir (Askeroğlu, 2017: 7-8). İran'ın Şangay İşbirliği Örgütüne katılım projesi de ekonomik izolasyondan kurtulmak için özellikle enerjiye dönük geliştirdiği politikalar kapsamında görülebilir.

SONUÇ

İran sahip olduğu stratejik konum ve enerji kaynakları sayesinde, Ortadoğu'nun önemli bir ülkesidir. Asya kıtasında kilit bir noktada bulunan İran, bu konumundan dolayı birçok kez mücadele alanına dönüşmüş, enerji kaynaklarının da bulunması ile beraber büyük güçlerin dikkatini üstüne çekmiştir. İran rejimi, sahip olduğu konumun ve enerji kaynaklarının kendisi için avantaj olduğunu bildiği gibi; bu avantajların aynı zamanda bir risk olduğunu da farkındadır.

Aslında İran sadece sahip olduğu avantajlardan dolayı değil; Şii ve etnik bir bütünlüğe sahip olmayan nüfusundan, sahip olduğu rejimden ve yürüttüğü politikalarından dolayı da çeşitli riskler altında olduğunu farkındadır. Hem Ortadoğu'da mezhep ve rejim farklılığından kaynaklanan riskler hem de jeopolitik olarak sahip olduğu önemden kaynaklanan riskler, İran rejimini politik olarak zorlamaktadır.

Yönetilmesinin bu şekilde zor olduğu bir coğrafyada devlet yönetimleri sahip oldukları avantajları tabiri caizse politik olarak kullanabilecekleri bir silaha dönüştürmeli ki bu durum İran için de geçerlidir. İran'ın bu konuda ne kadar başarılı olduğunu tartışmak makalenin konusu dışında olsa da Arap Baharı ve öncesi olaylardan dolayı hemen etkilenmeyen Ortadoğu ülkesi kalmazken; İran'ın günümüze kadar ayakta durması başarılı politikalar yürüttüğünün göstergesidir.

Nitekim İran'ın, dış politikada elini güçlendirmek için kullandığı ve bunda başarılı da olduğu en önemli araçlardan birisi, enerjidir. Karşılaştığı birçok tehdidi, hem sahip olduğu enerji kaynaklarını hem de Hürmüz Boğazı gibi önemli bir enerji geçiş noktasının kontrolünü elinde bulundurması sayesinde etkisizleştiren İran, güçlü bir enerji politikası yürütmektedir. Bu politikanın oluşturulması jeopolitik unsurlarından bağımsız değil bizzat bu unsurlar tarafından şekillenmektedir. İran'ın jeopolitik unsurlarını oluşturan konumu, ekonomisi, askeri gücü ve sahip olduğu nüfusu enerji politikasının asıl belirleyicileri olmakta ki bu önerme makalenin de temel konusunu oluşturmaktadır.

Sonuç olarak İran'ın ulusal güvenliği için güçlü bir dış politika aracı olan enerjinin daha stratejik ve ülkenin çıkarlarına hizmet edebilecek şekilde kullanılması, bahsi geçen jeopolitik unsurların göz önünde bulundurulmasıyla oluşturulan bir politikayı gerekli kılmaktadır. Sünni Arap ülkelerin çoğunlukta bulunduğu bir bölgede Şii ve Fars olarak varlık sürdürebilmenin önemli bir yolu da bütün bu unsurların göz önünde bulundurulmasıyla oluşturulan bir enerji politikasına bağlıdır. Bu araç sadece Arap devletlerine karşı değil yürüttüğü politikalarından dolayı İran'ı bir şer ülkesi olarak kabul eden ABD ve İsrail'e karşı da kullanışlıdır.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2017), *Modern İran Tarihi*, Çev: D. Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Afacan, S. (2017). Ekber Haşimi Rafsancani Hayatını Kaybetti, <https://iramcenter.org/ekber-hasimi-rafsancani-hayatini-kaybetti>, 05.11.2019.
- Akhbari, M. ve Zolfeghari, H. (2009). "A Geopolitical Analysis Of Ethnicity in Iran, With An Emphasis On Challenges And Opportunities", *Geopolitics Quartely*, Volume:5, No:3, p.45-69.
- Arı, T. (1992), *Basra Körfezinde Güç Dengesi (1978-1991)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Askeroğlu, S. (2017). Şangay İşbirliği Örgütü İran'ın Güvenlik Garantisi Olabilir mi? <https://iramcenter.org/sanghay-isbirligi-orgutu-iranin-guvenlik-garantisi-olabilir-mi/>, 17.04.2019.
- Aslanlı, K. (2018). Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları, İRAM Analiz, https://iramcenter.org/dd_hbanaliz/Hazar_DeniziYnin_Jeopolitik_ve_Jeoekonomik_Konumu.pdf, 07.05.2019.
- BBC. (2019), ABD Başkanı Trump nükleer anlaşmadan "kısmen çekilme" kararı alan İran'a yeni yaptırımları onayladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48198118>, 10.05.2019.
- Belopolsky, H. (2009), *Russia and the Challengers Russian Alignment with China, Iran, and Iraq in the Unipolar Era*, Macmillan, Palgrave.
- Bilge, S. (1996), *Milletlerarası Politika*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- BP, (2018), *BP Statistical Review of World Energy*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, 26.04.2019.
- BÜSAM, (2010), *Hürmüz Boğazı Jeopolitiği*, Orta Doğu'da Güncel Güvenlik Sorunları Raporu, <http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/14.pdf>, 10.05.2019.
- Cedigaz, (2018), *Cedigaz Insights November 2018 The Future Of Natural Gas In China And India Critical Drivers And Challenges*, <https://www.cedigaz.org/>, 05.09.2019.
- CIA, (2019), *The World Factbook: İran*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, 23.04.2019.
- Cleveland, W.L. (2015), *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. M. Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Çitlioğlu, E. (2015), *İran'ı Anlamak*, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf>, 13.03.2019.
- DEİK, (2017), *İran Ülke Bülteni*, <https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-bulteni-ekim-2017-2.pdf>, 10.05.2019.
- Demir, A. (2014), "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, s.107-140.
- Doster, B. (2012), "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt:4, Sayı:44, s.44-51.

Erdoğan, H. (2008), *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikarın Yumruğuna İran*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Gas Matters, (2010), *İran's Latest Import and Export*, <http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/iran's%20latest%20import-export%20options.pdf>, 01.05.2019.

GFP, (2019), *İran Military Strength*, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=iran, 13.05.2019.

Gündoğan, Ü. (2010), *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara.

Gündoğan, Ü. (2011), "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:29, s.93-99.

Habertürk, (2019), *Çin'den ABD'ye İran Resti: "İşbirliğimiz Devam Edecek"*, <https://www.haberturk.com/cin-den-abd-ye-iran-resti-isbirligimiz-devam-edecek--2440348>, 01.05.2019.

International Energy Agency, (2017). *Key World Energy Statistics*, <https://www.iea.org/statistics/kwes/supply/index.html>, 05.09.2019.

International Energy Agency, (2019), *Oil Information Overview Statistics 2019*, <https://www.iea.org/statistics/>, 05.11.2019.

İşcan, İ. H. (2004), "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:1, Sayı:2, s.47-79.

Jalilvand, D. R. (2013), *Gas Exports: Can Past Failure Become Future Success?*, Oxford Energy Institute for Energy Studies.

Kalehsar, O. S. (2017), "İran-Rusya Enerji İşbirliği", *BİLGESAM*, No:1379.

Kanapiyanova, Z. (2017), "İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:17, Sayı:4, s.553-564.

Keneş, B. (2012). *Hasan Sabahtan Bugüne İran ve Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Keyvan, Ö. Z. (2017), *İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği İsteği ve Çin*, <https://ankasam.org/iranin-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligi-istegi-ve-cin/>, 05.11.2019.

Lebedev, E.V. (2013), "Caspian Basin as a Source of Geopolitical Competition Between the USA, Russia and Iran", *Vestnik University of Nijegorod*, Volume:3, No:1, p.355-361.

Liao, J. X. (2013), "China's Energy Diplomacy and Its "Peaceful Rise" Ambition: The Cases of Sudan and Iran", *Asian Journal of Peacebuilding*", Vol:1, No:2, p.197-225.

MacDonald, B. (2009), *The Strategic Impact of Energy Dependency*, Editör: J. Kraska, Energy Security in the Coastal Zone, The Conference of Defence Associations Institute, Ottawa, p.96-110.

NTV. (2019), *İran'dan Geniş Çaplı Deniz Tatbikatı*, https://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-genis-capli-deniz-tatbikati,vO_54vw800u1UPIDOfLXcQ, 04.05.2019.

Oilprice. (2018), *China Switches to Iranian Tankers to Import Iran's Oil Amid U.S. Sanctions*, <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/China-Switches-To-Iranian-Tankers-To-Import-Irans-Oil-Amid-US-Sanctions.html>, 10.05.2019.

OPEC, (2018). *OPEC Annual Statistical Bulletin 2018*, <https://asb.opec.org/index.php/data-download>, 11.05.2019.

- ORSAM, (2015), <https://orsam.org.tr/index.php>, 21.04.2019.
- Özcan, N. A. (2006), İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri, TEPAV, Ankara.
- Özdemir, B. Z. (2018), "İran Yaptırımları Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkileri", SETA Analiz, Sayı:260.
- Özey, R. (2001), "Türk Dünyasının Jeopolitik Önemi ve Başlıca Sorunları", Avrasya Etüdüleri, No:20.
- Reuters. (2018), Exclusive: India Allows State Refiners to Use Iran Tankers, Insurance for Oil Imports, <https://www.reuters.com/article/us-india-iran-oil-exclusive/exclusive-india-allows-state-refiners-to-use-iran-tankers-insurance-for-oil-imports-idUSKCN1LJ1F9>, 21.04.2019.
- S&P Global Platts, (2017), Insight December 2017, <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/insight-magazine>, 05.09.2019.
- Sevim, C. (2012), "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği, Journal of Yasar University, Cilt:26, Sayı:7, s.4378-4391.
- Sinkaya, B. (2009), "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt:1 Sayı:12, s.71-79.
- Sinkaya, B. (2010), "İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, s.115-142.
- Spuler, B. (2011), İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350), Çev. C. Köprülü, TTK Basımevi, Ankara.
- Tarakçı, N. (2017), Katar Krizi Nedir Ne Değildir?, https://tasam.org/Files/Icerik/File/KATAR_KR%C4%B0Z%C4%B0_pdf_f4f87781-4eeb-40fa-a20a-d6c38efdc32c.pdf, 08.05.2019.
- Taşkın, Y. (2008), "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:39, s.21-53.
- Tüysüzöğlü, G. (2017), "Türkiye ve İran Uluslararası Sistem Sorgusu Çerçevesinde Bir Araya mı Geliyor?", Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:3, s.11-42.
- Uyar, H. (2006), Irak Örneği Doğrultusunda, Etnik ve Dinsel Yapısıyla ABD'nin Hedefindeki İran, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/20.pdf>, 08.05.2019.
- Wenger, A. ve Orttung, R. ve Perovic, J. (2009), Energy and The Transformation of International Relations, Oxford University Press, Oxford.
- World Bank, (2019), İran, GDP Growth (Annual %), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2017&locations=IR&start=2011>, 07.05.2019.
- World in Arabic, (2016), <https://prod01-cdn07.cdn.firstlook.org/wp-uploads/sites/1/2016/01/Shia-and-Oil-lg.jpg>, 13.05.2019.
- Yeğin, A. (2014), "Devrimin 35. Yılında İran", SETA Perspektif, Sayı:31.
- Yılmaz, S. (2015), Jeopolitik ve Jeostrateji, Editör: Ü. Özdağ, Milli Güvenlik Teorisi, Kripto Yayınları, Ankara, s.201-248.

(Araştırma Makalesi)

**DOLAR DİPLOMASİSİ VE BORÇ TUZAĞI DİPLOMASİSİ: ABD VE ÇİN
ÖRNEKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

**DOLLAR DIPLOMACY AND DEBT-TRAP DIPLOMACY: COMPARISON OF THE USA
AND CHINA SAMPLES**

Çağla Vural

PhD candidate, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, caгла.vural@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-8474-2316

Hasan Aydın

PhD candidate, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hsn-aydin@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-2351-1693

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

*Geliş 10 Eylül 2019
Kabul 02 Aralık 2019*

Anahtar Kelimeler:

ABD,
Çin,
Dolar Diplomasisi,
Borç Tuzağı Diplomasisi,
Latin Amerika,
Afrika

“Dolar Diplomasisi” ve “Borç Tuzağı Diplomasisi” kavramları dünya gücü olma yolunda önem taşıyan ekonomik gücün, askeri ve kültürel güç olarak yansıtılması anlamında öne çıkan iki kavram olarak ifade edilebilir. Bu çalışma Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisinin benzer ve farklı yönlerini karşılaştırarak, bu kavramların büyük güç olma sürecinde ABD ve Çin üzerindeki etkilerini araştırmayı hedeflemektedir. Çalışmada ilk olarak 1898-1933 yılları arasında ABD tarafından Latin Amerika ülkeleri üzerinde kullanılan Dolar Diplomasisi stratejisi incelenmiş, ardından son yıllarda Çin tarafından Afrika ülkeleri üzerinde kullanıldığı iddia edilen Borç Tuzağı Diplomasisi araştırılmıştır. Kavramsallaştırma odaklı bu çalışmada, karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiş olup, bilimsel veriler, kitaplar, makaleler, internet kaynakları, resmî belge ve raporlardan yararlanılmıştır. Araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bulgularda ise farklı dönemlerde uygulanıp, farklı içerik ve özelliklere sahip olan iki kavramın benzer bir dış politika vizyonu ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki diplomasi modelinde de öne çıkan en belirgin özellik ise ekonomik gelişmelerin sağladığı avantajların bir dış politika aracı olarak ustaca kullanılmasıdır.

© 2019 PESA All rights reserved

ARTICLE INFO

ABSTRACT

*Received 10 September 2019
Accepted 02 December 2019*

Keywords:

USA,
China,
Dollar Diplomacy,
Debt Trap Diplomacy,
Latin America,
Africa

The concepts of “Dollar Diplomacy” and “Debt Trap Diplomacy” can be expressed as two prominent concepts in terms of reflecting the economic power, which is important in becoming a world power, as a military and cultural power. This study aims to investigate the effects of these concepts in the process of becoming a major power on the US and China by comparing similar and different aspects of Dollar Diplomacy and Debt Trap Diplomacy. In this study, the Dollar Diplomacy strategy is used by the USA on Latin American countries between 1898-1933 was first examined and then the Debt Trap Diplomacy which is claimed to be used by China on African countries in the recent years was researched. In this conceptualization-focused study, comparative analysis method was adopted and scientific books, articles, internet resources, official documents and reports were used. As a result of the researches, it was concluded that the two concepts with different content and characteristics applied in different periods reveal a similar foreign policy vision. The most prominent feature of both diplomacy models is the skillful use of the advantages of economic developments as a foreign policy instrument.

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'nin bir dünya gücü (world power)¹ olarak yükselişi genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın ilk yarısını içine alan dönem kapsamında ele alınmaktadır. ABD, 1861-1865 yılları arası yaşadığı iç savaş sonrasında gerçekleşen uzlaşma ve ardından çıkan sanayi devrimi ile birlikte, belirtilen yıllarda dünyanın önde gelen ekonomik güçlerinden birine dönüşmüştür. Ekonomik gelişmelerle birlikte artan ve gelişen askeri güç, ABD'nin hegemonyasını genişletmesine ve büyük güç (great power / major power) olarak yerini almasına imkân sağlamıştır (Lafeber, 2012: 49). Paul Kennedy 1989'da yayınlanan *The Rise and Fall of the Great Powers* eserinde bir ülkenin büyük güç olma durumunu, gücün göreceli olmasıyla birlikte ekonomik ve askeri güç kapasitesine bağlamıştır. Buna göre büyük bir gücün yükselişi temel olarak ülke içindeki ekonomik büyümeye dayanmakta ve büyümenin yavaşlaması, (istisnaları olmakla birlikte) nihayetinde büyük güçleri düşürebilmektedir (Dasgupta, 2015). Aynı eserde ABD'nin 1861-1865 yılları arasındaki iç savaşının ardından hızla dünyanın en büyük üreticisi haline gelmesine ve böylece yaşadığı ticari ve ekonomik gelişimin sonuçlarının uluslararası ilişkilere olan yoğun etkilerine de dikkat çekilmiştir (Kennedy, 1988).

Günümüzde Çin, dünya gücü olma kapasitesi açısından bakıldığında tarihteki en hızlı yükselişi yaşamaktadır (Zakaria, 2008: 236). Dünyanın en büyük on ekonomisi içinde ABD'den sonra ikinci sırada yer alan Çin (Focus Economics, 2018), ekonomik gücünü artırdıkça, askeri gücünü ve tabiatıyla siyasi etkisini de artırmaktadır. Gelişmiş bir ekonomik güç, askeri açıdan teknolojik atılımlarla geliştirilecek silah sistemlerine imkân sağlamakla birlikte, kültürel etkiyi artırma amacıyla diğer ülkelerle diplomatik ilişkilerin iyileştirilmesi ve dış yardımlarda bulunulması anlamında da fırsatlar sunmaktadır (Xie ve Page, 2010: 481). Çin'in bu hızlı yükselişi ABD başta olmak üzere uluslararası toplumun birçok üyesi tarafından şüpheyle karşılanmaktadır. ABD kamuoyunda özellikle son 20 yıldır Çin'in bu ülke için yükselen bir tehdit olduğuna dair görüşler dillendirilmekte ve çalışmalar yayınlanmaktadır.² Dahası ABD Savunma Bakanlığı da Çin'in gücüne ilişkin değerlendirmelerde bulunmakta ve Pekin'in ABD hegemonyasına meydan okumaya çalışabileceğine dair endişelerini raporlarında sunmaktadır (US Defense Department). Sonuç olarak 20. yüzyılda ekonomik, kültürel, siyasal ve bilimsel anlamda genel olarak hegemon güç olarak kabul edilen ABD, bugün ciddi bir rakiple karşı karşıyadır. Rekabetin sonucu ile ilgili öngörüler barındıran çeşitli çalışmalar yapılmakla birlikte bu çalışma, ABD ve Çin'in büyük güç olma yolunda kullandıkları ekonomik araçlardan özellikle ikisine odaklanmaktadır.

“Dolar Diplomasisi” ve “Borç Tuzağı Diplomasisi” kavramları dünya gücü olma yolunda önem taşıyan ekonomik gücün, askeri ve kültürel güç olarak yansıtılması anlamında öne çıkan iki kavram olmuştur. Dolar Diplomasisi, ABD'nin yükselişinin en belirgin dönemi olarak kabul edilen 1890 ve 1945 yılları arasında ABD tarafından sıklıkla kullanılmış bir diplomatik yöntem olarak, Borç Tuzağı Diplomasisi ise bugün Çin'in yükselişinin konuşulduğu konjonktürde Çin tarafından başka ülkelere yönelik yine sıklıkla kullanılan bir diplomatik yöntem olarak karşıya çıkmaktadır.³ Ekonomik güç artışıyla öne çıkan bu iki yöntemin benzer ve farklı yönleri nelerdir? Çalışmanın amacı Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisinin benzer ve farklı yönlerinin karşılaştırılması olmakla birlikte kavramların büyük güç olma sürecinde ABD ve Çin üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Aynı zamanda birbirinden bağımsız ve farklı isimlerle kullanılan bu iki kavram derinlemesine incelenerek ve işlevleri açısından birlikte

¹ “World power”, “great power” ve “major power” kavramları literatürde genellikle birbiri yerine kullanılan kavramlardır. (Dasgupta, 2015).

² Ayrıntılı bu çalışmalardan ikisi için: (Gertz, 2002; Mearsheimer, 2006).

³ Dolar Diplomasisi kavramı belirtilen dönemler içinde zaman zaman bazı ABD Başkanları tarafından kabul edilen bir kavram olsa da Borç Tuzağı Diplomasisi kavramı Çin tarafından belirtilen isimde bir diplomatik yöntem olarak kabul edilmemektedir. Zira söz konusu kavram olumsuz bir çağırışım yapmakta, kapsamı ve olası sonuçları itibarıyla Çin'in yeni-sömürgecilik yaptığına dair uzanan çıkarımlara yol açabilmektedir. Bu nedenle, bu kavram bir diplomasi yöntemi olarak Pekin yönetimi tarafından dillendirilmemektedir. Bunun yerine Çinli devlet görevlileri “karşılıklı ticaret” ve “dış yardımlar” gibi standart tanımlamalara yönelmektedir.

kategorilendirilerek literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir. Kavramsallaştırma odaklı bu çalışmada, karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiş olup, bilimsel veriler, kitaplar, makaleler, internet kaynakları, resmî belge ve raporlardan yararlanılmıştır. Çalışmada ilk olarak 1898-1933 yılları arasında ABD tarafından kullanılan Dolar Diplomasisi stratejisi araştırılmıştır. Bölüm kavramın oluşum süreci ve uygulamaları olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Bir sonraki bölümde Çin'in yükselişi, Borç Tuzağı Diplomasisi yöntemi üzerinden araştırılmış ve bölüm tarihsel arka plan, uygulanış biçimi ve uygulama örnekleri üzerinden incelenmiştir. Son olarak sonuç bölümünde ise Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi kavramları, ABD ve Çin örnekleri üzerinden karşılaştırılarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

1.ABD ve Dolar Diplomasisi (1898-1933)

Dolar diplomasisi; ABD kurumları ve yatırımcıları tarafından istikrarsız olduğu düşünülen yabancı hükümetlere, kendi finansal danışmanlığının kabulünü güçlendirmek için özel banka ve devlet kredileri sağlama girişimi olarak tanımlanabilen tartışmalı bir ABD politikasıdır. Söz konusu diplomasisi, çeşitli anlamlar ve süreçler içermekle birlikte Başkan Theodore Roosevelt yönetimiyle birlikte ABD diplomasisinde kullanılmaya başlamış, Başkan William Howard Taft yönetiminde ise dönemin dış politikasının tam anlamıyla köşe taşlarından birini oluşturmuştur (Rosenberg, 1999: 1). Dolar Diplomasisi diğer ABD başkanları tarafından da farklı şekillerde kullanılmaya devam edilmiştir. Bununla birlikte dolar diplomasisinin başlangıcını ve gelişimini içeren 1898 ve 1933 yılları arası dönem, ABD'ye hegemonik bir güç olma yolunda sağladığı faydaları nedeniyle dikkat çekmektedir. İlk kez aktif bir Batı Yarım Küre hegemonyasına yönelen Monroe Doktrini'nden⁴ sonra ABD (Weeks, 2015: 25), belirtilen yıllar arasında kalıcı bir yarı küresel hegemonya kurmuş (Roniger, 2010: 24), 2. Dünya Savaşı sonrasında ise kurduğu bu bölgesel hegemonyasını tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu dönemde, her ne kadar Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin iki kutuplu düzende ABD'nin gücünü sınırlayıcı bir varlığı bulunsun da askeri, ekonomik, politik ve kültürel düzeyde ABD üstünlüğü zamanla öne çıkmıştır (Beeson, 2004: 1). Bu anlamda ABD'nin küresel bir güç olma yolunda kullandığı bu diplomasisi yöntemi oldukça önemlidir. Çalışmada öncelikle dolar diplomasisinin Başkan McKinley (1897-1901) ve Başkan Theodore Roosevelt (1901-1909) dönemindeki oluşum süreci ve uygulama amaçları araştırılırken; bir sonraki bölümde Başkan Taft (1909-1913) döneminde kavramlaşan Başkan Wilson döneminde ise uygulama alanı genişleyen dolar diplomasisi politikalarının, Başkan Franklin Roosevelt dönemine (1933'te İyi Komşuluk Politikası ile Dolar Diplomasisi'nin etkilerinin azaltıldığı dönem) kadar geçen sürecine odaklanılmıştır.

1.1.Dolar Diplomasisi'nin Oluşum Süreci

Dolar Diplomasisi kavramı genellikle Başkan Taft'ın döneminde uygulanan birtakım politikalar için kullanılsa da kavramın temelini ve oluşumunu tetikleyen olaylar süreci, Başkan McKinley ve halefi Theodore Roosevelt döneminde incelenebilmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ABD, 1861-1865 yılları arasında kuzey ve güney eyaletleri arasında gerçekleşmekte olan iç savaşın bitmesinin ardından zaten sahip olduğu ancak iç karışıklıklar nedeniyle yararlanamadığı zengin tarım arazileri,engin hammaddeler ve bu tür kaynakların geliştirilmesinde kullanılacak modern teknolojiler; sosyal ve coğrafi baskıların yokluğu; önemli yabancı tehlikelerin olmaması, göçmen akışı ve giderek artan şekilde yerli yatırım sermayesi gibi birçok avantajdan yararlanmaya başlamıştır. Tabiatıyla bu dönemde artan ticari gelişmelerin ekonomik etkileri uluslararası ilişkilerde de belirginleşmiştir. Şöyle ki Amerikan fabrikaları ve çiftliklerinin aşırı üretkenliği, oldukça büyük olan Amerikan iç pazarının bile ilerideki süreçlerde bu malları tüketemeyeceği endişesine yol açmış ve güçlü çıkar gruplarının hükümete yurtdışında yeni pazarlara açılması konusunda baskı yapmasına neden olmuştur. Çin'e yönelik hazırlanan "Açık Kapı

⁴ 1823 yılında ise ABD Başkan James Monroe, Kongre'ye verdiği mesajda, ABD'nin Avrupa'da gerçekleşen sorunlara müdahale etmeyeceğini ve Avrupa'nın kendi iç sorunlarına karışmayacağını ifade ederken, Avrupa'nın da aynı şekilde Amerika kıtasındaki herhangi bir olaya müdahale etmemesi ve Batı Yarı küre'nin sorunlarına karışmaması gerektiğini ifade etmiştir. (The Monroe Doctrine 1923).

Politikası (Open Door Policy)⁵ ve ABD'yi Latin Amerika'da baskın ekonomik güç haline getirme gayretleri, ABD'nin bu endişeleri ortadan kaldırma çabalarının örneklerindedir. ABD'nin sanayi ve deniz aşırı ticari gücünün büyümesine daha iddialı bir diplomasi ve "İlahi Yazgı (Manifest Destiny)" temelli söylemler eşlik etmiştir (Kennedy, 1988: 242-246).

ABD'nin kurucu değerlerinde bulunan Anglo-Amerikan'ların seçilmiş insanlar oldukları düşüncesinin geliştirilmiş hali olarak görülebilen 'İlahi Yazgı' kavramında Amerikan halkı ve kurumlarının ayrıcalıklı üstünlüğe sahip olduğu iddia edilirken Tanrı'nın verdiği kutsal bir görev olarak ABD'nin dünyayı kurtarma misyonuna sahip olduğu belirtilmektedir (Miller, 2006: 120). ABD'deki tarımsal ve endüstriyel grupların yeni pazarlar için hükümete yaptığı baskılar ve "İlahi Yazgı" kavramı temelinde ABD'nin üstlendiği "ahlaki sorumluluk" fikrinin iç içe geçmesi, daha aktif bir diplomasi gerekliliği ortaya çıkarmıştır. McKinley ve özellikle Theodore Roosevelt dönemlerinde uygulanan politikalar da bu yönde olmuştur (Kennedy, 1988: 246). ABD'nin 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Latin Amerika'ya yönelik politikaları bu fikirler doğrultusunda şekillenmiştir. Esasında ABD tarafından 1823 yılında Monroe Doktrini ile Latin Amerika bölgesinde aktif bir Batı Yarı Küre hegemonyası amaçlanmış (Weeks, 2015: 25), fakat doktrinin o dönemlerde ABD tarafından uygulanma gücü olmadığı için söz konusu doktrin Avrupalı devletler açısından caydırıcı olmamıştır (Williams, 2012: 69-71). Bununla birlikte ABD askeri ve ticari gücünü artırarak Monroe Doktrinini uygulama kapasitesini geliştirdikten sonra 1898 yılında İspanya'ya karşı savaş başlatmış ve bu tarihten sonra gücünün kapsamı Batı Yarı Küre ve ötesinde genişlemiştir (Williams, 2012: 80).

ABD'nin Küba müdahalesi ve ABD ile İspanya arasında 1898 yılında gerçekleşen savaş, bir önceki paragrafta belirtilen nedenler ışığında, ABD'nin deniz aşırı yatırım fırsatları ararken özellikle Latin Amerika'da Avrupa'nın ekonomik rekabetinden endişe duyduğu bir zamanda Başkan Mckinley döneminde (1897-1901) meydana gelmiştir (Dunkerley, 2012: 282). Küba, bu süreçte egemen güç konumunda bulunan İspanya yönetimi altında özellikle 1895 yılından beri iç karmaşa içindedir. ABD, Küba'nın bağımsızlığına destek verme iddiasıyla buraya müdahalede bulunmuş ve ABD-İspanya Savaşı başlamıştır. Çatışmalar sonucu İspanya, Küba'daki egemenlik hakkından vazgeçmekle birlikte Porto Riko, Batı Hind Adaları, Guam Adaları ve Filipinleri de ABD'ye devretmiştir (Ataöv, 1967: 240-250). Savaştan 4 yıl sonra (1902) Küba bağımsızlığını elde etmiş, bununla birlikte egemenliği ABD tarafından "Platt Kanun Değişikliği"⁶ ile sınırlandırılmıştır (Williams, 2012: 95). Bu tarihten itibaren Batı Yarı Küre'de genişlemeye başlayan ABD hegemonyası, Panama Kanalı'nın inşası ve Roosevelt Gereğesi (Roosevelt Corollary) ile sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Panama, küresel ticaret açısından 19. yüzyılın başından beri stratejik bir konumda bulunmakta ve ABD ile Avrupa ülkeleri tarafından dikkat çekmektedir. Esasında 1820'li yıllardan beri burada var olan Atlantik ve Pasifik Okyanuslarını birbirine bağlayacak bir kanal inşa etme fikri yeni ekonomik pazarlar arayışında olan ABD için 19. yüzyıl sonlarında daha da önem kazanmıştır. Bununla birlikte Panama o dönemde Kolombiya'ya bağlıdır; fakat ABD'nin de etkisiyle 1903 yılında Kolombiya'dan ayrılmış, ardından ABD'nin bağımsızlık kararını hemen tanınmasıyla Panama ile aralarında kanal inşası için anlaşma imzalanmıştır (Gilderhus, 2000: 25-28).

Panama Kanalı'nın inşası için imzalanan anlaşmadan bir yıl sonra Başkan Theodore Roosevelt (1901-1909), Monroe Doktrinini genişleterek Roosevelt Gereğesi olarak bilinen doktrini açıklamıştır. Esasında Monroe Doktrininden belirgin farklılıklara sahip olan Roosevelt Gereğesine göre Latin Amerika ülkeleri kendi iç işlerindeki sosyal ve politik konularda ABD'ye güven vermezse, Washington yönetimi tarafından bu ülkelere müdahale edilebilecektir. ABD bununla bölgede kendi hâkimiyetini ileri sürmeyi (Panama Kanalı'nın inşası dâhil) ve Avrupalıların kıtadaki askeri genişlemesini kontrol etmeyi amaçlamıştır (Mithcener ve Weidenmier, 2005: 662-663). Esasında ABD bu hamlesini ekonomik

⁵ Açık Kapı Politikası (Open Door Policy) : 1899 ve 1900'de Çin'le ticaret yapan ülkeler arasında eşit ayrıcalıkların korunması ve Çin topraklarının ve idari bütünlüğünün desteklenmesi amacıyla Amerika Birleşik Devletleri tarafından başlatılan ilkeler bildirimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Open Door Policy).

⁶ Söz konusu değişiklik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Platt Kanun Değişikliği 1901).

gayeler ile yapmıştır. Müdahale uyarısındaki temel amaç topraklarını genişletmek değil, pazarlarını genişletmektir (Dunkerley, 2012: 285). Roosevelt'in sözleri ABD'nin güvenliği açısından Latin Amerika'da olabilecek "başarısız devletler (failed states)"⁷ endişesini taşımaktaydı. Başarısız devletler, egemen devletlerin klasik yasalarını ve düzenini sürdürme, ulusal topraklar üzerinde etkili egemenlik kullanma, güvenlik ve savunma sağlama veya yasal ve finansal yükümlülükleri yerine getirme konularında belirgin bir yetersizlik gösterebilmektedirler. Farklı zamanlarda Latin Amerika ülkelerinden bazıları bahsedilen başarısız devlet özelliklerinden birini veya daha fazlasını sergilemiştir. Roosevelt'e göre, bu tür devletlerin güçsüzlüğü Avrupalı devletlere buraya müdahale etme fırsatı doğurmakta ve bu durum ABD için doğrudan bir tehdit oluşturmaktadır. Bu düşünce içerisinde Dominik Cumhuriyeti'nin ödemekte gecikmiş olduğu 32 milyon dolar borç için sorun çıkaran Belçika, Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya karşısında ABD, Roosevelt Gerekçesi kapsamında yeni politikasını uygulamaya başlamıştır (Williams, 2012: 106-107).

1850'li yıllardan sonra Latin Amerika ülkeleri ABD'li ve Avrupalı yatırımcılardan büyük miktarda borçlar almaya başlamışlardır. Aldıkları borçları geri ödeyememeye başlayınca ise Avrupa ülkeleri verdikleri borçların ödemesini almak amacıyla zayıf gördükleri Latin Amerika ülkelerine yönelik "Savaş Gemisi Diplomasisi (Gunboat Diplomacy)"⁸ uygulamışlardır. Tabiatıyla ABD'nin Batı Yarı Küre ile ilgili en büyük endişelerinden biri bu politika olmuştur. Özellikle 1902'de gerçekleşen Venezuela Krizi⁹ ile birlikte ilk olarak Roosevelt Gerekçesi, ardından Başkan Taft döneminde "dolar diplomasisi" kavramı şekillenmiştir (Meiser, 2015: 100). Dominik Cumhuriyeti örneği bu bakımdan Başkan Taft döneminde "Dolar Diplomasisi" politikası için bir model olmuştur (Williams, 2012: 107). Dominik Cumhuriyeti'nin mali sorunları Ulises Heureux (1887-1899 yılları arası askeri dikta rejimi) yönetimi altında başlamıştı. Heureux'un bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından ise Dominik Cumhuriyeti özellikle bir ABD şirketi olan San Domingo Gelişim Şirketi'ne (San Domingo Improvement Company- SDIC) ve Avrupalılara yoğun miktarlarda borçlu durumda idi. Sonraki yıllarda da iç çatışmalar ve dış borçlarla birlikte siyasi istikrarsızlıklar artmıştı. Bu süreçte Dominik Cumhuriyeti borçlu olduğu Avrupa ülkeleri tarafından yoğun baskılara maruz bırakılmıştır (Meiser, 2015: 101).

1899-1902 yılları arasında Juan Pereyra ve 1903 yılında kısa bir süreliğine iktidarda kalan Alejandro Gil'den sonra Başkan olan Carlos Morales, ABD'nin askeri ve diplomatik yetkilileri ile işbirliği yaparak Kasım 1903'ten Ocak 1906'ya kadar iktidarda kalmıştır. Bu yıllarda Morales'in yönetimi altındaki Dominik Cumhuriyeti ve ABD arasındaki görüşmeler yoğunlaşmıştır (Veaser, 2002: 100). En önemli görüşmelerden birinin yapıldığı Temmuz 1904'te varılan bir karara göre Dominik Cumhuriyeti'nin borçlu olduğu yatırımcılardan biri olan ABD şirketi SDIC, ana liman kenti olan Puerto Plata'nın gümrük gelirini elde edecekti. Avrupalılar da bunun üzerine gümrük gelirlerinden pay istemiş ve SDIC'ye gösterilen ayrıcalıkları protesto etmiştir (Meiser, 2015: 101). Bununla birlikte şirket Ekim 1904'ten sonra buradaki gümrük gelirlerini almaya başlamıştır (Veaser, 2002: 121-122). ABD tüm bu süreçte Avrupa ülkelerinin bölgeye müdahalelerini engellemek isterken, Dominik Cumhuriyeti'ni ilhak edecek kadar ileri gitmek istememiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ABD Başkanı Roosevelt'in Senato'daki muhalefetten (Örneğin daha önce Küba meselesi nedeniyle emperyalist yayımla suçlanmıştır) çekinmesi olarak gösterilebilir. Hem gördüğü ciddi muhalefet, hem de yaklaşan başkanlık

⁷ Başarısız Devletler (Failed States) tabiri modern dünya sisteminde egemen ulus-devletin iki temel işlevini yerine getiremeyen devletler için kullanılmaktadır. Buna göre toprakları ve halkları üzerine otorite yansıtamaz ve ulusal sınırlarını koruyamazlar (Failed States).

⁸ Gunboat Diplomacy kavramı "genel olarak, askeri (genellikle denizcilik) gücün örtük veya açık kullanımıyla gerçekleştirilen herhangi bir saldırgan diplomatik faaliyet" olarak tanımlanabilir. (Gunboat Diplomacy).

⁹ Venezuela borç krizi, 1901'de Venezuela'nın Cipriano Castro'nun yönetimi altında Avrupa ülkelerine olan borçlarını ödeyememesi ile başlamıştır. Sorunun çözülmemesiyle birlikte Alman, İngiliz ve İtalyan kuvvetleri birkaç Venezuela gemisini ele geçirmiş, kıyıları bombalamış ve Aralık 1902'de ülkeyi bir deniz ablukası altına almıştır. ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in, konuyla ilgili ülkelerle müzakere başlatmasının ardından kriz, Şubat 1903'te Venezuela'nın, tüm borçları ödenene kadar ülkenin gümrük vergilerinin % 30'unu borçlu olduğu ülkelere ayırmayı kabul etmesiyle çözülmüştür. (Venezuela Borç Krizi).

seçimleri Roosevelt'i etkilemiştir. Yeniden başkan seçildikten sonra ise Roosevelt daha sert bir tutum sergilemekle birlikte imzalanacak olan anlaşmada muhalefetin etkisiyle Dominik Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına almak gibi birtakım değişiklikler yapmıştır (Meiser, 2015: 103-106). Şubat 1905'te Dominik Cumhuriyeti ve ABD arasında ilk protokol imzalanmıştır. Protokol, ABD'li yetkililere Dominik Cumhuriyeti'nin gümrük gelirlerinin toplanması ve harcanması konusunda yetki sağlamıştır. Nisan 1905'te gümrük gelirlerinin toplanmaya başlanmasıyla ise ABD Dominik Cumhuriyeti'nden "gümrük tahsilat imtiyazı (custom receivership)" alarak, gümrük yönetiminde üstün bir konum elde etmiştir (Rippy, 1937: 420).

1905 yılında imzalanan protokol, iki ülkenin başkanları arasında bir yürütme anlaşması iken 1907'de iki ülke arasında ikili bir anlaşmaya dönüşmüştür. Ekonomik açıdan, Dominik Cumhuriyeti gümrük yönetimini ABD'ye devretmiş ve ABD tarafından ülkenin mali ödeme gücünün geri kazanılmasına yardım edilmiştir. Bununla birlikte bu anlaşma siyasi açıdan, Dominik Cumhuriyeti'nin ABD tarafından "koruma altındaki ülke (protectorate)" statüsüne indirgenerek, egemenliğinin sınırlanmasına neden olmuştur. İsyanlar, suikastlar, siyasi istikrarsızlık ve ABD yönetimindeki gümrük idaresine tehditlerle beraber düzeni yeniden sağlamak adı altında ABD müdahaleleri artmış ve son olarak 1916'da ABD askeri işgali meydana gelmiştir (Williams, 2012: 107). Donanmasını Dominik Cumhuriyeti'ne gönderen ve kontrolü elinde tutan ABD, Dominik maliyesi üzerinde tam kontrol sağlayan yeni bir anlaşma yapmıştır. ABD Donanması, 1922'ye kadar Dominik Cumhuriyeti'ni yönetmiştir (Paterson, 1988: 231). Roosevelt'in halefi William Howard Taft Dominik Cumhuriyeti'ne uygulanan bu model doğrultusunda Dolar Diplomasisi'ni kullanmıştır. Dolar Diplomasisi'nin ABD açısından stratejik amacı o dönemde Panama Kanalı'nı çevreleyen bölgede, özel Amerikan bankalarını ve yatırımcılarını Karayipler ve Orta Amerika devletlerine borç para vermeye teşvik ederek mali ve politik istikrarı sağlamaktır (Williams, 2012: 107). Bir sonraki bölümde Başkan Taft yönetiminde bir kavram haline gelen Dolar Diplomasisi uygulamalarının yoğunlaştığı dönem ve bu doğrultuda uygulanan politikalar incelenmiştir.

1.2. Dolar Diplomasisi Uygulamaları

1909-1912 yılları arasında ABD Başkanı olan William Howard Taft ve Dışişleri Bakanı Philander C. Knox yönetimi altında "Dolar Diplomasisi", dönemin dış politikasının temel taşı haline gelmiştir. Başkan Taft, Başkan Roosevelt'in Dominik Cumhuriyeti'nde uyguladığı politikayı model olarak ABD'nin ekonomik gücünü yansıtacak şekilde geliştirmiş ve 3 Aralık 1912'de istikrar ve düzenin sağlanması adına ABD'nin artık "mermi yerine dolar (substitute dollars for bullets)" kullanacağını açıklamıştır. Dış politikada zorlayıcı olmak yerine daha barışçıl uygulamalarla ekonomik kazanımlar elde edileceğini belirtmiştir (Taft, 1912). Bu dönemdeki Dolar Diplomasisi'nin; yurtdışındaki Amerikan ticaretini ilerletmek ve korumak için diplomasi kullanılması, bununla birlikte Amerikan diplomasisinin ihtiyaçlarını desteklemek için de yurtdışında dolar kullanılması olarak iki yönlü bir yapısı vardı. Başkan Taft yönetiminde belirginleşen ikinci yön, Dolar Diplomasisi'nin neden bu dönemde tam bir kavram haline geldiğini de açıklayabilmektedir, zira önceleri daha çok birinci türde amaçlar hedeflenerek Dolar Diplomasisi karakterize edilmiştir (American Foreign Relations, 2019). Dolar Diplomasisi bu dönemde Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinde uygulanmaya çalışılmıştır. Dışişleri Bakanı Knox, Başkan McKinley döneminde gündeme gelen Açık Kapı Politikasını Dolar Diplomasisi kapsamında kullanarak ABD'nin Çin'deki ekonomik faaliyetlerini genişletmeye çalışmıştır. 1911'de Knox, Avrupalı ve Amerikalı bankacılara, Kuzey Çin'i uluslararası ticarete açmak için Japonya kontrolünde olan Güney Mançurya Demiryolunu satın almalarını önermiş, Japonya ise Rusya ile dostluk anlaşması imzalayarak bu duruma tepki göstermiştir. Böylelikle Knox'un demiryolunu satın alma planı iptal olmuştur. Dolar Diplomasisi, hiçbir büyük gücün ABD politikasına itiraz etmediği Latin Amerika'da daha iyi işlemiştir (Murrin, 2012: 764).

Dolar Diplomasisi kavramını anlamak açısından o dönemde dolara atfedilen değer biliminin de önemlidir. 19. yüzyılın ilk dönemi itibarıyla İngiltere'nin para sistemini altın standardına dayalı hâle getirmesi ile birlikte altına dayalı para sistemi diğer ülkeler tarafından da benimsenmeye başlanmıştır. Altın standardı, bir ülkenin standart para biriminin belirli bir miktar altın değerine göre belirlendiği

parasal sistemdir (Gold Standard). Buna göre belirli bir altın miktarı karşılığında kâğıt para basımı yetkisi ülkelerin çoğunda Merkez Bankasına verilmekteydi. 1. Dünya Savaşına kadar altın standardına bağlı en değerli para olan İngiliz Sterlini savaş sonrası bu konumunu Dolara bırakmış ve altın karşılığında para basımını zamanla terk etmek zorunda kalan diğer ülkelere karşın ABD aynı sisteme devam edebilmiştir. Bu dönemde rezerv stoklarının yaklaşık % 45'ini elinde bulundurması ve sahip olduğu ticari üstünlük ile ABD'nin para birimi dolar en önemli para olmuştur (Green, 1999: 8-11). Bu bilgiler ışığında Dolar Diplomasisi, uygulandığı ülkelerde New York'ta bulunan merkez bankası tarafından düzenlenen altına dayalı bir para sistemi kurmayı ve bu ülkelerin hükümetlerinin istikrarlı bir şekilde borç almaları için "gümrük tahsilat imtiyazı"nın kullanılmasını içermiştir. Gümrük tahsilat imtiyazı, borç alan ülkelerin ABD'nin mali danışmanlarını kabul etme şartına bağlı olarak kredilerin uzatılmasıyla başlatılmaktadır. Başkan Taft, "mali iyileştirmeler" olarak adlandırdığı bu sürecin ülkeyi yabancı alacaklılarının tehdidi gibi birçok tehditten koruyacağını ve bir ülkenin genel refahının mali sisteminin sağlam bir şekilde yeniden yapılandırılmasıyla güvence altına alınacağını iddia etmiştir. Dolar Diplomasisinden önce de ABD bankaları diğer ülkelere borç ve kredi sağlamaktaydı. Bununla birlikte bu kredilerin devletin amaçları ile doğrudan bağlantısı yoktu ve denetleyici koşullar içermemekteydi. Dolar Diplomasisi ise devlet tarafından "kontrollü krediler" olarak politik amaçlar içermiştir (Rosenberg, 1999: 61-62). ABD, özellikle 1917'ye kadar Küba, Haiti, Nikaragua, Honduras ve Panama'da bu şekilde mali danışmanlık yapıları kurmuş ve Dominik Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, bu düzenlemeler ABD'nin bu ülkelerin iç işlerine daha fazla müdahil olmasına yol açmıştır. Böylece Orta Amerika ve Karayipler'de bulunan birçok ülke ABD tarafından resmi ve gayri resmi "koruma altındaki ülke (protectorate)" statüsüne indirgenmiştir (Williams, 2012: 107).

Tüm bu süreçte Kosta Rika ve Honduras'ta geniş muz tarlaları kuran United Fruit Company gibi şirketler, Latin Amerika ülkelerinin hem ekonomilerini hem de hükümetlerini etkileyecek kadar güçlenmiştir (Williams, 2012: 108-109; Weeks, 2015: 50). Siyasi huzursuzluklar yatırımlarını tehdit ettiğinde, ABD bölgeye hemen askerlerini göndermiştir. Bunun en önemli örneklerinden biri olarak José Santos Zelaya'nın yönetimi altındaki Nikaragua'da gerçekleşen süreç gösterilebilecektir. Zeleya, ABD'nin çıkarlarına ters düşen hamlelerde bulunmaya başladığında ABD Zeleya rejimini devirmiş ve yerine gelen Washington yanlısı Adolfo Diaz rejiminin iktidarda kalması için yoğun çaba sarf etmiştir. 1925'te kısa bir süre dışında, ABD deniz birlikleri 1912'den 1933'e kadar sürekli olarak Nikaragua'da kalmıştır. Başkan Taft'ın yönetimi süresince ABD, Latin Amerika'da kendine yararlı gördüğü hükümetleri desteklemiş ve bunu sağlamak için gerekli gördüğü her şeyi yapmıştır (Murrin, 2012: 764). Sonuç olarak 1912'de Dolar Diplomasisi ile ilgili yaptığı "mermi yerine dolar" açıklaması, askeri hamlelerle birlikte nihayetinde "mermi ve dolar"a dönüşmüştür. Latin Amerika'da istikrarın sağlanması adına yapıldığı söylenen mali iyileştirmeler, ABD tarafından yapılan resmi ya da gayri resmi müdahalelerle beraber içeride ve dışarıda ABD'ye karşı tepkileri artırmıştır (Dunkerley, 2012: 285). Bununla birlikte Başkan Taft'ın döneminde ABD'nin Latin Amerika bölgesi ile ilgili hamlelerinde uzmanlığını ve etkililiğini artırmak için ilgili birimlerde örgütlenmesi değiştirilmiş, personeli artırılmış ve yeni bölgesel bölümler yaratılmıştır. Başkan Woodrow Wilson döneminde ise bu değişiklikler daha da artırılarak dış politikaya daha fazla aktiflik ve daha fazla küresel kapsam kazandırılmıştır (Rosenberg, 1999: 62).

1912 yılında Başkan Woodrow Wilson (1913-1921) göreve gelme sürecinde ve geldikten sonra Dolar Diplomasisinin tüm yönlerini eleştirmiştir. Bununla birlikte Latin Amerika'ya yönelik politikaları Başkan Roosevelt ve Başkan Taft ile aynı doğrultuda olmuştur. Bu anlamda, Monroe Doktrininden itibaren dışa vurulan, Latin Amerika ülkeleri üzerinde özellikle ekonomik yönden var olan Avrupa kontrolünden duyulan rahatsızlığa ve endişelere dikkat çekmiştir. Nihayetinde Wilson seleflerinden farklı olarak özgürlük ve barış kavramlarından bahsederken yine aynı noktaya gelmiş ve Latin Amerika'yı dışarıdan gelen politik ve ekonomik müdahalelere karşı korumak için, ABD'nin müdahale etmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Başkan Wilson da istikrarı Latin Amerika siyasetinde ve ekonomisinde eksik olan temel unsur olarak kabul etmiş ve ABD'nin ulusal çıkarlarının bölgesel istikrarla yakından bağlantılı olduğuna inanmıştır. Gerektiğinde Latin Amerika'da iki selefinden de daha

saldırgan politikalar uygulayan Başkan Wilson yönetiminde ABD, Dominik Cumhuriyeti'ni hükümetin 1907'de kurulan borç alma sınırını aştığı bahanesiyle 1916'dan 1924'e kadar işgal etmiştir (Weeks, 2015: 81-82). Bununla birlikte Wilson Dolar Diplomasisi terimini kesinlikle kabul etmemiştir ancak kredileri denetime tabi tutmanın, para ödünç vermenin ve mali danışmanlığın Latin Amerika ülkelerini uygarlaştırabileceği varsayımlarını kabul etmiştir (Rosenberg, 1999: 80). Muhtemeldir ki Başkan Wilson'un Dolar Diplomasisi kavramını eleştirirken, aynı zamanda kabul etmesi "beyaz adamın yükü"¹⁰nu vurgulayan idealizm inancına dayanmaktadır. Buna göre ABD gibi daha uygar (ve daha açık tenli) ülkelerin, daha az uygar (ve daha koyu tenli) komşularına bir ülkenin nasıl yönetileceğini öğretme yükümlülüğü bulunmaktadır. ABD, gümrük tahsilat imtiyazı aldığı ülkelerde ayrıca yollar, okullar ve diğer altyapıları inşa etmekte ve bu ülkelerin koşullarını iyileştirmektedir. Sonuç olarak Başkan Wilson'a göre bu durum Latin Amerika ülkelerinin refahı için de olmaktadır (Weeks, 2015: 82).

Başkan Wilson döneminde daha saldırgan olmakla birlikte kapsamı genişleyen Dolar Diplomasisi, ABD'de Başkan Franklin D. Roosevelt (1933-1945) yönetime gelene kadar¹¹ uygulanmaya devam etmiştir. ABD'nin bankaları ve yatırımcıları tarafından Latin Amerika'ya verilen devlet tarafından "kontrollü krediler", 1920'lerin ortalarında mali iyileştirme, uygarlık misyonunu taşıma gibi Latin Amerika'ya faydalı işlevler ile açık ticaret ve yatırım pazarları gibi ABD'ye faydalı işlevleri öne çıkarılarak tanıtılmakta ve kabul görmekteydi. Bu dönemde ABD'li uzmanlar, Latin Amerika ülkeleri dışında başka ülkelere de (Almanya, İran ve Polonya gibi) mali danışmanlık yapmıştır. 1920'lerin sonlarına kadar bu kredi verme ve mali danışmanlık döngüsü devam etmiştir. Bununla birlikte artan anti-emperyalist söylemlerle birlikte ABD, yurt içi ve yurt dışında eleştirilmeye başlanmıştır. Krediler ve denetimler üzerindeki ABD sorumluluğu tartışılırken, kredi veren bankalar tarafından yapılan birtakım yolsuzluk ve kötüye kullanımlar ortaya çıktıkça hükümet, kendini kredi denetimlerinden geri çekmeye başlamış bu da bölgede güvensizliğe sebep olarak halihazırdaki istikrarsızlığa katkıda bulunmuştur (Rosenborg, 1999: 219, 252-253). Latin Amerika ülkeleri de 20. yüzyılın ilk yarısında uluslararası hukuk, diplomasi ve uluslararası kuruluşlar aracılığıyla, egemenliklerini geri almak, hukuki eşitliklerini sağlamak ve Amerika kıtası ülkeleri arasındaki ilişkilerin temel ilkesi olarak çok taraflılığı teşvik etmek için özenle çalışmıştır (Williams, 2012: 115). Ayrıca ABD bankalarının Latin Amerika ülkeleri dışında Avrupa ülkelerine de yüksek miktarlarda verdiği kredi ve borçların altına dayalı sistem nedeni ile geri ödenememesi ve 1929'daki Büyük Buhran da ABD için sorunları beraberinde getirmiştir. Şöyle ki altın rezervlerinin büyük bölümünü elinde tutan ABD, altına göre belirlenmeyen para birimlerini geri ödeme olarak kabul etmiyordu. Bununla birlikte geçen yıllar içerisinde yine ABD bankaları tarafından belirli denetimlere tabi olmadan çok yüksek miktarlarda kâğıt para olarak verilen kredilerin ise piyasada rezerv olarak karşılığı yoktu. En sonunda altına dayalı sistem tıkanı ve kriz patlak verdi. Dolayısıyla temelini yüksek oranlarda verilen krediler oluşturan Dolar Diplomasisi politikası da artık uygulanamayacak durumda idi (Rothbard, 2000: 85-126). Tüm bu nedenler sonucunda ABD, Franklin D. Roosevelt'in başkanlığıyla birlikte Latin Amerika ülkelerinin bütünlüğünü ve egemenliğini "İyi Komşuluk Politikası (Good Neighbor Policy)" ile kabul etmiştir (Weeks, 2015: 94). 1933 yılında Kongre'ye açıkladığı politika ile Başkan Roosevelt geçmiş yıllardaki ABD müdahaleciliğinden ayrılmayı işaret etmiş, daha sonra aynı yıl Montevideo Konferansı'nda ABD ve Latin Amerika ülkeleri arasında geçmiş yıllarda yapılan ve ABD'ye bu ülkelerin iç işlerine müdahale etme hakkı veren anlaşmalar kaldırılmıştır (Good Neighbor Policy).

ABD tarafından diğer ülkelerle ilişkilerde finansal gücün kullanılması daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bununla birlikte müdahaleciliğe imkân tanıyan imtiyazların verilmesi ve anlaşmaların yapılması bu döneme dikkatleri çekmektedir. Bunların da ötesinde dönem, ABD'nin Batı Yarı Küre

¹⁰ Avrupa kökenli beyazların diğer halklardan üstün olduğu tezine dayanan anlayışa göre üstün olan Beyaz Adam içine kapanmak yerine, dışa açılmalı, müdahalelerle kendisinden aşağıdaki diğer halkların kurtuluşuna aracılık etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Sarı Ertem, 2010).

¹¹ Geçen süreçte yönetime gelen başkanlar: Warren G. Harding 1921-1923, Calvin Coolidge 1923-1929, Herbert C. Hoover 1929-1933.

hegemonyasını kurduğu dönemdir. Kurulan bu bölgesel hegemonya 2. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişleyecektir (Beeson, 2004: 1). Bu bölümde ABD'nin yükselen bir güç olarak hegemonyasını genişletirken yararlandığı ve Latin Amerika üzerinde 1898-1933 yılları arasında uyguladığı Dolar Diplomasisi incelenmiştir. Bir sonraki bölümde Çin'in son yıllarda yükselen bir güç olarak bilhassa Afrika'da uyguladığı Borç Diplomasisi konusu işlenmiştir.

2. Çin'in Yükselişi ve Borç Tuzağı Diplomasisi

2.1. Tarihsel Arka Plan

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer alan coğrafya tarih boyunca ekonomik olarak önemli bir merkez konumundaydı. Sanayi İnkılabına uzanan sürecin başlangıcından evvel, Çin'in üretim yeteneği ve ürettiği ürünlerin kalitesi, bu ülkenin Doğu'nun zenginliklerinin Batı'ya taşınma yolu olan İpek ve Baharat Yolları gibi önemli güzergâhlar içerisinde yer alması Çin'in bu önemini pekiştiren başlıca unsurlardı. Öyle ki, on sekizinci yüzyılın hemen başında dünya üzerindeki toplam üretimin neredeyse dörtte biri Çin tarafından gerçekleştirilmekte, on dokuzuncu yüzyılın ilk yirmi yılının ardından bu oran dünya üzerindeki toplam üretimin yaklaşık üçte birine kadar olan kısmını karşılamaktaydı (Deniz, 2014: 66). Binlerce yıldır Batı karşısında özel bir aktör olarak yer alan ve bu süreçte kendisini gerek siyasi gerekse coğrafi olarak "dünyanın merkezine" yerleştiren Çin'in, Sanayi İnkılabı ile birlikte gelen üretimde değişim rüzgârına ayak uyduramaması ise bu ülkenin önce Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesine, ardından ise ekonomik olarak Batı tarafından sömürülmeye son derece müsait bir duruma düşmesine yol açmıştır.

Bu süre zarfında, on dokuzuncu yüzyılda dünyadaki mevcut üretimin üçte birini karşıladığı bahse konu olan ülkede, üretimde keskin bir düşüş yaşanmış ve ülke yirminci yüzyıla gelindiğinde dünya üretiminin yalnızca %13,2'sini karşılayabilecek bir standarda kadar gerilemiştir (Maddison, 1988: 40). Çin'in ekonomik olarak kötü gidişini perçinleyen unsur ise ülkede milliyetçiler ile komünistler arasında yaşanan iç savaştan Mao yönetimindeki komünistlerin galip çıkması ve 1 Ekim 1949 tarihinde komünist bir anlayış ile yönetilecek olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmen kurulması olmuştur. Bu hususta, Çin'in ekonomisini geriletken temel unsur ülkenin komünist bir modeli benimsemesi olarak değil, güçlü liderlik özelliği ile iktidarın bütün yetkilerini elinde bulunduran Mao'nun uyguladığı ekonomi politikalarının başarısızlığı olarak da düşünülmektedir (Deniz, 2014: 67). Bu doğrultuda, Mao'nun en önemli politikalarından biri olan Kültür Devrimi'nin ekonomi alanında olumsuz sonuç vermesi ve ülkenin kapalı ekonomi modelini benimsemekteki ısrarı, Çin'in üretim hacmini daha da düşürmüştür. Böylece, komünist bir ideolojiyi benimseyen Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1976 yılında Mao'nun ölümüne kadar uzanan süreçte ülke ekonomisinin dünya üretimindeki payı yalnızca yüzde beş ile sınırlı kalmıştır (Kızıltan, 2004: 47). Anlaşılacağı üzere, Mao'nun iktidarı döneminde Çin'de ekonomik anlamda yaşanan en temel problem, ülke yönetiminin ve toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi ekonomi alanında da ideolojik dürtülerin başat rol oynamasıydı.

Mao'nun ölümünün ardından ülkede yaşanan kısa süreli iktidar mücadelesinden zaferle çıkan isim, Çin'in günümüzdeki ekonomik başarısının temellerini atacak isim olan Deng Xiaoping olmuştur. Xiaoping'in hayata geçirdiği ilk uygulamalardan biri Mao döneminde ideolojik dürtülerle şekillenen ekonomi modelini bir kenara bırakarak, ülkesinde piyasa ekonomisinin işlerlik kazanabilmesi adına gerekli hamleleri yapmasıdır. Böylelikle Çin'in ekonomi anlayışında, yabancı sermaye ve dış ticaret gibi temel kavramlar Xiaoping'den önceki döneme nispeten oldukça önem kazanmıştır (Öğütçü, 1998: 68). Bu dönemde, ayrıca, güvenliğin ülke siyasetindeki rolü minimize edilmeye çalışılarak, gücün güvenlikten değil ekonomiden ve –dolayısıyla- zenginliklerden beslendiği anlayışı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu anlayış doğrultusunda toplam gelirinin yüzde on beşinin hemen üzerindeki askeri harcamalarını yüzde üçe kadar indiren Pekin yönetimi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi piyasa ekonomisi modeliyle hareket eden çeşitli bölgesel ve uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olmuştur. Xiaoping yönetiminin bütün bu çabaların bir sonucu olarak, yirmi birinci yüzyıla doğru gidilirken Çin'in dünya üretimindeki rolü toplam üretimin yirmide birinden (1978)

onda birine (1995) yükselmiş ve yirmi birinci yüzyılın hemen başında bu rakam yüzde 12,1'i bulmuştur (Maddison, 1988: 40).

Çin'in Xiaoping iktidarı ile birlikte 1970li yılların ortalarında başlayan ekonomik yükselişi günümüze kadar hızla sürmüştür. Bu dönemde Pekin yönetimi dünyadaki toplam üretim içerisindeki payını yaklaşık olarak %20'ye kadar çıkarırken, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH), Kişi Başına Düşen Milli Gelir, ithalat ve ihracat gibi kalemlerde de önemli aşamalar kat etmiştir. Bu kapsamda ülkenin 2000 yılında 1,2 trilyon dolar olan GSMH'si, her yıl düzenli olarak artarak 2017 yılının sonunda 12,2 trilyon dolara yükselmiştir (World Bank, 2017). Kişi Başına Düşen Milli Gelir bağlamında da benzer bir durum söz konusudur. 2000 yılında Kişi Başına Milli Geliri yaklaşık 940 dolar olan Çin, 2017 yılında bu rakamı 8600 dolara çekmeyi başarmıştır (World Bank, 2017). Öte yandan 2000 yılında gerçekleştirdiği 249,2 milyar dolarlık ihracatına karşılık olarak 225 milyar dolar değerinde ithalat yaparak 24,2 milyar dolar bütçe fazlası veren Çin, 2017 yılına gelindiğinde ise 2,2 trilyon dolar değerinde gerçekleştirdiği ihracata karşılık, 1,8 trilyon dolarlık ithalat gerçekleştirerek yaklaşık 600 milyar dolar bütçe fazlası vermeyi başararak bu alandaki istikrarını korumuştur (World Bank, 2017). Bu durum ekonomik olarak dünyanın önde gelen gücü olma yolunda hayli mesafe kat eden Çin'in dışa daha fazla açılmasını gerekli kılmaktaydı.

Çin'in ekonomik anlamda gösterdiği bu başarı ülkenin nihai amacının ne olduğu ve dönüşümünün nasıl tamamlanacağı sorusunu da beraberinde getirdi. Üzerinde en çok tartışılan husus hızla ekonomik bir deve dönüşen Pekin yönetiminin bu tavrını siyasi olarak da gösterip göster(e)meyeceği idi. Bir anlamda, birçok devlet ile toprak paylaşım problemleri yaşayan Çin'in emperyalist saiklerle hareket ederek kendi bölgesi başta olmak üzere mevcut uluslararası düzeni değiştirmek amacıyla revizyonist hareketlere girişip girişmeyeceği tartışılıyordu.¹² Zira her ne kadar Çin'in ekonomik gelişimi komşuları ve uluslararası sistemin diğer aktörleri için de ekonomik olarak artı değer yaratsa da, ekonominin iplerini elinde tutan “saldırgan bir Pekin figürü” gerek Doğu Asya ülkeleri gerekse uluslararası ilişkilerde hegemon güç olan veya olmak isteyen ülkeler için en son tercih edilecek figürdü. Bu kapsamda bir yandan Çin'in eninde sonunda uluslararası sistemin temel dinamiklerini değiştirmek isteyen revizyonist bir devlete dönüşeceği iddia edilirken (Zaini, 2019: 3), Pekin yönetiminin ekonomik ilişkilerinin siyasi ihtiraslarını dengeleyeceği ve dolayısıyla bu devletin barışçıl bir yapıda varlığını sürdürmek zorunda kalacağı ileri sürüldü (Mead, 2018). Pekin yönetimi ise komşularının ve uluslararası toplumun endişelerini gidermek için karşılıklı ticarete ve 1952 yılından bu yana Çin dış politikasını şekillendirdiği varsayılan beş temel prensibe (egemenliğe saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç işlerine karışmama, karşılıklı fayda ve eşitlik temelinde işbirliği, barış içinde bir arada yaşama) daha sık vurgu yapma yoluna gitti (Panda, 2014). Çin'in izlediği bu yol, Pekin'den yükselen “barışçıl yükseliş doktrinini¹³” destekler nitelikteydi.

Çin'in yükselişinin barışçıl olduğu iddialarına karşın, bu ülkenin bir çeşit yeni-emperyalizm yapmakla itham edilmesinde Pekin yönetiminin ülkenin uluslararası sistem içerisindeki nüfuzunu arttırmak için “üçüncü dünya ülkeleri” olarak nitelendirilen az-kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkelere yönelmesi oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerin, kredi tedariki ve dış yatırım gibi kalkınma çabalarına öncülük edecek ihtiyaçlarına yönelik kaynak arayışının farkında olan Çin yönetimi, günümüzde kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik ilişki içerisine girdiği bu ülkeleri “sömürmekle” yaftalanmaktadır (Alden ve Alves, 2009; Watts, 2013; Laurence, 2017). Çin'in başta Afrika ülkeleri olmak üzere, birçoğu gerek siyasi olarak gerekse ekonomik olarak istikrarsız durumda bulunan bu ülkelerle kurduğu ilişkiler Tiananmen Meydanı'nda yaşanan olaylara Batı'nın verdiği tepkinin Çin'i yeni dış politika alternatifleri

¹² Söz konusu tartışma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Johnson, 2003; Buzan, 2010; Feng, 2009).

¹³ Barışçıl Yükseliş Doktrini Çin'in yükselişinin diğer uluslar için tehlike arz ettiğine yönelik teorilere bir yanıt olarak ileri sürülmüştür. Söz konusu doktrini ilk kez 2002 yılında Zheng Bijian tarafından dillendirilmiştir. Bu doktrin ile, Çin'in yükselişinin uluslararası sistemin yapısına yönelik bir meydan okuma olmadığı, aksine uluslararası sisteme entegre olma yolunda bir çabanın ürünü olduğu ifade edilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Gökten, 2011).

arayışına itmesi, ekonomisi hızla kapitalistleşen ve üretim miktarı artan ülkenin yeni hammadde kaynakları ile pazar alanları bulma ihtiyacı ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarda bu devletlerden alacağı destek neticesinde siyasi meşruiyetini arttırma isteği gibi temel nedenlere dayanmaktadır (Aydın, 2018: 172-179). Ne var ki, ilişki içerisinde olduğu az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkelere kıyasla ekonomik olarak daha güçlü olan Çin yönetiminin bu devletler ile olan kredi sağlama, yatırım yapma, altyapı ve üstyapı faaliyetlerini üstlenme gibi ekonomik ilişkileri çoğu zaman bahsi geçen ülkeleri daha da borçlandırmaktadır (Tandoğan, 2018). Bu durum ise, Çin'in literatürde "borç tuzağı diplomasisi" olarak adlandırılan mevcut stratejisini uygulaması için bu ülkeye son derece elverişli bir fırsat sunmaktadır.

2.2. Borç Tuzağı Diplomasisi ve Uygulanış Biçimi

Borç tuzağı iktisat literatüründe borç alan bir ülkenin bir süre sonra aldığı borcun taksitlerini ve bilhassa bu borca ilişkin faizi ödemeye çalıştığı sirkülasyona verilen isimdir (Yıldıran, 2018). Diğer bir ifadeyle, borçlu ülkenin borcunu ödemeye çalışmasına rağmen faiz borçlarının devamlı olarak artması, söz konusu borcun sona ermesini imkânsız kılmakta ya da en iyi ihtimalle söz konusu süreci geciktirmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde düşünüldüğünde ise borç tuzağı kavramı diplomasi kavramı ile birleştirilmekte ve özellikle Çin Halk Cumhuriyeti örneği üzerinden ele alınan "borç tuzağı diplomasisi" ilgili literatürde iktisat disiplininde taşıdığı anlamdan nispeten farklı bir anlama bürünerek emperyalizme -büyük oranda Çin emperyalizmine- işaret etmektedir. Bu kapsamda, Borç tuzağı diplomasisi Uluslararası İlişkiler literatüründe Çin'in ekonomik ilişki içerisinde olduğu az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkeleri aşırı miktarda borçlandırarak borçlarını ödeyemeyecek duruma düşürmesini ve söz konusu ülkeler üzerinde borçlandırma siyasetinden doğan sonuçlar başta olmak üzere çeşitli yöntemlerle nüfuzunu arttırma girişimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Akpaninyie, 2019; Tandoğan, 2018). Bu ülkenin borç ilişkisi kurduğu ülkelerin birçoğunun, tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak amacı taşıyan "Bir Kuşak Bir Yol" projesinin güzergâhı üzerinde bulunan, az kalkınmış ya da kalkınmakta olan, Çin'den gelecek maddi kaynak ve yatırımlara büyük oranda ihtiyaç duyan ülkeler olması ise özellikle dikkat çekicidir. Bu hususta Pekin yönetimi, birbiri ile iç içe geçmiş çift yönlü bir strateji uygulamaktadır: Bir yandan sağladığı finansman ve üstlendiği altyapı yatırımlarıyla "Bir Kuşak Bir Yol" projesinin rotası üzerinde yer alan ülkelerin altyapı ve üstyapı kapasitesinin güçlendirilmesi, diğer yandan ise borç ilişkisi kurulan ülkeler ile olan ilişkilerinde "ekonomi kartının" bir "siyasi koz" olarak kullanılarak bu ülkeler üzerinde asimetric bir şekilde nüfuz elde edilmesi. Böylece, Pekin yönetimi hem küresel güç olma güdüsünü ekonomik kanallarla desteklemekte, hem de "Bir Kuşak Bir Yol" projesinin güvenliğini her anlamda garanti altına almaya çalışmaktadır. Nihai noktada, borcunu ödeyemeyecek duruma gelen borçlu ülkenin liman, havaalanı, telekomünikasyon şirketi gibi stratejik edinimlerinin kullanım haklarını ve/veya bu edinimlerin gelirlerini alacağı karşılığında 49 ya da 99 yıllığına devralan (ele geçiren) Pekin yönetimi, ekonomi odaklı emperyalizm anlayışını, kurumları kendi inisiyatifine bağlama odaklı fiili emperyalizm anlayışına çevirebilmektedir (Shattuck, 2018: 8-9).

Çin ile borç ilişkisine giren birçok az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkenin eninde sonunda ekonomik olarak sıkıntıya düşmesine ve Pekin yönetimine çeşitli imtiyazlar vermek zorunda kalmasına rağmen, Çin tarafından yöneltilen ekonomik teklifler söz konusu ülkeler düzeyinde teveccüh görmeye devam etmektedir. Bu durum Çinli sermaye sahiplerinin düşük faizli ve uzun vadeli krediler sunması kadar, Batılılara yönelik güvensizlikten de kaynaklanmaktadır. Zira Amerikan ya da Batı modeli olarak nitelendirilebileceğimiz anlayış, 1990lı yıllardan bu yana kredi almak ya da topraklarına yatırım çekmek isteyen ülkelere yönelik bazı sınırlar/dayatmalar getirmekte, bir anlamda bu ülkeleri çeşitli önkoşullar ile sinamaktadır (Yaling, 2015: 289). Kredi ya da yatırım talep eden ülkenin mevcut siyasi durumundan (demokrasi, insan hakları, iyi yönetim vs.), paranın nereye ve hangi koşullarda harcanacağına dek bir dizi kapsamlı şartı içeren söz konusu ön koşullar, kredi almak ya da yatırım çekmek isteyen ülkeyi zor durumda bırakabilmektedir. Az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkelerin önemli bir kısmının demokrasi ve ülkelerindeki kurumsal sistemin işleyişi noktasında birçok aksaklıkla karşı karşıya bulunduğu düşünüldüğünde, bu durum daha iyi anlaşılabilir. Bahsi geçen önkoşullar ülkelerin

siyasi ve ekonomik sisteminin belirli bir standarda oturtulması için olumlu bir niteliğe sahip olmakla beraber; sosyal, siyasi ve ekonomik olarak bazı problemler yaşayan ülkelerin söz konusu ön koşulları sağlayamamaları neticesinde kriz anlarında borç para bulmakta ve ülkelerine yatırım çekmekte sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Bu durum, Batılılardan başka kredi alacak ya da yatırım sağlayacak bir alternatifin olmadığı bir ortamda, kredi ve/veya yatırım talep eden ülkeyi zor durumda bırakmakta, Batılıların ise az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkeleri kendi sistemleri doğrultusunda şekillendirme noktasında ellerini güçlendirmektedir.

Nihai noktada borç batağına sürüklenme ihtimaline karşın, Çin'in önerdiği kredi ve/veya yatırımların bu denli teveccüh görmesinde kredi ya da yatırım arayışındaki ülkelerin Batılıların ileri sürdüğü ön koşullara karşı duyduğu tereddüt ve/veya güvensizlik hissi etkili olmaktadır. Zira Pekin yönetimi, "siyaset ile ticaretin" birbirinden ayrı şeyler olduğunu vurgulayarak ülkelerin iç işlerine karışılmaması gerektiğini ifade etmekte, borç ilişkisi kurdukları ülkelere "Tek Çin Politikası'nın"¹⁴ ürünü olan Tayvan'ın tanınmaması koşulu dışında herhangi bir önkoşul ile yaklaşmamaktadırlar (Maggiorelli, 2017: 33; Pehnelt ve Abel, 2007: 8). Hatta bu mevcut durumu söylem düzeyinde daha da ileri bir boyuta taşıyan Pekin yönetimi, borç ya da yatırım talebindeki ülkelerle etkileşime geçilirken herhangi bir önkoşul öne sürmeyi "ilişki kurulan ülkenin egemenlik haklarına bir saldırı" olarak yorumlamaktadır. (Ministry of Foreign Affairs of People's Republic of China: FOCAC Archive, 2006). Bu durum ise hem Çin'in hem de maddi kaynak arayışındaki ülkelerin Batılılara karşı elini kuvvetlendirmektedir. Çin'in ilişki kuracağı devletlere neredeyse hiçbir koşul öne sürmeden yaklaşmasının borç ya da yatırım arayışındaki çeşitli ülkelere cazip gelmesi ise, bir dönem kalkınmakta olan ülkelerle kurdukları ilişkilerde alternatifsiz olmanın verdiği rahatlıkla ciddi kurallar ve önkoşullar üzerinden hareket eden, fakat Çin'in devasa bir ekonomik güç olarak yükselmeye başlamasının ardından söz konusu ülkeler tarafından borç alma ya da yatırımda bulunma noktasında nispeten daha az tercih edilen Batılıların ileri sürdüğü önkoşulları yumuşatmalarına neden olmaktadır (Tsegay, 2013). Bu hususta dikkat çeken nokta, az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkeler ile kurulan ekonomik ilişkilerde, Çin modelinin orta ve uzun vadede neden olduğu yapısal sorunların yadsınması ve söz konusu modelin hızla popüler hale gelmesidir. Bunun anlamı, mevcut şartlar altında Çin'in ekonomik olarak kalkınma çabası içerisindeki coğrafyalarda etki ağımlı bu denli genişletmesinde neredeyse hiçbir koşul öne sürmeden sunduğu kredi ve yatırımların son derece başarılı bir rol oynadığı gerçeğidir. Özellikle Afrika'da ve Asya'da kalkınma çabası içerisindeki birçok devletin ana ticari partnerinin ve etkileşim içerisinde bulunduğu temel dış aktörün Çin olduğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu rol daha iyi anlaşılabilir.

Her ne kadar birçok örnekte varılan son nokta itibariyle ödeyebileceğinden fazla borçlanma durumu ortaya çıkıyor olsa da, Çin'in borç tuzağı diplomasisinin temelini oluşturan ucuz kredi ve yatırımlarının ilişki kurulan ülkeler üzerinde bazı olumlu ve olumsuz yansımaları söz konusudur. Pekin menşeli kredi ve yatırımların olumlu yansımalarının ilki, ilişki kurulan ülkede istihdamı göreceli olarak artırmasıdır (Aydın, 2018: 178). Bu ise iki yolla olmaktadır: Çin'in verdiği krediler sonucu gerçekleştirilen yerel yatırımlar ve doğrudan doğruya Çin'in gerçekleştirdiği yatırımlar. Her iki durumda da Çin ile ekonomik ilişki kuran devlet için kendi vatandaşlarına istihdam fırsatı oluşmakla beraber, bahsi geçen istihdam fırsatının yalnızca ilişki kurulan devletin vatandaşları için değil, Çin vatandaşları için de geçerli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira Pekin yönetimi gerçekleştirdiği yatırımlarla beraber kendi vatandaşlarını da "misafir" olduğu ülkede istihdam etme fırsatını yakalamaktadır. Hâlihazırda, Afrika'da faaliyet

¹⁴ Çin Halk Cumhuriyeti Tek Çin Politikası'nı "toprak bütünlüğüne saygı" prensibi üzerinden yorumlamaktadır. Bu kapsamda, Pekin yönetimi 1949 yılında sona eren iç savaşın ardından Tayvan adasına göç eden milliyetçilerin Tayvan'da kurduğu devletin uluslararası toplumun üyeleri tarafından tanınmaması konusunda çaba göstermekte, aksi halde bu durumu "egemenlik haklarına saldırı" olarak yorumlamaktadır. Çin, bu politika kapsamında Birleşmiş Milletler'de yer alan ülkelere, bağımsız bir aktör olarak varlığını kabul etmediği Tayvan ile diplomatik bağ kurmamalarını, kuranların ise bu ilişkiyi sona erdirmelerini beklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yaling, 2015: 288; Bush, 2017; Keyvan, 2017).

gösteren Çin menşeli projelerde istihdam edilen bir milyondan fazla Çinli işçinin varlığı, bu iddianın en somut örneğini teşkil etmektedir (Park, 2016).

Çin'in ihtiyaç duyan ülkelere sağladığı kredi ve yatırımların ikinci olumlu yansıması ise borç ya da yatırım alan ülkelerin altyapı ve üstyapısını güçlendirmesidir (Hanuer ve Morris, 2014: 34-35). Ne var ki, devletlerin altyapı ve üstyapı kalitesinin artırılması yalnızca borç ya da yatırım alan ülkeye değil, Çin'e de fayda sağlamaktadır. Bu kapsamda, Çin'in aktardığı kaynaklar ve/veya Çinli firmaların gerçekleştirdiği yatırımların neticesinde, bir yandan "Bir Kuşak Bir Yol" projesi güzergâhında yer alan ülkelerin altyapı ve üstyapı kapasitelerinin niteliği artırılırken, diğer yandan Çin yatırım yaptığı ülkelerde kendisi için stratejik öneme haiz olan noktalar arasındaki ulaşımı kolaylaştırabilmektedir. Üçüncü olarak, Pekin yönetiminin sağladığı kredi ve yatırımların en sık dillendirilen yansıması ise bu devletin ekonomik ilişki içerisinde olduğu devletlerin refah düzeyini ve büyüme oranlarını arttırdığı iddiasıdır. Bu iddia nispeten geçerli olsa da, söz konusu büyümenin borçlanma yoluyla ve Çin'e olan bağımlılığı arttırmak suretiyle gerçekleştiği göz ardı edilmemelidir (Dahir, 2018). Son olarak, Çin'in belirtilen kapsamdaki politikalarının en önemli olumlu yansıması ise, bu ülkenin Batılıların ya da diğer yatırımcıların genel olarak müdahil olmak istemediği bölgelere ve sektörler –tarım gibi- kredi sağlaması ve buralarda yatırımlarda bulunmasıdır (Hanuer ve Morris, 2014: 45). Bu sayede Çin, Afrika gibi birçok ülkenin/kurumun kredi vermekten ve yatırım yapmaktan kaçınabildiği coğrafyalarda hızla alan kazanabilmektedir.

Pekin yönetiminin sağladığı kredi ve yatırımların içeriğine ve doğurduğu sonuçlara ilişkin birçok olumsuz eleştiri de mevcuttur. Bu eleştirilerden ilki, Çin'in başta Afrika ülkelerinde olmak üzere demokratik olarak sorunlu ve insan hakkı ihlali yapan rejimlere destek olduğu, bu rejimlerle ilişki kurmaktan sakınmadığıdır (Brookes ve Shin, 2006; CNN, 2008). Gerçekten de, Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir ya da Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro örneklerinde olduğu gibi Pekin yönetimi demokratik olarak sorunlu olduğu düşünülen devletlerle ilişki kurmakta herhangi bir beis görmemektedir. Belirtildiği gibi, Çinli devlet adamları bu iddialar karşısında her seferinde ticaret ile siyasetinden birbirinden ayrı iki olgu olduğunu vurgulayarak, demokratik olmayan devletlerle de ekonomik ilişki kurulabileceğini belirtmektedirler. Çin'in kredi ve yatırım sağladığı ülkeler ile olan ilişkilerine yönelik ikinci eleştiri ise Pekin yönetiminin ülkelerin doğal kaynaklarını ya da stratejik edimlerini sömürdüğü/ele geçirdiği ve bu ülkeleri yoksullaştırdığı iddiasıdır (Junbo ve Frasher, 2014: 186; Alden ve Alves, 2009: 17). Bu iddiayı doğrularcasına, Çin bir yandan Afrika başta olmak üzere dünyanın çeşitli coğrafyalarında petrol ve mineral gibi doğal kaynaklar bakımından zengin birçok ülke ile çeşitli alanlarda yaptığı anlaşmalarla ülkelerin doğal kaynaklarından öncelikli olarak faydalanma hususunda bazı imtiyazlar koparabilmekte iken, diğer yandan kendisine borçlanıp da borcunu ödeyemeyen ülkelerin havaalanı, liman, iletişim kurumları gibi bazı önemli edimlerine –görünüştü-geçici olarak el koymaktadır. Çin'in borç verdiği ve yatırım yaptığı ülkelerdeki faaliyetlerine ilişkin bir diğer olumsuz eleştiri ise Çinli firmaların yatırım yaptıkları ülkelerde istihdam ettikleri "yerli vasıfsız işçiler" ile alakalıdır. Önemli pozisyonlar Çinlilere ayrılmışken sıradan pozisyonların yerlilere ayrılması, Çin'in ilişki içerisinde olduğu ülkelerde işgücünün niteliğini önemsiz bırakmakta, dolayısıyla vasıfsız işgücüne olan talebi arttırarak eğitimin niteliğine ve hatta gerekliliğine önemli bir darbe vurmaktadır. Pekin yönetimi, ayrıca, başta imalat sektörü olmak üzere birçok alanda yerli üreticinin oldukça ucuz bir ücret karşılığında ithal edilen Çin ürünleri ile rekabet edemeyişi nedeniyle firmaların kapanmasından ötürü yüz binlerce kişinin işsiz kalmasından ve az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ulusların kanayan yarası olarak nitelendirilen yüksek borçlar, yolsuzluk ve kötü ekonomik kararlar gibi olumsuz durumlara davetiye çıkarmasından dolayı söz konusu ülkelerdeki kötü gidişten sorumlu tutulmaktadır (Hanuer ve Morris, 2014: 64-67).

Sağladığı düşük faizli ve uzun vadeli krediler ile çeşitli alanlarda gerçekleştirdiği yatırımlar neticesinde, ilişki kurduğu ülkelerde Çin algısı genelde olumlu yönde seyretse de bu ülke yolsuzluğa katkı sağladığı, israfa neden olduğu, işsizliği arttırdığı ve kötü yaşam/çalışma koşullarına davetiye çıkardığı gibi nedenlerle eleştirilmektedir (Hanuer ve Morris, 2014: 45-54, 60). Söz konusu eleştirilerin büyük bir kısmı, Çin'in borçlandırma politikası nedeniyle borçlu durumda bulunan birçok ülke üzerinde nüfuz

sahibi olduğu, paranın gücünü kullanarak bu nüfuzunu siyasi bir koz haline getirdiği ve borcunu ödeyemeyecek durumda olan devletlerin stratejik ve ekonomik varlıklarına el koyarak mevzubahis ülkelerin egemenlik haklarının altını oyduğu noktasında birleşmektedir. Bu noktadan hareketle Çin, emperyalist dürtülerle hareket eden fakat emperyalizmi uygulama araçları farklı olan yeni sömürgeci bir aktör olarak nitelendirilmektedir.

2.3. Örnek Uygulamalar ve Endişeler: Sri Lanka, Zambiya ve Cibuti

Günümüzde Çin'e olan borçlarını ödeyemeyecek durumda olan ya da ödeyememesi muhtemel olan birçok devlet, bu devletin borçlandırmaya yönelik uyguladığı diplomasinin ulusal egemenlikleri için son derece tehlikeli olan etkileri ile karşı karşıyadır. Aslında, Çin'in borç diplomasisi kapsamında diğer devletler ile olan ilişkileri büyük ölçüde bu ülkenin kazandığı sıfır toplamlı bir oyun modeli olarak yorumlanabilir. Bu devletler arasında, Sri Lanka'nın durumu borç diplomasisinin yol açtığı sonuçların en somut örneklerinden birini gözler önüne sermektedir (Gopaldas, 2018). Çin'in sağladığı kolay krediler ve yatırımlar Sri Lanka'yı ekonomik olarak Çin'e son derece bağımlı ve borcunu ödeyemez hale getirmiştir. Sri Lanka'nın Çin ile olan ekonomik bağımlılığının başlangıcını 2007 yılında ülke iç savaş halindeyken liman yapımı için kredi arayışı sırasındaki çabaları oluşturmaktadır. Limanın inşa masraflarını karşılamak için Japonya, Hindistan, IMF, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi ülkelerden ve bölgesel ya da küresel ekonomik kuruluşlardan kredi talebinde bulunan Sri Lanka hükümetinin bu talebi, ülkede yaşanan iç savaş ve insan hakları ihlali iddiaları nedeniyle hiçbir platformda olumlu bir geri dönüşle sonuçlanmamıştır (Freymann, 2018).

Sri Lanka hükümetinin kaynak bulmakta zorlanması, kredi ve yatırım sağlama noktasında Tayvan'ın tanınmaması dışında hiçbir önkoşula riayet etmeyen Çin'in, Sri Lanka hükümetinin "kaynak umudu" olarak bu ülke ile yakınlaşmasına, diğer bir ifadeyle ülke üzerinde ekonomik bir tahakküm kurma sürecini başlatmasına neden olmuştur. Çeşitli ülke ve ekonomik kuruluşlardan ret cevabı alan Sri Lanka yönetimi, 2009 yılında Çin'den liman inşaatını tamamlamak ve bir havaalanı inşa etmek için 1,9 milyar dolar kredi almayı başarmıştı (Parker ve Chefitz, 2018, 9-10). Bu doğrultuda, hükümet değişikliğine rağmen, Çin'den borç almayı sürdürmek zorunda kalan ve artan borçlarını ödemekte zorlanan Sri Lanka, en sonunda çareyi Çin'in borç diplomasisine tam anlamıyla teslim olmakta buldu. Böylece, toplam borcu 64 milyar dolar civarında olan Sri Lanka hükümeti, ülkesinin Çin'e olan 8 milyar dolar borcunu ödeyemediği için 2017 yılında ülkesinin Hambantota kentinde bulunan ve büyük oranda Çin finansmanı ile yapılan bir limanın işletme hakkının %85'ini borcunun 1,1 milyar dolar olan kısmına karşılık Çin'e devretmek zorunda kalırken, devredilen liman yılda yaklaşık 40 milyon dolar gelir getirmektedir (Hurley vd., 2018: 20, Parker ve Chefitz, 2018: 20; Tandoğan, 2018). Bu durum, Çin'e yönelik yayımlanacak ve yeni-sömürgecilik şüphelerini kuvvetlendirirken, değinildiği gibi borç diplomasisinin en açık örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Çin'in Afrika'daki faaliyetleri de borç tuzağı diplomasisi kapsamında ciddi tereddütlere ve endişelere sebebiyet vermektedir. Diğer bir ifadeyle, borç tuzağı diplomasisinin ulusların egemenliğini tehdit eden ve edinimlerine el koyan yüzü, 2000li yıllar ile birlikte Afrika'daki nüfuz alanını önemli ölçüde arttıran Çin ile hibe, kredi ve çeşitli yatırımlar yoluyla asimetrik bir bağımlılığa uzanacak kadar yoğun ekonomik ilişkiler kuran Afrikalı devletleri de tehdit etmektedir. 2016 yılında Afrika'da Çin finansmanı ile gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarının 40 milyar dolar değerinde olduğu düşünüldüğünde, ilişkilerin yoğunluğu ve muhtemel tehdidin boyutu daha iyi anlaşılmaktadır (Copley, 2018). Bu kapsamda, Çin'in Afrika'da ağırlıklı olarak kaynak zengini ülkelere yöneldiği gözden kaçırılmamalıdır. Zambiya ve Cibuti, Afrika'da Çin'in borç tuzağı diplomasisinin yaratacağı olumsuz atmosferden en yoğun şekilde etkilenebilecek iki ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Afrika'nın güneyinde yer alan ve Sri Lanka örneğinde olduğu gibi Çin'e olan borcu sürekli artan Zambiya, Afrika'da borç tuzağı diplomasisinin acı reçetesini tadan ülkeler kervanında başı çekmektedir. Çin'e olan borcunu ödemekte zorlanan Zambiya'ya ait bazı ulusal kamu kurumlarının sahipliğinin Çin'e kira yoluyla devredildiği iddiası gerek iç gerekse dış kamuoyunda tedirginlik yaratmıştır. Zambiya, mevcut devlet başkanı Edgar Lungu'nun iktidarı ile birlikte ekonomik olarak Çin ile yakınlaşması ile

dikkatleri üzerine çekmektedir. Selefi Micheal Seta'nın 2014 yılının Kasım ayında vefat etmesinin ardından, 2015 yılının Haziran ayından itibaren iktidarda bulunan Lungu'nun döneminde, çeşitli yatırımları gerçekleştirmek amacıyla Çin ile 8 milyar dolar değerinde finansman anlaşması imzalanmıştır (Daily Sabah, 2018). Çin'den alınan yüksek miktardaki borcun geri ödenememesi sonucunda ise Zesco (elektrik şirketi), ZNBC (Tv ve radyo istasyonu) ve Kenneth Kaunda Uluslararası Havaalanı gibi ulusal kurumların işletme hakkının Çin'e devredildiği iddiaları iç ve dış kamuoyunda geniş yankı bulmuştur (Laterza ve Mususa, 2018; Ajetonmobi, 2018; Chiwanza, 2018). İddialar yetkililer tarafından yalanlanmış olsa da, ülkenin Çin ile olan ekonomik bağımlılık ilişkisi düşünüldüğünde, yakın gelecekte Zambiya'nın da tıpkı Sri Lanka örneğinde olduğu gibi böyle bir yola başvurması olası görünmektedir. Eski adı Güney Rodezya olan Zambiya'nın önemli kurumlarından biri olan Zambiya Ulusal Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Şirketi'nin hisselerinin de yarıdan fazlasının Çin'in elinde olduğu düşünüldüğünde, bu durumun devamının da gelebileceği endişesi doğrultusunda hareket eden IMF gibi uluslararası kurumlar, iki ülke arasındaki mevcut ekonomik ilişkinin durumunu ve Zambiya'nın Çin ile olan borç ilişkisini sorgulamakta, bu hususta çeşitli eleştiri ve uyarılarda bulunmaktadır (Mitimingi ve Hill, 2019; Laterza ve Mususa, 2018) .

Çin'in Afrika'daki borçlandırmaya yönelik faaliyetlerinden olumsuz etkilenmesi muhtemel diğer bir ülke olarak ise Cibuti'dir. Ülke, borçlanma ve mevcut borcun Çin'e karşı ulusal güvenliğini tehdit eder hale gelmesi noktasında Sri Lanka ve Zambiya ile benzer endişelerden muzdarip bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Zira ülkenin çeşitli yatırımlara kaynak sağlamak amacıyla aldığı kredilerden dolayı Çin'e olan toplam borcu 2017 yılı sonu itibarıyla 1.72 milyar doları bulmaktadır ki bu rakam Cibuti'nin milli gelirinin % 88'ine tekabül etmektedir (Cheng, 2018). Öte yandan Cibuti, diğer örneklerden farklı olarak küresel rekabette daha özel bir öneme sahip olan bir ülke hüviyetindedir. Afrika Boynuzu olarak ifade edilen bölgenin en uç kısmında yer alan ülke, Ortadoğu'ya ve enerji geçiş yollarına olan yakınlığı nedeniyle ilgi çekici bir stratejik konumda bulunmaktadır (York, 2019). ABD ve Çin başta olmak üzere çok sayıda ülkenin askeri üssünün bulunduğu ülkede, herhangi bir aktörün aşırı güçlenmesi diğerlerini fazlası ile rahatsız edebilecek potansiyele sahiptir. Bu kapsamda, ABD ulusal güvenlik danışmanı John Bolton tarafından açıklanan, Donald Trump döneminde ABD'nin Afrika stratejisinde de belirtildiği üzere, Washington başta olmak üzere Cibuti'yi ve Afrika'yı kendileri için "stratejik öneme sahip" olarak nitelendiren birçok aktör Cibuti'nin de Sri Lanka ile aynı kaderi yaşamasından endişe duymaktadır (White House, 2018). Eğer önlem alınmazsa, yakın gelecekte Cibuti de tıpkı Sri Lanka gibi Çin'in borçlandırma siyaseti nedeniyle doğrudan doğruya ulusal egemenliğinden ödün vermek zorunda kalacak bir ülke olarak göze çarpmaktadır.

Ulusların egemenliğini tehdit eder nitelikte olan borç tuzağı diplomasisi Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası sistemde etkili olabilmek adına uygulamaya koyduğu en önemli dış stratejilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ekonomi kartını son derece iyi kullanan bu ülke, söz konusu hamle ile birlikte bir yandan Çin'in durgunlaşmaya başlayan ekonomik büyümesini yeniden hareketlendirebilme potansiyeli taşıyan "Bir Kuşak Bir Yol" projesini hayata geçirebilmek için uygun zemini hazırlarken, diğer yandan az kalkınmış ya da kalkınmakta olan ülkeler olarak ile asimetrik ekonomik bağımlılık temelinde bir merkez-çevre ilişkisi kurma yönünde çaba sarf etmektedir. Nihai olarak ise, sıfır toplam bir oyuna dönüşmeye oldukça müsait bir yapıda kurulan ilişkiler nedeniyle, onlarca yıldır "ulusal egemenliklere saygı" ve "ülkelerin iç işlerine karışmama" şiarları ile hareket etme iddiasındaki Çin Halk Cumhuriyeti birçok ülkenin ulusal güvenliği için en önemli endişe kaynaklarından birini simgeler hale gelmektedir.

SONUÇ

Farklı ülkeler tarafından, farklı dönemlerde uygulanmış olup, farklı içeriğe ve farklı özelliklere sahip olsalar da, gerek "dolar diplomasisi" gerekse "borç tuzağı diplomasisi" benzer bir dış politika vizyonunu ortaya koymaları itibarıyla önemlidir. İlk olarak üzerinde durulması gereken nokta, söz konusu diplomasi eğilimlerinin uygulayıcısı olan devletler tarafından sahiplenilip sahiplenilmediğidir. Bu noktada, dolar diplomasisi ABD'li devlet adamları tarafından sahiplenilmiş, bizzat ilgili siyasi devlet

adamları tarafından isimlendirilip resmi bir devlet politikası haline dönüştürülmüş ve uygulamada olduğu dönemde ya da uygulanan dönem sonrasında müspet veya menfi ifadelerle dillendirilmiştir. Buna karşın, “borç-tuzağı diplomasisi” Çinli devlet adamları tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Bu durumun temel nedeni, söz konusu isimlendirmenin ve diplomatik model arayışının Çin’in dış politikasının olumsuz yüzünü ortaya koyması amacıyla bilhassa Batılılar tarafından geliştirilmiş argümanlar bütünü olduğu gerçeğidir. Bu nedenle borç tuzağı diplomasisi Pekin yönetimi için bir dış politika stratejisi olmaktan ziyade, bir itham vesilesidir ve aklı başında hiçbir Çinli yönetici tarafından sahiplenilmesi düşünülmektedir.

Tarihsel bir perspektif dâhilinde değerlendirildiğinde, hem dolar diplomasinin hem de borç-tuzağı diplomasinin kaynağı, uygulandıkları dönemde uygulayıcısı olan devletlerin üretimde gösterdikleri önemli sıçramada ve ekonomik olarak hızla gelişmelerinde aranmalıdır. Aktarıldığı üzere, gerek on dokuzuncu yüzyılın sonu itibariyle ABD’nin gerekse yirminci yüzyılın sonu itibariyle Çin’in üretimlerine yeni bir boyut kazandırmaları ve bu nedenle ülke sınırları dışına daha fazla açılma ihtiyacı hissetmeleri söz konusu iki stratejinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, her iki strateji de Washington ve Pekin yönetimlerinin sömürgeci eğilimlerinin ortaya çıkardığı birer yansıma niteliğindedir. Bahsi geçen sömürgeci eğilimlerin yol açtığı bu iki modelin en belirgin özelliği ise “ekonomi” kartının bir “dış politika aracı” olarak ustaca kullanılmasıdır. Böylece Washington yönetiminin “mermi yerine dolar” söylemi ile Pekin’den yükselen “siyaset yerine ticaretin öncelenmesi” söylemi aynı ortak düzlemde buluşmakta ve emperyalist bir vizyonun ışığında örtüşmektedir.

Anlaşılabileceği üzere, her iki stratejik yönelim de öncelikli olarak ulusların yumuşak karnı olarak ifade edilebilecek “ekonomi” faktörüne odaklanmakta, dış politikada “güvenlik” ile ilgili hassasiyetleri değil, “ekonomi” ile ilgili hassasiyetleri öncelenmektedir. Bilhassa ekonomik saiklerle hareket etmesi kaçınılmaz olan kar amaçlı şirketlerin her iki yönelimde de etkili bir pozisyonda bulunmaları, söz konusu durumu doğrulayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar dolar diplomasinin ve borç tuzağı diplomasinin uygulandıkları coğrafyalarda güç kullanmaktan kaçınarak barışçıl yüzlerini gösteren bir görüntü çizseler de, gerek Washington yönetimi gerekse Pekin yönetimi söz konusu stratejik yönelimler doğrultusunda ulusal çıkarlarının tehlikeye girdiğini hissettikleri anda barışçıl görüntülerinden uzaklaşmakta, tehdit ve şantajdan askeri müdahaleye kadar uzanan birçok seçeneği masada bulundurmaktadırlar. Uygulamada dolar diplomasinin Latin Amerika’ya, borç tuzağı diplomasinin ise Asya ve Afrika’ya odaklanıp bu coğrafyalarda uygulandığı düşünüldüğünde, Washington yönetiminin geçmişte Latin Amerika’da gerçekleştirdiği askeri ve siyasi müdahalelerin, Pekin yönetiminin gelecekte Asya ve Afrika’da gerçekleştirme ihtimali olan askeri ve siyasi müdahaleler için bir turnusol kâğıdı işlevi görebileceği iddia edilebilir.

ABD’nin on dokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyılın ortalarına dek Latin Amerika ülkelerine yönelik olarak uyguladığı, bünyesinde emperyalist öğeler barındıran dolar diplomasinin içeriği ve uygulamadaki başarısı, borç tuzağı diplomasisi yoluyla birçok Asya ve Afrika ülkesi üzerinde etkinliğini arttıran Çin’in yeni dönemde uluslararası siyasette neler yapabileceği noktasında bizlere önemli bir ipucu sağlamaktadır. Bu hususta, Çin’in de, tıpkı belirtilen dönemde üretim fazlası vererek dışa açılma çabasındaki ABD gibi, dışa açılmasının elzem olduğu ve emperyalist bir dış politika vizyonuna sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çin’in uluslararası siyasette hegemon güç olup ol(a)mayacağı tartışıldığı bugünlerde, ABD’nin dolar diplomasisi ile yakaladığı –sonu küresel bir hegemon olmaya kadar varan- ivmenin bir benzerinin, Çin tarafından da borç tuzağı diplomasisi ile yakalanması kuvvetle muhtemeldir. Bu doğrultuda, tıpkı on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren Washington yönetimlerinin gerçekleştirdiği gibi hızla ekonomik bir dev haline dönüşen Pekin yönetiminin, bir sonraki aşamada yine tıpkı ABD’nin yaptığı gibi ekonomik başarısını siyasi ve askeri unsurlarla destekleyerek küresel bir hegemon olarak ortaya çıkma çabasına girişmesi kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

AJETUNMOBI, W. (2018, 7 Eylül), Zambia's power company reportedly taken over by China after loan default, African Liberty, <https://www.africanliberty.org/2018/09/07/zambias-power-company-reportedly-taken-over-by-china-after-loan-default/>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

AKPANINYIE, M. (2019, 12 Mart), "China's 'Debt Diplomacy' Is a Misnomer. Call It 'Crony Diplomacy' ", The Diplomat, <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-debt-diplomacy-is-a-misnomer-call-it-crony-diplomacy/>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

ALDEN, C. ve ALVES, C. (2009, Eylül), "China and Africa's Natural Resources: The Challenges and Implications for Development and Governance", South African Institute of International Affairs, https://voltage.net.org/IMG/pdf/China_and_Africa_s_Natural_Resources.pdf, Sayı 41, Eylül 2009, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

US Defense Department, Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China, https://media.defense.gov/2019/May/02/2002127082/-/1/1/2019_CHINA_MILITARY_POWER_REPORT.pdf, Erişim tarihi: 1.08.2019.

ATAÖV, T. (1967), "1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ve Sonuçları", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 22 (2), s. 237-284.

AYDIN, H. (2018), Amerikan Dış Politikasında Afrika: Soğuk Savaş'tan Trump Dönemine Kadar, Alelmas Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul.

BEESON, M. (2004, August), The Rise of the 'Neocons' and the Evolution of American Foreign Policy, Murdoch University Working Paper No. 107.

BROOKES, P. ve SHIN, J. H. (2006, 22 Şubat), "China's Influence in Africa: Implications for the United States", The Heritage Foundation, <http://www.heritage.org/asia/report/chinas-influence-africa-implications-united-states>, No 1916, Erişim Tarihi: 30/07/2019.

BUSH, R. J. (2017, 10 Mart), "A One China Policy Primer", East Asia Studies at BROOKINGS, <https://www.brookings.edu/research/a-one-china-policy-primer/>, Paper 10, Erişim Tarihi: 29/07/2019).

Bush chides China over Human Rights (2008, 7 Ağustos). CNN <http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/08/06/bush.china.olympics.index.html> Erişim Tarihi: 30/07/2019.

BUZAN, B. (2010), "China in International Society: Is 'Peaceful Rise' Possible?", The Chinese Journal of International Politics, Cilt 3, Sayı 1, ss. 5-36.

CHENG, A. (2018, 31 Temmuz), "Will Djibouti Become Latest Country to Fall Into China's Debt Trap?", Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2018/07/31/will-djibouti-become-latest-country-to-fall-into-chinas-debt-trap/>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

China at a Glance: GNI Per Capita, World Bank: World Trade Integrated Solution 2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2000/EndYear/2017/Indicator/NY-GNP-PCAP-CD>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

China at a Glance:GDP, World Bank: World Trade Integrated Solution 2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2000/EndYear/2017/Indicator/NY-GDP-MKTP-CD>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

China to take over Zambia's state power company over unpaid debt, report claims (2018, 9 Eylül). Daily Sabah, <https://www.dailysabah.com/energy/2018/09/09/china-to-take-over-zambias-state-power-company-over-unpaid-debt-report-claims>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

China Trade at a Glance: Most Recent Values, World Bank: World Trade Integrated Solution 2017, <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/CHN>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

CHIWANZA, T. H. (2018, 10 Eylül), ‘‘China To Take Over Zambia's National Power Utility ZESCO - How Zambia is Becoming Chinese Property’’, The African Exponent, <https://www.africanexponent.com/post/9124-zambia-is-slowly-becoming-chinese-property-due-to-accumulating-debts>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

COPLEY, A. (2018, 14 Haziran), ‘‘Figures of the week: African and global FDI inflows weaken in 2017’’, Brookings, <http://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2018/06/14/figures-of-the-week-african-and-global-fdi-inflows-weaken-in-2017/>, Erişim Tarihi: 30/07/2019.

DAHIR, A. L. (2018, 15 Kasım), ‘‘Chinese lending to African countries jumped tenfold in the last five years’’, Quartz Africa, <https://qz.com/africa/1463948/chinese-lending-to-african-countries-jumped-tenfold-in-the-last-five-years/>, Erişim Tarihi: 30/07/2019.

DASGUPTA, S. (2015, 23 Temmuz), ‘‘What Makes a Great Power?’’, International Relations and Security Network (ISN), https://www.files.ethz.ch/isn/192752/ISN_192375_en.pdf Erişim tarihi: 1.08.2019.

DENİZ, Y. (2014), ‘‘Çin’in Ekonomik Dönüşümü ve Üçüncü Dünya’’, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 68-85.

DUNKERLEY, J. (2012), ‘‘US Foreign Policy in Latin America’’, US Foreign Policy, ed. M. Cox ve D. Stokes, Oxford University Press, New York, s. 277-296.

Failed States <https://www.britannica.com/topic/failed-state> Erişim tarihi: 27.07.2019.

FENG, H. (2009, Mayıs), ‘‘Is China a Revisionist Power’’, The Chinese Journal of International Politics, Cilt 2, Sayı 3, ss. 313-334.

FREYMANN, E. (2018), The Invention of the New Silk Road: Mapping Xi Jinping’s Strategic Vision, Harvard Kennedy School Working Paper.

GERTZ, B. (2002), The China Threat, Regnery Publishing, Washington DC.

GILDERHUS, M. T. (2000), The Second Century: US Latin American Relations Since 1889, Scholarly Resources Inc., Wilmington.

Good Neighbor Policy, <https://www.britannica.com/event/Good-Neighbor-Policy-of-the-United-States> Erişim tarihi: 28.07.2019.

Gold Standard, <https://www.britannica.com/topic/gold-standard> Erişim tarihi: 19.11.2019.

GOPALDAS, R., ‘‘Lessons from Sri Lanka on China's 'debt-trap diplomacy’’, Institute for Security Studies, <https://issafrica.org/amp/iss-today/lessons-from-sri-lanka-on-chinas-debt-trap-diplomacy>, Erişim Tarihi: 30/07/2019.

GÖKTEN, K. (2011), ‘‘Çin’in Barışçıl Yükselişine Muhafazakar-Realist Çözümler’’, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 11, Sayı 21, ss. 110-129.

GREEN, T. (1999), Central Bank Gold Reserves An historical perspective since 1845, World Gold Council, Research Study No. 23, November 1999.

Gunboat Diplomacy; <https://www.encyclopedia.com/history/modern-europe/albanian-history/gunboat-diplomacy>, Erişim tarihi: 27.07.2019.

HANAUER, L. ve MORRIS, L. J. (2014), Chinese Engagement in Africa: Drivers, Reactions and Implications for U.S. Policy, Rand Corporation, Washington D.C.

HURLEY, J., Morris S. ve Portelance, G. (2018, Mart), ‘‘Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective’’, Center For Global Development, CDG Policy Paper 21.

JOHNSON, A. I. (2003), ‘‘Is China a Status Quo Power’’, International Security, Cilt 27, Sayı 4, ss. 5-56.

JUNBO, J. ve FRASHERI, D. (2014), ‘‘Neo-colonialism or De-colonializm? China’s economic engagement in Africa and implication for the world order?’’, African Journal of Political Science and International Relations, Cilt 8, Sayı 7, ss. 185-201.

KENNEDY, P. (1988), The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, Unwin Hyman Limited, London.

KEYVAN, Ö. Z. (2017, 6 Mart), ‘‘Tek Çin Politikası ve ABD’’, ANKASAM, <https://ankasam.org/cinin-tek-cin-politikasi-ve-abd/>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

KIZILTAN, A. (2004), ‘‘Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti’nin Süper Güç Olabilirliği’’, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, ss. 45-66.

LAFEBER, W. (2012), ‘‘The US rise to World power 1776-1945’’, Us Foreign Policy, ed. M. Cox ve D. Stokes, Oxford University Press, New york, s. 43-58.

LATERZA, V. ve Mususa, P. (2018, 11 Ekim). Is China really to blame for Zambia's debt problems?, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/china-blame-zambia-debt-problems-181009140625090.html>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

LAURENCE, W. (2017, 28 Mart), ‘‘The Dark Legacy of China’s Drive for Global Resources’’, Yale School of Forestry & Environmental Studies, <https://e360.yale.edu/features/the-dark-legacy-of-chinas-drive-for-global-resources>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

Loans and Debt Resolution - Dollar diplomacy in nicaragua, American Foreign Policy <https://www.americanforeignrelations.com/E-N/Loans-and-Debt-Resolution-Dollar-diplomacy-in-nicaragua.html> Erişim tarihi: 28.07.2019.

MADDİSON, A. (1988), Chinese Economic Performance in the Long Run, Development Center Studies, Paris.

MAGGIORELLI, L. (2017), ‘‘Chinese Aid to Latin America and the Caribbean: Evolution and Prospects’’, Revista Internacional de Cooperación y Desarrollo, Cilt 4, Sayı 2, s. 33.

MEAD, W. R. (2018, 17 Eylül), ‘‘Imperialism Will Be Dangerous for China’’, Wall Street Journal, <https://www.wsj.com/articles/imperialism-will-be-dangerous-for-china-1537225875> Erişim Tarihi: 29/07/2019.

MEARSHEIMER, J. (2006), ‘‘China’s Unpeaceful Rise’’, Current History, 105(690).

MEISER J. W. (2015), Power and Restraint The Rise of The United States 1898-1941, Georgetown University Press, Washington DC.

MILLER, R. J. (2006), Native America, Discovered and Conquered: Thomas Jefferson, Lewis & Clark, and Manifest Destiny, Praeger, Westport.

Ministry of Foreign Affairs of People’s Republic of China: FOCAC Archive (2006, 25 Temmuz). Africa Benefiting from partnership with China, <http://www.fmprc.gov.cn/zflt/eng/zxxx/t264759.htm>, Erişim Tarihi: 30/07/2019

MITCHENER, K. J. Ve WEIDENMEIR, M. (2005), ‘‘Empire, Public Goods, and the Roosevelt Corollary’’, The Journal of Economic History, 65(3), s.658-692.

MITIMINGI, T. C. ve HILL, M. (2019, 9 Mayıs). Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-05-09/zambia-s-debt-build-up-continues-apace-despite-imf-warnings>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

MURRIN, J. M. (2012), Liberty, Equality, Power: A History of the American People Volume 2 Since 1863, Cengage Advantage Books, Sixth Edition, Boston.

Open Door Policy, <https://www.britannica.com/event/Open-Door-policy> Erişim tarihi: 26.07.2019.

ÖĞÜTÇÜ, M. (1998), Yükselen Asya, İmge Kitabevi Yayıncılık, İstanbul.

PANDA, A. (2014, 26 Haziran), ‘‘Reflecting on China's Five Principles, 60 Years Later’’, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2014/06/reflecting-on-chinas-five-principles-60-years-later/>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

PARK, Y. J. (2016, 12 Mayıs), ‘‘One Million Chinese in Africa’’, SAIS Perspectives, <http://www.saisperspectives.com/2016issue/2016/5/12/n947s9csa0ik6kmkm0bzb0hy584sfo>, Erişim Tarihi: 30/07/2019.

PARKER, S. ve CHEFITZ, G. (2018, Mayıs), ‘‘Debtbook Diplomacy: China’s Strategic Leveraging of its Newfound Economic Influence and the Consequences for U.S. Foreign Policy’’, Harvard Kenedy School Working Paper.

PATERSON, T. G., CLIFFORD J. ve HAGAN G. ve Kenneth J. (1988), American Foreign Policy: A History Since 1900, D. C. Heath and Company, Lexington.

PEHNELT, G. ve ABEL, M. (2007), ‘‘China’s Development Policy in Africa’’, The South African Institute of International Affairs, Rapor No 1.

Platt Kanun Değişikliği (1901), <https://www.britannica.com/topic/Platt-Amendment> Erişim tarihi: 27.07.2019.

Presidential Speeches, William Howard Taft, December 3, (1912) <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-3-1912-fourth-annual-message> Erişim tarihi: 28.07.2019.

RIPPY, J. F. (1937, Kasım), ‘‘The Initiation of the Customs Receivership in the Dominican Republic Fred rippy dominician’’, The Hispanic American Historical Review, 17(4), s. 419-457.

RONIGER, L. (2010), ‘‘US hemispheric hegemony and the descent into genocidal practices in Latin America’’, State Violence and Genocide in Latin America: The Cold Wars Years, ed. Marcia ESPARZA- Henry R. HUTTENBACHaniel FEIERSTEIN, Routledge, New York, s. 23-43.

ROSENBERG, E. S. (1999), Financial Missionaries to the World: The Politics and Culture of Dollar Diplomacy 1900-1930, Harvard University Press, Cambridge.

ROTHBARD, M. N. (2000), America’s Great Depression, Misses Institute, Alabama.

SARI ERTEM, H. (2010), Geleneksel Amerikan kimlik ve güvenlik algısının 11 Eylül sonrası ABD dış politikasına etkileri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SHATTUCK, T. J. (2018, Temmuz), ‘‘How China Dictates The Rules of the Game’’, Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/07/howchinadictatesthegame.pdf>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

TANDOĞAN, M. (2018, 21 Eylül), ‘‘Çin’in Borç Diplomasisi ve Afrika’’, AA Analiz, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-in-borc-diplomasisi-ve-afrika/1260770>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

The Monroe Doctrine 1923, <https://www.oas.org/sap/peacefund/VirtualLibrary/MonroeDoctrine/Treaty/MonroeDoctrine.pdf> Erişim tarihi: 24.07.2019.

The World's Top 10 Largest Economies, FocusEconomic, <https://www.focus-economics.com/blog/the-largest-economies-in-the-world> , Erişim tarihi: 1.08.2019.

TSEGAY, B. (2013, Ekim), ‘‘The Impact of China on Western’s Policy towards Africa’’, Horn Affairs, <https://hornaffairs.com/2017/01/12/impact-of-china-on-westerns-policy-towards-africa/>, Erişim Tarihi: 30/07/2019.

VEESER, C. (2002), A World Safe for Capitalism: Dollar Diplomacy and America’s Rise to Global Power, Columbia University Press, New York.

Venezuela borç krizi, <https://www.theodorerooseveltcenter.org/Learn-About-TR/TR-Encyclopedia/Foreign-Affairs/Venezuela-Debt-Crisis.aspx> Erişim tarihi: 28.07.2019.

WATTS, J. (2013, 26 Mart), ‘‘China's exploitation of Latin American natural resources raises concern’’, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/26/china-latin-america-resources-concern>, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

WEEKS, G. B. (2015), U.S and Latin America Relations, Wiley Blackwell, Malden.

White House (2018, 13 Aralık), ‘‘Remarks by National Security Advisor Ambassador John R. Bolton on the The Trump Administration’s New Africa Strategy’’ <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-national-security-advisor-ambassador-john-r-bolton-trump-administrations-new-africa-strategy/>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

WILLIAMS, M. E. (2012), Understanding U.S.–Latin American Relations: Theory and History, Routledge, New York.

XIE T. ve PAGE, B. I. (2010), ‘‘Americans and the Rise of China as a World Power’’, Journal of Contemporary China, 19(65), s. 479-501.

YALING, P. (2015), ‘‘China’s Foreign Assistance and Its Implications for the International Aid Architecture’’, China Quarterly of International Strategic Studies, Cilt 1, Sayı 2, s. 283-304.

YILDIRAN, M. (2018, 11 Kasım), ‘‘İşletmelerde Borç Tuzağı Sorunu’’, Yirmi Haber, <http://www.yirmihaber.com/kose-yazisi/24/isletmelerde-borc-tuzagi-sorunu.html>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

YORK, G. (2019, 16 Temmuz), ‘‘Djibouti’s debt-defying stunt: Taking China’s money without accepting China’s control’’, The Globe and Mail, <https://www.theglobeandmail.com/world/article-djiboutis-debt-defying-stunt-taking-chinas-money-without-accepting/>, Erişim Tarihi: 31/07/2019.

ZAINI, K. (2019, Nisan), ‘‘China as a Selective Revisionist Power in the International Order’’, ISEAS, https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/ISEAS_Perspective_2019_21.pdf, Sayı 21, Erişim Tarihi: 29/07/2019.

ZAKARIA, F. (2008), The Post-American World, W. W. Norton & Company, Inc., New York.

(Araştırma Makalesi)

**TUNUSLU HAYREDDİN PAŞA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NDE REFORM
ÖNERİLERİ: HUKUK DEVLETİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME**

**KHAYR AL-DIN PASHA’S REFORM RECOMMENDATIONS IN THE OTTOMAN
EMPIRE: A STUDY IN THE CONTEXT OF THE LAW STATE**

Ensar Kıvrak

PhD candidate, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ensarkivrak@sakarya.edu.tr
Orcid: 0000-0002-2248-0127

MAKALE BİLGİSİ

*Geliş 18 Eylül 2019
Kabul 04 Kasım 2019*

Anahtar Kelimeler:
Tunuslu Hayreddin Paşa,
Akvemü’l-Mesalik,
En Emin Yol,
Osmanlı Devleti’nde Reform,
Hukuk Devleti

© 2019 PESA All rights reserved

ÖZET

Tunuslu Hayreddin Paşa, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinin ıslahatçı düşünürlerinden birisidir. Aynı zamanda O, düşüncelerini uygulamaya aktarma imkânı bulmuş bir devlet adamı kimliği ile de ön plana çıkmaktadır. Hayreddin Paşa, En Emin Yol adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelerini hem Tunus’taki görevleri sırasında hem de kısa süren sadrazamlığı sırasında uygulamaya koyma imkânı bulmuştur. Bu çalışmada öncelikle Hayreddin Paşa’nın hayatı ele alınmıştır. Ardından, Akvemü’l-Mesalik eseri hakkında bilgi verilmiş; bu eserde ortaya koyduğu düşünceleri ile Hayreddin Paşa’nın sadrazamlığının ardından padişaha sunduğu layihalarda ortaya koyduğu devletin yönetim yapısına yönelik reform önerileri, hukuk devleti bağlamında değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde, Hayreddin Paşa’nın düşünce dünyamızdaki ve siyasi hayatımızdaki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmış ve onun Osmanlı Devleti’nde hukuk devleti düşüncesinin gelişimine katkısı değerlendirilmiştir. Çalışmada, esas olarak literatür taraması tekniğinden faydalanılarak birincil ve ikincil kaynaklara başvurulmuş ve betimleyici yöntem kullanılmıştır.

ARTICLE INFO

*Received 18 September 2019
Accepted 04 November 2019*

Keywords:
Khayr al-Din Pasha,
Aqwam al-Masalik,
The Surest Path,
Reform in the Ottoman Empire,
Law State

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

Khayr al-Din Pasha was one of the reformers of Tanzimat and First Constitutional Periods. At the same time, he stands out with the identity of a statesman who has the opportunity to transfer his ideas into practice. Khayr al-Din Pasha had the opportunity to put his ideas in The Surest Path into practice both during his duties in Tunisia and during his short time grand vizier. In this study, firstly Khayr al-Din Pasha’s life is evaluated. After, given information about his work of Aqwam al-Masalik and then the ideas he put forward in this work and the reform proposals for the government structure of the state which he presented in the layihas presented to the sultan after the grand vizier of Hayreddin Pasha evaluated in the context of the law state. In the conclusion section, the place and importance of Khayr al-Din Pasha in both world of thought and in political life have been tried to be determined and his contribution to the development of rule of law thought in the Ottoman Empire is evaluated. In this study, primary and secondary sources were referred basically by using literature search technique and were used descriptive method.

GİRİŞ

Halil İnalçık (1964: 603) 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı Osmanlı devlet anlayışının ve devlet idaresinin modernleşmesinin hakiki başlangıcı olarak görmektedir. Gerçekten de Tanzimat Fermanı, "kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi" (İnalçık, 1964: 622). Ferman, ortaya koyduğu yeni yönetim usullerinin yanı sıra getirdiği yeni hak ve özgürlükler itibarıyla de bir haklar bildirisi özelliği göstermekteydi (Tanör, 1996: 67-68). Nitekim fermanın vadettiği temel reformlar arasında tebaanın can, mal ve namusunun güvence altına alınması ve bütün Osmanlı tebaası için kanun önünde eşitliğin sağlanması da vardı. Yeni yönetim usulleri açısından bakıldığında ise fermanın, içerdiği ilkeler arasında yasal yönetime geçiş, danışma ve kurullarla çalışma, eşitliğe saygı gibi temel ilkeleri getirdiği görülmektedir (Erdoğan, 2012: 28). Hem bizzat Tanzimat Fermanı'nın hem fermanın ilanıyla başlayan yeni dönemin mimarı ise şüphesiz ki Mustafa Reşit Paşa olmuştur (İnalçık, 1964: 611; Erdoğan, 2012: 28).

Tanzimat Fermanı, yalnızca Osmanlı merkezi örgütlenmesini etkileyen bir ferman değildir. Tanzimat'ın etkileri, taşraya da yayılmış; merkezin Tanzimat Fermanı'nı tüm Osmanlı coğrafyasında hayata geçirmek istemesi üzerine eyaletlere özgü Tanzimat Fermanı'nın benzeri belgeler, Osmanlı eyaletlerinde ilan olunmuştur. Tunus'un Tanzimat Fermanı olarak adlandırılabilir olan Ahdü'l-Eman da her ne kadar Tunus Beyi Ahmed Bey'in kendi iktidarını sınırlandıracağı gerekçesiyle ilana yanaşmadığı için 1857 gibi geç bir tarihte ilan olunmuşsa da nihayetinde Tanzimat Fermanı'nın Tunus'ta uygulanabilmesi için yürürlüğe konmuş bir belgedir. Tıpkı Tanzimat Fermanı gibi bu belge de hem yeni yönetim usulleri getiren bir belge hem de temel haklar beyannamesi veya haklar bildirisi olarak görülebilir (Ceylan, 2018: 64).

Tunuslu Hayreddin Paşa gerek reformcu kişiliği gerek Ahdü'l-Eman'ın hazırlanması ve ilan edilmesi noktasında oynadığı rol itibarıyla Tunus'un Mustafa Reşit Paşası olarak tanımlanmaktadır (Tektaş, 2002: 622). Öyle ki "28 Ağustos 1887'de yayımlanan İttihad gazetesi, Paşa'nın ıslahatçı kişiliğini koltuk kabartıcı bir mukayeseye mühürlüyordu: Devlet-i Aliyye için Reşit Paşa ne ise, bugünkü Tunus için Hayreddin Paşa odur." (Meriç, 2013: 46).

Hayreddin Paşa, reformların hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan bir devlet adamı olmasının yanı sıra ıslahatçı bir İslam düşünürü (Meriç, 2007: 203; Karlığa, 2013: 23) olarak da öne çıkmaktadır. Paşa'nın Akvem'ül-Mesalik fi Marifeti Ahvali'l Memalik¹ adlı eseri, onun düşünce dünyasını yansıtan birincil kaynak niteliğindedir.

Bu çalışmada, öncelikle Tunuslu Hayreddin Paşa'nın hayatı ve devlet adamlığı konusunda bilgi verilecektir. Ardından O'nun Akvem'ül-Mesalik adlı eserinde ortaya koyduğu reform önerileri ve Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu layihalardaki reform önerileri ayrı başlıklar halinde incelenerek bu reform önerileri, hukuk devleti bağlamında değerlendirilecektir. Bununla beraber demokrasi ve hukuk devleti arasındaki -her ikisinin de birbirini gerektirdiği ve koruduğu (Ünal Özkorkut, 2004: 175) yönündeki- karşılıklı ilişki ve hatta hukuk devleti niteliğinin ancak kanunların çağdaş demokratik esaslara uygun olmasıyla sağlanabildiği (Duran, 1984: 57) de düşünüldüğünde, Hayreddin Paşa'nın reform önerilerinin hukuk devleti düşüncesi çerçevesinde ortaya konması, Osmanlı'da demokrasi düşüncesinin gelişimi hususunda da fikir verecektir. Ancak Hayreddin Paşa'nın reform önerilerinin hukuk devleti bağlamında değerlendirilebilmesi için öncelikle "hukuk devleti" kavramından ne anlaşılması gerektiğinin ve hukuk devletinin unsurlarının neler olduğunun ortaya konması gerekmektedir. Fakat bu çalışmada, hukuk devletine ilişkin tartışmalara değinilmeyecek; yalnızca hukuk devletinin tanımı ve unsurları verilerek bunlar etrafında Hayreddin Paşa'nın görüşleri ve reform önerileri değerlendirilecektir.

¹ Metin içerisinde bu eser, kısaca Akvemü'l-Mesalik olarak zikredilecektir.

Kısaca hukuk devleti, hukukun üstünlüğünü esas alan, devletin tüm eylem ve işlemlerinde hukukun egemen olduğu, bireylerin ve devletin hukuk kurallarıyla bağlı olduğu devlet anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Anayurt, 2013: 143). Bir devletin hukuk devleti olarak kabul edilebilmesi için kabaca şu unsurlara dayanıyor olması beklenir: (1) devletin anayasal olması, (2) kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemesi (ve bu ilkeyle bağlantılı olarak yasama ve yürütmenin eylem ve işlemlerinin yargısal denetimi), (3) hukuki güvenlik, (4) devlet organlarının hukuka bağlılığı ve idarenin kanuniliği, (5) temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, (6) kanun önünde eşitlik, (7) yargı bağımsızlığı, (8) devlet organlarının, kamu yararı için birey aleyhine aldığı kararlardan ve hukuka aykırı davranışlarından dolayı tazminatla sorumlu olması ve (9) devlet müdahalelerinin ölçülülüğü (Ünal Özkorkut, 2004: 175).

1. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı

Tunuslu Hayreddin Paşa'nın doğum tarihi, ailesi, çocukluk ve gençlik yıllarına dair fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte var olan bazı bilgilerin de ihtilafı olduğu görülmektedir. 1821 ila 1826 yılları arasında dünyaya geldiği² anlaşılan Hayreddin Paşa'nın Kafkasya kökenli olduğu; Osmanlı-Rus savaşları sırasında ailesini kaybettiği ve küçük yaşta köle olarak İstanbul'a getirildiği bilinmektedir. İstanbul'da, Anadolu Kazaskeri Nakibu'l-Eşraf Kıbrıslı Tahsin Bey himayesinde büyüyen Hayreddin Paşa, 1839 yılında Tunus'a getirilmiş ve Tunus beyi Ahmet Bey'in hizmetinde bulunmuştur. Burada dini ve askeri eğitimler alan Hayreddin Paşa, daha sonra orduya katılmış; 1845 yılında Tunus Beyi Ahmet Bey'in yaverliği görevine getirilmiştir. Bu görevi sırasında Ahmet Bey'le birlikte Fransa'ya giden Hayreddin Paşa, böylece yaşı itibarıyla erken sayılabilecek bir dönemde Avrupa'yı görme ve tanıma imkânı bulmuştur. Bundan sonra Hayreddin Paşa, çeşitli görevlerle diğer Avrupa ülkelerini de ziyaret etmiş ve pek çok Avrupa ülkesini yakından tanıma imkânı bulmuştur (Mzali ve Pignon, 1997: 21-22; Çetin, 1998: 57; Karlığa, 2013: 23-24).

Avrupa'ya yaptığı seyahatler öncesinde Fransızca öğrenen ve Mahmud Kabadu ve İbrahim er-Riyahi gibi Tunuslu ilk ıslahatçı düşünürlerden etkilenen Hayreddin Paşa, bu seyahatleri sırasında modern Avrupa kurumlarının işleyişini görmüş ve bu minvalde ıslahatçı fikirlerini geliştirmiştir (Çetin, 1998: 57).

1857 yılında ilan edilen ve Tunus'un Tanzimat Fermanı olarak tanımlanan Ahdü'l-Eman ile başlayan modernleşme hareketinin en önemli isimlerinden olan Hayreddin Paşa, 1860 yılında bu modernleşme hareketinin bir devamı olan Tunus Anayasası'nın hazırlanması sürecinde de aktif rol almıştır. Bundan bir yıl sonra, bir istişare meclisi görünümündeki Meclis-i Ekber'e üye tayin edilmiş, ardından da bu meclisin başkanı olmuştur (Çetin, 1998: 57-58; Hayreddin Paşa, 2017: 23). Hayreddin Paşa'nın bu dönemde Tunus'un hukuki reformlarında etkin rol oynadığı hatta çeşitli reform komisyonlarına bizzat başkanlık ettiği bilinmektedir. Ancak 1862 yılına gelindiğinde, dönemin Tunus hükümetinin dış borçlanma politikasına karşı çıkması³ ve bu sebeple Hazinekar Mustafa Paşa ile ters düşmesi, Hayreddin Paşa'nın tüm resmi görevlerinden istifasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihten itibaren 1869 yılına değin bazı geçici görevler dışında herhangi bir resmi görev almayan Hayreddin Paşa'nın ünlü eseri *Akvemü'l-Mesalik fi Marifeti Ahvali'l-Memalik*'i bu dönemde yazdığı bilinmektedir⁴ (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 23; Mzali ve Pignon, 1997: 24-25; Çetin, 1998: 58; Tektaş, 2002: 622).

² Hayreddin Paşa'nın doğum tarihi ile ilgili olarak Mahmut Kemal İnal (1964: 895), 1821 yılını işaret etmektedir. Buna karşın paşanın doğum tarihini Bekir Karlığa (2013: 23), 1822 veya 1823 yılı; Atilla Çetin (1988: 14) ise 1826 yılı olarak belirtmiştir.

³ Hayreddin Paşa'nın dış borçlanmanın Tunus'un Avrupa ülkelerine olan bağımlılığını artıracığı ve bu borcun ödenmesinin mevcut şartlar dahilinde mümkün olmayacağı yönündeki öngörüsü doğru çıkmış; 1863 ve 1865'te alınan borçların ödenebilmesi için Tunus hükümeti, 1869'da Milletlerarası Maliye Komisyonunu kurmak zorunda kalmıştır. Kaderin bir cilvesi olsa gerek ki bu komisyonun başına da uzun zamandır resmi bir görevde bulunmayan Hayreddin Paşa getirilmiştir. Böylece Hayreddin Paşa'nın 1877'de İstanbul'a gelişiyle son bulacak olan Tunus'taki aktif siyasi hayatı tekrar başlamıştır (İnal, 1964: 869; Çetin, 1998: 58; Tektaş, 2002: 622).

⁴ Hayreddin Paşa, bu eseriyle Rifa'a Râfi' et-Tahtâvi ve Butrus al-Bustani ile birlikte Arap dünyasındaki ilk dönem reformcu düşünürler arasında sayılır olmuştur (Hourani, 2013: 84; Ulukütük, 2010: 3).

1869 yılına gelindiğinde Hayreddin Paşa, Milletlerarası Maliye Komisyonu başkanlığına tayin edilmiş; böylece Paşa'nın Tunus'taki siyasi hayatında ikinci bir dönem başlamıştır. 1869'dan 1873 yılına değin çeşitli görevlerde bulunan Hayreddin Paşa, 1873 yılında Tunus'ta gelebileceği en yüksek makam olan vezir-i ekberliğe⁵ atanmıştır. Bu tarihten itibaren Hayreddin Paşa, 1877 yılında vezir-i ekberlikten istifasına değin Akvemu'l Mesalik'te ortaya koyduğu reform önerilerini uygulama imkânını bulmuştur. Bu dönemde merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi ve güçlendirilmesi, mevcut eğitim kurumlarının islahı ve Batı tarzı modern eğitim kurumlarının açılması, çeşitli iktisadi tedbirlerin alınması ve dış borçların ödenmesi, tarım alanında yapılan reformlar ve demiryolu yapımı gibi pek çok reform girişimi, Tunus'un modernleşmesinde etkili olmuştur⁶ (Çetin, 1998: 58; Hayreddin Paşa, 2017: 25-27; Karlığa, 2013: 28). Hayreddin Paşa'nın bu reform çabaları, onun Tunus'un "Rönesans babası" olarak anılmasını sağlamıştır (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 28).

Ancak paşanın reform çabaları hem Avrupa devletleri hem de Tunus Beyi nezdinde tepkilere yol açmış; nihayetinde Hayreddin Paşa, 1877 yılında vezir-i ekberlik görevinden azledilmiştir. Tunus beyinin reformlara karşı olmasının ve Hayreddin Paşa'nın Bab-ı Ali'ye olan yakınlığından rahatsızlık duymasının Paşa'nın azlinde etkili olduğu görülmektedir⁷ (İnal, 1964: 898; Karlığa, 2013: 28). Hayreddin Paşa, özellikle İstanbul'la ilişkiler konusunda başta Tunus Beyi olmak üzere Tunus'un yönetiminde etkili pek çok isimle ters düşmekteydi. Öyle ki Hayreddin Paşa, hâtıralarında kendisinin "Tunus'ta eyaleti Türk İmparatorluğu'na bağlama fikrinin en hızlı savunucusu olarak tanındığı"nı (Mzali ve Pignon, 1997: 26) ifade etmektedir. Hayreddin Paşa'ya göre "Tunus Eyaleti çeşitli Avrupa devletlerinin açgözlülüklerine karşı en iyi himayeyi Osmanlı İmparatorluğu'yla arasındaki bağlarda aramalıdır" (Mzali ve Pignon, 1997: 40). Bu sebeple Hayreddin Paşa, "Türkiye'nin Tunus üzerindeki haklarını daima güçlendirdi"ğini (Mzali ve Pignon, 1997: 55) ifade etmektedir. Hayreddin Paşa'nın bu tutumu, onun hem İstanbul'la olan yakınlığından hem de reformlara olan bağlılığından rahatsız olan Tunus Beyi'nin bulduğu ilk fırsatta onu görevden almasına yol açmıştır.⁸

Hayreddin Paşa'nın vezir-i ekberlikten azlını müteakiben paşanın reformcu yönünden ve Akvemu'l-Mesalik adlı eserinden haberdar olan Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edildiği ve kendisinin de bu davete icabet ederek Eylül 1878'de İstanbul'a geldiği bilinmektedir (Mzali ve Pignon, 1997: 56; İnal, 1964: 898; Çetin, 1998: 58; Karlığa, 2013: 29). İstanbul'a gelişinin ardından kendisine vezirlik rütbesi ve Heyet-i Âyan üyeliği verilmiş; 4 Aralık 1878'de de kendisine danışılmadan padişahın emrivaki kararıyla Sadrazam yapılmıştır (Mzali ve Pignon, 1997: 58; Çetin, 1988: 191).

Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde, onun Tanzimat sisteminde ehliyetli bir devlet adamı olmasının ve Tunus'ta gerçekleştirdiği reformların padişahın takdirini kazanmasının etkili olduğu görülmektedir (Karlığa, 2013: 29-30). Bunun yanı sıra Sultan Abdülaziz'in katlinde rolü olan Genç Osmanlılardan kurtulmak isteyen padişahın Hayreddin Paşa'nın da Genç Osmanlılara karşı mesafeli

⁵ Vezir-i ekberlik kurumunun Osmanlı'daki karşılığı sadrazamlıktır.

⁶ Bu tür reform girişimlerinin etkisinin ne denli büyük olduğunu göstermesi açısından Hayreddin Paşa'nın hatıratında dile getirdiği şu ifadeler kayda değerdir: "Tarım çabucak gelişti ve ben on yıl sonra iktidardan ayrıldığımda göreve başladığımda bulduğum 60 bin hektar ekili alana karşılık Tunus'ta bir milyon hektardan fazla ekili alan bıraktım." (Mzali ve Pignon, 1997: 37).

⁷ Hayreddin Paşa'nın İstanbul'da bulunan Şeyh Zafir Efendi'ye gönderdiği mektubunda bu durumu şöyle ifade ettiği görülmektedir: "Hayrüddin, Babı Ali ile ittifak ve ittihad edüp iyalâtı Tunusuyeyi bütün bütün Devleti aliyyeye teslim edecekdir gibi sözlerle tahvife ibtidar eylediler." (İnal, 1964: 898).

⁸ Hayreddin Paşa, hâtıralarında İstanbul'a olan yakınlığının ve reformlara bağlılığının Tunus Beyi nezdinde nasıl bir karşılık bulduğunu ve azline giden süreçte meydana gelen olaylar silsilesini detaylarıyla açıklamaktadır. Bkz. Mzali, M. S. ve J. Pignon. (1997). Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları. İstanbul: Nehir Yayınları, s.40-44.

olduğunu⁹ bilmesinin sadrazamlığa getirilmesinde etkili olduğu iddia edilmektedir (İnal, 1964: 898; Çetin, 1998: 58).

Tunus'taki vezir-i ekberliğinin ardından sadrazamlığa gelmesiyle birlikte Hayreddin Paşa, ikinci kez ıslahat düşüncelerini uygulama imkânı bulmuştur. Fakat tıpkı Tunus'ta olduğu gibi paşanın ıslahat girişimlerinin tepkilere yol açtığı, saray çevresinden muhalif seslerin yükseldiği, özellikle de Şeyhülislam Üryanizade Ahmed Esad Efendi ile ihtilafa düştüğü; bunun yanı sıra bu dönemde Hayreddin Paşa'nın Berlin Antlaşması'nın getirdiği pek çok sorunla da baş etmek zorunda kaldığı görülmektedir (Çetinsaya, 2016: 371-372). Kapsamlı ıslahat girişimleri sürekli engellenen ve muhalif tepkilerle karşılaşan Hayreddin Paşa¹⁰, nihayetinde Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması ve hükümetin sorumluluklarının tespiti konusunda kanun hazırlanması teklifi de padişah tarafından kabul görmeyince¹¹ 29 Temmuz 1879'da sadrazamlık görevinden istifa etmiştir (Mzali ve Pignon, 1997: 157-158). İstifası padişah tarafından kabul edilmemesine rağmen Bab-ı Ali'ye gelmeyerek bu kararında direten Hayreddin Paşa, dokuz gün sonra sadrazamlıktan azledilmiştir (Çetin, 1998: 58-59; Hayreddin Paşa, 2017: 30; Karlığa, 2013: 31-32). Sonrasında padişah tarafından kendisine tekrar sadrazamlık teklif edilse de teklifi kabul etmesini, radikal reformlar yapmasına müsaade edilmesi şartına bağlamıştır. Hayreddin Paşa, bu isteğine karşılık reformların ancak azar azar uygulanmasına izin verilebileceği yönünde cevap almıştır. Bunun üzerine “dediğiniz gibi yapılırsa bunun neticesini görmeye Nuh ömrü ve Eyüp sabrı lazımdır” diyerek teklifi reddetmiştir (Tektaş, 2002: 626).

Fakat Hayreddin Paşa, istifasından sonra İstanbul'dan ayrılmamış; 1890 yılındaki vefatına değin çeşitli komisyonlarda görevler almış ve zaman zaman kendisinden talep edilen layihalarla padişaha danışmanlık yapmaya devam etmiştir (Çetin, 1988: 254; Karlığa, 2013: 34). Akvemü'l-Mesalik eserinin yanı sıra bu dönemde padişaha sunduğu layihaların onun ıslahat düşüncesini ortaya koyması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

2. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın “Akvemü'l-Mesalik” Adlı Eseri ve Hukuk Devleti Bağlamında Reform Düşüncesi

İslam dünyasında siyasetname türündeki metinler, genel olarak siyasal yönetimin esaslarını ve şartlarını sıralayan, en uygun yönetimin nasıl olması gerektiğini ve buna nasıl ulaşılacağını gösteren, kötü yönetimin zararlarına dikkat çeken eserlerdir (Dursun, 2012: 52-53). Bu tanıma uygun olarak Hayreddin Paşa'nın Akvemü'l-Mesalik eseri de 19. yüzyılda yazılmış siyasetname türünde bir eser olarak görülebilir.

Orijinal adı, Akvemü'l-Mesalik fi Marifeti Ahvali'l-Memalik olan eserin Türkçeye tam tercümesi, “Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol” şeklinde yapılmıştır.¹² Fakat eser kısaca, “En Emin Yol” adıyla bilinir olmuştur.¹³ Eser, temelde üç bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Birinci bölümü,

⁹ Hayreddin Paşa'nın görüşleri, genel olarak Yeni Osmanlılar'ın görüşleriyle örtüşmekle beraber Hayreddin Paşa, Yeni Osmanlıları ülkenin durumunu iyi bilmeden hüküm vermekle suçlamakta ve gayrimüslimlerle iş birliği yapmalarını da tasvip etmemektedir (Bolay, 2015: 204).

¹⁰ Hayreddin Paşa'ya muhalif isimlerden birisi de Plevne kahramanı olarak bilinen Gazi Osman Paşa'dır. Osman Paşa, Hayreddin Paşa'nın köklü askeri reform çabalarına karşı çıkarak Hayreddin Paşa'yı Osmanlı askeri yapısını bilmemekle ve İngiliz hayranlığı beslemekle suçlamaktadır (Çavdar, 2018: 167)

¹¹ Şerif Mardin (1996: 438), Hayreddin Paşa'nın bu teklifinin padişah tarafından kabul edilmemesini, Sultan Abdülaziz'in başına geldiği gibi kendisini tahttan indirecek kadar güçlü bir bürokrasinin ortaya çıkmasına izin vermemesine bağlamaktadır.

¹² Bkz. Tunuslu Hayreddin Paşa. (2017). Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol. Çev. Kerim Suphi Muhammed. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

¹³ Bkz. Tunuslu Hayreddin Paşa. (2004). En Emin Yol, Çev. Alev Alatlı ve Şehabettin Yalçın. İstanbul: Ufuk Kitap.

eserin girişi olan ve İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinden mülhem¹⁴ "Mukaddime" bölümüdür. Eserin ikinci bölümünü Avrupa'yı tanıtan ve Avrupa ülkelerinin askeri ve ekonomik güçleri ile ilgili bazı teknik ve sayısal verileri içeren "Avrupa Medeniyeti" oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise ilk iki bölüme göre oldukça kısa ve dünyanın genel coğrafi yapısı ve kıtalar hakkında bilgiler veren bölümdür (Kireççi, 1999: 381). Eserin ruhunu "Mukaddime" bölümü oluşturmaktadır (Meriç, 2013: 47).

Hayreddin Paşa'nın Arapça olarak kaleme aldığı Akvemü'l-Mesalik adlı eseri, ilk kez 1868 yılında Tunus'ta yayınlanmıştır. Reformes Necessaires aux Etats Musulmans ismiyle aynı yıl Fransızca'ya çevrilen eserin İngilizce çevirisi de A Translation of the Intoduction to the Surest Path to Knowledge Concerning the Condition of Countries ismiyle 1874 yılında yapılmıştır. Eser, Osmanlı Türkçesiyle çeşitli zamanlarda El-Cevaib, Ceride-i Askeriyye, Hakikat ve Basiret gazetelerinde tefrika halinde yayınlanmıştır. Eserin Ceride-i Askeriyye ve Hakikat gazetelerinde yayınlanan Abdurrahman Süreyya'ya ait çeviri tefrikaları, Paşa'nın İstanbul'a geldiği yıl Mukaddime-i Akvemü'l Mesalik fi Marifeti Ahvali'l Memalik ismiyle kitaplaştırılarak basılmıştır (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 41-44). Eserin günümüz Türkçesi'ne çevirisi ise En Emin Yol ismiyle 2004 yılında Alev Atlı ve Şehabettin Yalçın tarafından, 1967 tarihli Leon Carl Brown'un İngilizce çevirisi esas alınarak yapılmıştır. Eserin günümüz Türkçesine ikinci çevirisi ise Kerim Suphi Muhammed tarafından 2017 yılında Arapça aslından yapılmıştır.

Hayreddin Paşa (2017: 61), eserin yazılışında Müslüman devletler için gerekli olan reformları tespit etmek amacını hedefleyen iki ayrı hususun etkili olduğunu ifade etmektedir:

Birincisi, İslam ümmetinin en iyi hale gelebilmesi uğruna bütün yolları denemek ve İslam milletinin ilerlemesi için ilim ve irfan ufuklarını geliştirmek, tarım ve ticaretten gelebilecek servetin yollarını açmak, bütün sanayi alanlarını terviç etmek ve işsizlik nedenlerini ortadan kaldırmak için ilim ve siyaset adamlarından gayretli ve himmetli olanları teşvik etmektir. [...] İkincisi ise "gayri Müslimlerin bütün davranış ve hayat tarzları sırf şeriatımıza uymadığı için terk edilmeli [...]" diye zihinlerinde saplanan yanlış fikirler konusunda Müslümanlar arasındaki gafilleri uyarmaktır (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 61-62).

Eserinin hemen başında bahsettiği bu iki esastan hareketle Hayreddin Paşa'nın öncelikle aydın ve yönetici sınıflara bir reform haritası çıkarmak; reformların gerçekleştirilebilmesi için bu sınıfları teşvik etmek ve ardından şeriata uygun bir şekilde gerçekleştirilen reformlara yönelik muhalefetin yersiz olduğunu göstermek gayesinde olduğu söylenebilir. Nitekim Hayreddin Paşa, reformların Avrupalılara benzemek anlamına gelmediğini; aksine, doğru bir şekilde yapılacak reformların aslında öze dönüş olduğunu ifade etmektedir (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 59-60). Müslüman devletlerin Avrupa'dan yapacağı iktibaslar, önceden elimizde olup fakat daha sonra elimizden alınan şeylerin geri alınması anlamına gelmektedir. Durum böyle olmasa bile "hikmet müminin hedefidir; onu nerede bulursa bulsun alıp benimsemelidir" (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 62).

Hayreddin Paşa, Avrupalıların üstün konuma gelmesini, bilim alanındaki ilerlemelere bağlamakta ve bu alandaki ilerlemeleri hukuk devleti düşüncesinin gelişimine de zemin oluşturan adalet ve hürriyet ilkelerine verilen önemle açıklamaktadır. Buna karşın Müslümanlar, sahip oldukları bu iki temel ilkeden zamanla uzaklaşmışlar ve dolayısıyla Avrupa karşısında gerilemişlerdir (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 64). Öte yandan Hayreddin Paşa, Avrupa'nın üstünlüğünün Hristiyanlığın bir sonucu olmadığını ileri sürmektedir. Buna dayanak olarak da bu üstünlüğün Hristiyanlığın getirdiği bir kazanım olması durumunda öncelikle Vatikan'daki Papalık Devleti'nin en ileri Avrupa ülkesi konumunda olması gerekeceğini fakat gerçekte bu devletin yozlaşmış bir durumda olduğunu ifade etmektedir (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 66).

¹⁴ Ayrıca Hayreddin Paşa (2017: 69), eserinde ortaya koyduğu istişare etme, zulmetmeme, gayrimüslimlerde görülen doğru işleri benimseme gibi bazı temel ilkelerin İbn Haldun'un Mukaddime'sinde "İmamet" bölümünde de yer aldığını ve kendisinin buradan ilhamla bunları yazdığını ifade etmektedir.

Hayreddin Paşa, Müslüman ülkelerde adaletten uzaklaşılmasını ve hürriyetlerin kısıtlanmasını, iktidarın giderek daha mutlakıyetçi bir hüviyete bürünmesine bağlamaktadır. “Bazı İslam ülkelerinde görüldüğü üzere hükümdarlara mutlak hakimiyetin verilmesi insanların tabiatı gereğince çeşitli zulümlere yol açmaktadır” (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 67). Dolayısıyla iktidarın sınırlandırılması, adaletin ve hürriyetin temelidir. Hayreddin Paşa'nın görüşüne göre iktidarı sınırlandırmanın öncelikli şartı, şeriatı riayet edilmesidir (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 68).

Müslüman hükümdarlar [...] şeriat kanunlarına bağlı olmalıydılar ki şeriatın belirli ilkelerine göre insan kendi hırslarından kurtulmalı gerek Müslüman gerek de gayrimüslim olsun insanların hakları korunmalı, durum ve zamana göre halkın menfaatleri gözetilmeli, zararların önlenmesine öncelik verilmeli ve yapılması gerekenlerin sonucunda doğacak zararlar en hafife indirgenmelidir. (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 68)

Ayrıca, Hayreddin Paşa (2017: 69-70)'ya göre hükümdarlar, şeriatın yanı sıra belirli bir kanuna bağlı kalmadığı sürece doğruluktan uzaklaşabilir ve zulmedebilirler. Bu noktada Hayreddin Paşa, hukuk devletinin unsurlarından anayasal yönetimi yani meşrutî bir rejimi önermekte¹⁵; hükümdarı sınırlandıran şeriatın yanı sıra, akıllı ve basiretli devlet adamlarının yardımıyla yapılan ve şeriatla tezat oluşturmayan diğer kanunlara da riayet edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu vurgunun hukuk devletinin unsurlarından devlet organlarının hukuka bağlılığı ve idarenin kanuniliği unsuru ile örtüştüğü söylenebilir.

Hayreddin Paşa'ya göre kanunların uygulanması noktasında devlet adamları, “yarar ve zararı iyi bilmelidirler. Ulema ise yapılan uygulamaları şeriat kurallarına göre denetlemelidir” (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 99). Hayreddin Paşa'nın ortaya koyduğu bu önermenin, bir hukuk devletinde aranan yargısal denetim unsuruna temel teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim ulema “bunu yaparsa hükümdarlara despot olmak için fırsat vermemiş olur” (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 99).

Bu bilgilerden hareketle, Hayreddin Paşa'nın Akvemü'l Mesalik adlı eserinde öngördüğü yönetim yapısının; hukuk devletinin unsurlarından devletin anayasal olması, yargısal denetim, devlet organlarının hukuka bağlılığı ve idarenin yasallığı ve devlet organlarının eylem ve işlemlerine karşı tazminatla sorumlu olması unsurlarını belli ölçülerde kapsadığı söylenebilir. Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığı döneminde uygulamaya çalıştığı reform düşünceleri ve sadrazamlıktan istifasının ardından Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu layihalarda ortaya koyduğu reform önerileri de O'nun bu yönetim yapısını benimsediğini ve uygulanmasını sağlamaya gayret ettiğini göstermektedir.

Hayreddin Paşa, yönetim yapısını böylece ortaya koyduktan sonra Osmanlı'nın gerileme sebeplerini açıklamakta ve gerilemeyi, şeriatın ve kanunların uygulanmamasına, liyakatli yöneticilerin yerine kendi menfaatini güden yöneticilerin atanmasına ve yeniçeri sisteminin bozulmasına bağlamaktadır. Devlet idaresindeki bu yozlaşma sebebiyle gayrimüslim tebaa da ya bağımsız olma ya da mensubu oldukları yabancı ülkelerin himayesi atına girme talebinde bulunmaktadır. “Zira gayrimüslimler, Osmanlı Devleti kanunlarının kendi ırz, can ve mallarını koruyamayacağına” (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 90) inanmaktadırlar. Bu durumda yabancı ülkeler de kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla devletin içişlerine karışmak için uygun bir zemin elde etmektedirler (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 90-92). Bu görüşlerinden hareketle Hayreddin Paşa, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla yabancı ülkelerin Osmanlı'nın içişlerine karışmasını engellemek için hukuk devletinin unsurlarından olan temel hak ve özgürlüklerin güvence altına almasını ve tüm tebaanın kanun önünde eşitliğinin sağlanmasını olumlu bir gelişme olarak görmektedir (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 92).

Fakat aynı zamanda Hayreddin Paşa, Tanzimat'ın tam olarak uygulanması halinde gayrimüslimlerin hürriyete kavuşmasıyla birlikte bağımsızlık taleplerinin de artabileceğini öngörmektedir. Bu sebeple

¹⁵ Hayreddin Paşa (2017: 73-74), hükümdarın kendisini belli kanunlarla sınırlamasının ve devlet adamlarına uzmanı oldukları konularda yetki ve sorumluluk devretmesinin aslında iktidarının sınırlandırılması anlamına gelmediğini, aksine böyle yaparak hükümdarların daha iyi bir yönetimi tesis edebileceğini böylece iktidarını koruyabileceğini ve güçlendirebileceğini ifade etmektedir.

bağımsızlık hareketlerinin engellenebilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını salık vermektedir (Tunuslu Hayreddin Paşa, 2017: 93-95). Fakat Hayreddin Paşa bu tedbirlerin ne olduğu ve nasıl alınması gerektiği noktasında açıkça bir yöntem ortaya koymamaktadır.

3. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı'da Reform Önerileri: Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Layihalarda Hukuk Devleti Düşüncesi

Genelde İslam dünyasında ve özelde Osmanlı'da layihalar, dönemin devlet yapısına, kamu yönetimine ilişkin sorunları tespit eden ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunan bir tür rapor niteliğindeki eserlerdir (Dursun, 2012: 65).

Sultan II. Abdülhamid, sadareten ayrılmasının ardından çeşitli zamanlarda Hayreddin Paşa'nın görüşlerine başvurmuş ve bu vesileyle Hayreddin Paşa, sultana toplam sekiz adet layiha sunmuştur¹⁶ (Karlığa, 2013: 157). Bu layihalardan üçü, Atilla Çetin'in Tunuslu Hayreddin Paşa (1988, 254-276) eserinde genişçe özetlenmiş olup Bekir Karlığa tarafından da Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat (2013: 171-208) eserinde günümüz Türkçesi'ne aktarılarak yayınlanmıştır. Bu üç layiha da birtakım ayrıntılar dışında ele aldığı konular ve önerdiği çözümler itibariyle neredeyse birbirinin aynısıdır.¹⁷ Bu sebeple bu çalışmada, söz konusu layihalar ayrı ayrı ele alınmamış; bir bütün olarak değerlendirilerek ortak noktaları üzerinde durulmuştur.

Hayreddin Paşa'nın sunduğu layihalar, tıpkı diğer layihalar gibi öncelikle yönetime ilişkin sorunları tespit etmekte, ardından bu sorunların çözümü için uygulamaya yönelik öneriler getirmektedir. Paşa'nın layihalarda üzerinde durduğu ilk sorun alanı, -Akvem'ül Mesalik eserinde de Avrupa'nın bugünkü üstünlüğüne temel teşkil ettiğini belirttiği- adalet ve hürriyettir (Karlığa, 2013: 171). Hayreddin Paşa'nın adalet ve hürriyetle birlikte vurguladığı bir diğer nokta da kanun önünde eşitliktir. "Halkın emniyet ve refahı için [...] esas itibariyle takip edilen bir usul vardır. O da [...] adaletin yaygınlaştırılarak devlet kanunları karşısında istisnasız herkesin eşit olmasıdır" (Karlığa, 2013: 171-172). Bilindiği üzere hukuk devletinin unsurlarından birisi olan kanun önünde eşitlik, Kanun-i Esasi'nin 8. maddesinde "Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur" (Gözübüyük ve Kili, 1982: 28) şeklinde ifadesini bulan esaslardan birisiydi.

Hayreddin Paşa, öncelikle Tanzimat Fermanı'nın devletin kötüye gidişinin önlenmesi ve adaletin tesis edilebilmesi için önemli ve yerinde bir karar olduğunu belirtmekte fakat fermanın tam olarak uygulanmadığını; sadece satırlarda kaldığını tespit etmektedir. Uygulamadaki bu aksaklığın sebebi, fermanın vazettiği işlerin kimin sorumluluğunda olacağı; ceza ve mükâfatın neye göre belirleneceği noktasındaki belirsizliklerdir. Uygulamada yaşanan bu sorunlar, Tanzimat'tan istenen faydanın sağlanmasını engellemiş ve kötüye gidiş devam etmiştir. Devletin içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumun bir anda düzelmesi mümkün görünmemektedir. Fakat kaçırılan fırsatların telafi edilmesi ve iyileşme yönünde adım atılması için Kanun-i Esasi'nin ilanı, önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kanun-i Esasi'nin uygulanabilmesi için Meclis-i Mebusan toplanmış, devletin işleri meclise devredilerek çıkış yolu aranmıştır. Ancak bir seçim kanunu belirlenmeden belirsizlik ortamı içinde yapılan seçimler, meclisin beklenen şekilde işlemesine engel olmuş; ortaya çıkan savaş durumunda kapatılan meclisten netice itibariyle beklenen fayda görülememiştir (Karlığa, 2013: 172-174, 181, 196). Böylece Tanzimat Fermanı'nın ve Kanun-i Esasi'nin uygulanması noktasındaki sorunları belirten Hayreddin Paşa, ardından uygulamadaki aksaklıkları gidermek için kendi önerilerini sıralamaktadır.

Öncelikle anayasal yönetim unsuruyla ilgili olarak Hayreddin Paşa'nın önerdiği ıslahatların uygulanabilmesinin temelinde, "Kanun-i Esasi'nin tam olarak tatbiki" (Karlığa, 2013: 174)

¹⁶ Bu layihaların orijinal metni, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulunmaktadır. Bkz. Yıldız Esas Evrakı, 80/32.

¹⁷ Hayreddin Paşa'nın bu üç layihada da aynı konuları ele alması ve aynı çözüm önerilerini sunması, aslında onun temel görüşlerinin uygulanma imkânı bulamadığını da göstermektedir.

yatmaktadır.¹⁸ Bunun için de meclis yeniden toplanmalı fakat öncelikle iki aşamalı seçim sistemi benimsenerek mebusları seçecek bir seçici heyetin tayini için bir kanun hazırlanmalı, sonra mebus seçimine başlanmalıdır (Karlığa, 2013: 174, 186). Bu noktada devlet organlarının yasallığı ve yargısal denetim unsurlarıyla paralel olarak mebusların, çeşitli çalışma komisyonlarının ve memurların sorumluluklarını belirleyen kanunlar hazırlanmalı ve hangi işten kimin sorumlu olacağı tespit edilip gerektiğinde bunlardan hesap sorulmalı; idari sistemin işleyişi, atama ve terfiler ile görevden alınma hususları belirli bir kanuna bağlanmalıdır (Karlığa, 2013: 175, 186, 199).

Hayreddin Paşa'nın devlet organlarının yasallığı unsuruyla örtüşen reform önerilerinden bir diğeri de Bab-ı Vala-yı Fetva yani Şeyhülislamlık kurumu ile ilgilidir. Hayreddin Paşa'ya göre Şeyhülislamlık bünyesinde mevcut din âlimleri içinden beş yıl süreyle seçilen ve on kişiden oluşan bir meclis oluşturulmalı; bu meclisin çalışma usulleri bir kanuna bağlanarak şeyhülislamlık makamının görev ve sorumlulukları bu meclis vasıtasıyla yerine getirilmelidir (Karlığa, 2013: 175-176, 188, 200).

Hayreddin Paşa'nın merkez teşkilatındaki bu reform önerilerinin yanı sıra taşra örgütlenmesine yönelik reform önerilerine de değinilmelidir. Hayreddin Paşa'ya göre valiler, atanmış memurlar olup buldukları bölgeyi tanımadıkları ve kısa bir süre sonra yerlerinin değişeceği düşüncesi içinde oldukları için ya faydalı işler gerçekleştirememekte ya da gerçekleştirse bile bu sürdürülebilir olmamaktadır. Bu sebeple Meclis-i Mebusan'ın toplanması için oluşturulacak seçim kanununda valilerin yanı sıra her vilayette bir vilayet meclisinin toplanması hükme bağlanmıştır. Bu vilayet meclisleri, vilayetlerdeki işlerin kanuna göre yerine getirilmesi noktasında sorumlu tutulmalıdır (Karlığa, 2013: 187, 200). Hayreddin Paşa'nın bu önerisi, devlet organlarının yasallığı unsurunun taşra yönetimindeki ifadesi olarak görülebilir.

SONUÇ

Tunuslu Hayreddin Paşa hem Akvemü'l-Mesalik adlı eserinde ortaya koyduğu düşünceleri itibariyle bir düşünür kimliğine sahiptir hem de Tunus'ta ve İstanbul'da bulunduğu görevleri itibariyle bu düşüncelerini uygulamaya aktarma fırsatı bulmuş bir devlet adamıdır. Hayreddin Paşa, eserinde bu ilkelerin uygulamaya nasıl aktarılması gerektiği konusunda çok fazla ayrıntıya girmeden temel noktalar üzerinde durmaktadır. Temel hatlarıyla Avrupa ülkelerinde uygulaması görülen bu ilkeler, aslında İslam'da olan fakat zamanla uygulaması zayıflamış ya da terk edilmiş ilkelerdir. Dolayısıyla Hayreddin Paşa, İslam'da zaten mevcut olduğunu düşündüğü bu ilkelerin Avrupa ülkelerindeki uygulamalarının da aslında Avrupa'yı taklit etmek anlamına gelmediğini, bilakis bir öze dönüşü ifade ettiğini düşünmektedir. Hayreddin Paşa'nın bu yaklaşımının, onun özgünlüğünün esasını teşkil ettiği söylenebilir. Şu hâlde "Hayreddin [Paşa]'nın hedefini tek cümleyle hülasa etmek kabil: İslam kalarak çağdaşlaşmak" (Meriç, 2013: 59).

Hayreddin Paşa'nın iktidarın belirli kanunlar bütünü çerçevesinde sınırlandırılarak meşruti bir rejimin uygulanmasını ve devlet organlarının hukuka bağlılığını aslında İslam'ın özünde olan unsurlar olarak gördüğü söylenebilir. Bu itibarla Hayreddin Paşa'nın Meclis-i Mebusan'ı Osmanlı halklarını temsil eden bir temsil organı olarak görmekten ziyade kanunların yapılması ve uygulanması noktasında vazife gören bir danışma/istişare organı olarak kabul ettiği; böylece meclise kanun koyucu vasfı yükleyerek kuvvetler ayrılığını belirginleştirme düşüncesinde olduğu söylenebilir.

Hayreddin Paşa'nın iktidarın kullanılması noktasındaki görüşlerinin gerek kanunlara ve şeriata atfettiği önem gerekse meclislere yüklediği anlam itibariyle sınırlı iktidar düşüncesiyle örtüştüğü ve mutlak iktidarı meşru kabul etmediği görülmektedir. Daha doğru bir ifadeyle Hayreddin Paşa'ya göre hükümdarın mutlak egemenliğinin belirli kanunlar ve istişare meclisleri eliyle sınırlandırılması, hükümdarın gücünün sınırlandırılması anlamına gelmemektedir. Aksine kanunlar ve danışma

¹⁸ Kanun-i Esasi'nin hukuk devleti unsurları açısından Osmanlı Devleti'ne getirdiği yeniliklerle ilgili olarak bkz. Ünal Özkorkut, N. (2004). 1876 Anayasası'nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 53. 1, 173-184.

meclisleri, iyi yönetimin esasıdır. Bunlara riayet eden hükümdarlar da iyi bir yönetimi temin etmiş olurlar. Böylece Hayreddin Paşa, sınırsız iktidarın sebep olacağı kötü yönetimin hükümdarın meşruiyetini olumsuz etkileyeceğini ve bu kötü yönetimin sebep olduğu muhalefetin hükümdarın otoritesini sarsacağını ortaya koymaktadır. Öte yandan bu ilkelere riayet eden hükümdarın iyi yönetimi sağlayabileceğini, iyi yönetim altında tabî olarak bir muhalefetin de oluşmayacağını düşündüğü söylenebilir.

Hayreddin Paşa'nın reform önerileri, aslında belli ölçüde Tanzimat Fermanı'nın ve Kanun-i Esasi'nin getirdiği ve hukuk devletinin de unsurlarından olan anayasal yönetim, devlet organlarının hukuka bağlılığı, temel hak ve hürriyetlerin korunması ve kanun önünde eşitlik gibi temel ilkelerde karşılık bulmaktadır. Fakat Hayreddin Paşa'nın bu reform önerilerinde tam anlamıyla bir hukuk devleti inşa etmeyi düşündüğü ve bu minvalde çaba gösterdiği söylenemez. Bununla birlikte Hayreddin Paşa'nın görüşlerinin hukuk devletinin bazı temel nitelikleriyle de örtüşmediği görülür. Öncelikle günümüz anlamında hukuk devleti, halkın kendi kendini sınırladığı bir sistem olarak ifade edilmektedir (Ünal Özkorkut, 2004: 175). Ancak Hayreddin Paşa, öngördüğü reform sürecini halk tabanından gelen bir talebe değil, devlet organının yukarıdan aşağıya reformları uygulamasına dayandırmaktadır. Dolayısıyla daha baştan Hayreddin Paşa'nın tam anlamıyla bir hukuk devleti inşa etme düşüncesinde olmadığı; ancak O'nun reform önerilerinin hukuk devletinin unsurlarıyla paralelliği nispetinde Osmanlı'da hukuk devleti düşüncesinin gelişimine de olumlu katkılarda bulunduğu söylenebilir.

Hayreddin Paşa'nın gerçekleştirmeyi düşündüğü reformların hukuk devletinin unsurlarından devletin anayasal olması, devlet organlarının hukuka bağlılığı ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması unsurlarıyla bağdaştığı ve kuvvetler ayrılığını, devlet organlarının kamu yararı için birey aleyhine aldığı hukuka uygun tedbirlerden ve hukuka aykırı davranışlarından dolayı tazminatla sorumlu olmasını net olarak ortaya konmasa bile belli ölçüde kapsadığı söylenebilir.

Son tahlilde Hayreddin Paşa'nın reform önerilerini ortaya koyarken bilinçli olarak bir hukuk devleti inşa etmek düşüncesinde olmadığı, fakat devletin içinde bulunduğu kötüye gidişi önlemek için öncelikle yönetimde keyfiliğin önüne geçmek maksadıyla anayasal yönetimi ve bununla beraber yabancı devletlerin müdahalesini engellemek için temel hak ve hürriyetlerin korunmasının ve kanun önünde eşitliğin sağlanmasının gerekliliğini vurguladığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anayurt, Ö. (2013). Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Bolay, S. H. (2015). Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi Cilt:1. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ceylan, A. (2018). Osmanlı Coğrafyasında Anayasacılık Tunus Tecrübesi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çavdar, N. (2018). Gazi Osman Paşa Hakkında Bazı İddialar ve Sultan Abdülhamid'in Paşa'ya Karşı Tutumu. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 9.22, 157-179.
- Çetin, A. (1988). Tunuslu Hayreddin Paşa. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, A. (1998). Hayreddin Paşa, Tunuslu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 57-60.
- Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. Osmanlı Araştırmaları Dergisi. Sayı: 47, 353-409.
- Duran, L. (1984). Türkiye'de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu. Anayasa Yargısı. 1, 57-87.
- Dursun, D. (2012). Siyaset Bilimi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erdoğan, M. (2012). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset. Ankara: Liberte Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. ve S. Kili. (1982). Türk Anayasa Metinleri 1839-1980. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hourani, A. (2013). Arabic Thought In The Liberal Age 1798- 1939. New York: Cambridge University Press.
- İnal, M. K. (1964). Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnalçık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu. Belleten. 28.112, 603-622.
- Karlığa, B. (2013). Islahatçı Bir İslam Düşünürü Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat. İstanbul: Mahya Yayınları.
- Kireççi, M. A. (1999). Osmanlı Modernleşmesi ve Tunuslu Hayreddin Paşa. Osmanlı Cilt: 7 (Düşünce) içinde. G. Eren (Ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007). Kırk Ambar Cilt 2: Lehçe-t-ül Hakayık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2013). Umrandan Uygarlığa. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mzali, M. S. ve J. Pignon. (1997). Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları. Çev.: Belma Aksun. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tanör, B. (1996). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1879-1980. İstanbul: Afa Yayınları.
- Tektaş, N. (2002). Sadrazamlar. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Tunuslu Hayreddin Paşa. (2017). Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol. Çev.: Kerim Suphi Muhammed. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Ulukütük, M. (2010). Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesinin Yapı Taşlarını Anlamak: Tunuslu Hayreddin Paşa ve Akvemül mesalik fi ma'rifetu ahvali'l-memalik Adlı Eseri. Nida Düşünce, Kültür Edebiyat Dergisi. Sayı 140.

Ünal Özkorkut, N. (2004). "1876 Anayasası'nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 53.1, 173-184.

(Araştırma Makalesi)

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE NEO-WEBERYEN DEVLETİN İZİNİ SÜRMEK

TRACING THE NEO-WEBERIAN STATE IN THE PRESIDENTIAL GOVERNMENT SYSTEM

İzzeddin Altan

Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi izzetaltan23@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6407-2597

MAKALE BİLGİSİ

Geliş 25 Kasım 2019
Kabul 13 Aralık 2019

Anahtar Kelimeler:
Neo-Weberyan Devlet,
Kamu Yönetimi Reformu,
Cumhurbaşkanlığı Hükümet
Sistemi

© 2019 PESA All rights reserved

ÖZET

Kamu yönetiminde reform çalışmaları özellikle 1980'li yıllardan itibaren geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu işletmeciliğine doğru bir yönelim çizgisiyle tebartız etmiştir. Zaman geçtikçe yeni kamu işletmeciliği reformlarının sonuçları da izlenebilmiş ve birtakım değer ve pratiklerin olumlu ve olumsuz yanları gözlemlenebilmiştir. Bu durum, kamu yönetiminde yeni kamu işletmeciliği reformlarına yönelik farklı eleştirilerin ve alternatif yaklaşımların oluşmasına kaynaklık etmiştir. Ortaya çıkan alternatif yaklaşımlardan birisi de "Neo-Weberyan Devlet" yaklaşımı olmuştur. Bu çalışmada, Neo-Weberyan Devlet yaklaşımının gelişim sürecinin analiz edilmesi ve söz konusu yaklaşımın Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine yansımalarının tespiti ve incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Neo-Weberyan Devlet yaklaşımı arasındaki ilişki irdelenmiş, birtakım benzeşme/yakınsama ilişkileri bulunmakla birlikte öncelikler ve temel amaçlar arasında önemli farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Received 25 November 2019
Accepted 13 December 2019

Keywords:
Neo-Weberian State,
Public Administration Reform,
Presidential Government System

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

Reforms in public administration, especially since the 1980s, have trended from the traditional approach of public administration to new public management. As time passed, the results of the new public management reforms have been monitored and the positive and negative aspects of some values and practices have been observed. This has led to the emergence of different criticisms and alternative approaches to new public management reforms in public administration. One of the alternative approaches that emerged is the "Neo-Weberian State" approach. In this study, it is aimed to analyze the development process of Neo-Weberian State approach and to determine and examine the reflections of this approach to the Presidential Government System. Although there are some similarity/convergence relations between Presidential Government System and Neo-Weberian State, it is concluded that there are significant differences between main objectives

GİRİŞ

Modern kamu yönetiminde reform düşüncesi, Weber'in bürokrasi kavramı ekseninde şekillenen Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) yaklaşımının uygulanmasından bu yana geçirdiği evrimle ortaya çıkan yeni yaklaşımlarla varlığını sürdürmüştür. Kamu yönetimi disiplini, farklı alanlarda gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreçlerine ayak uydurarak kendi kimliğini yenilemiş ve hizmet sunumunda yeni üsluplar geliştirmiştir.

GKY yaklaşımı, 1929 ekonomik buhranından sonra Keynesyen ekonomi modelinin benimsenmesi ve ardından devletin piyasadaki rolünün genişleyip derinleşmesiyle etkisini uzun yıllar hissettirmiştir. Söz konusu yönetim anlayışında, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliği savunulmuş ve “refah devleti” modeli ortaya konulmuştur. Bu modelde devlet; adalet ve savunma hizmetlerinin yanı sıra eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım ve iletişim gibi hizmetlerin sunulması görevini de üstlenmiştir. Devlet; zaman geçtikçe daha fazla fonksiyonu üstlenmiş ve aşırı büyük, hantal, etkisiz, etkisiz ve verimsiz bir yapı arz etmiştir. “Refah devleti” olarak bilinen bu yapı, özellikle 1973 petrol krizi sonrasında şiddetli şekilde eleştirilmiştir.

Refah devletine en yoğun eleştiriler liberal çevrelerden gelmiştir. Devletin aşırı büyük yapısı ve üstlendiği çok sayıda fonksiyon dolayısıyla harcamaların kontrol edilememesi, piyasa işleyişinin sekteye uğraması, etkili ve verimli bir şekilde kamu hizmeti sunulamaması gibi hususlar, liberal çevrelerin gündeminde sıkça yer almıştır. Bu tepkiler yalnızca eleştiri düzeyinde kalmamış, kamu yönetimine ilişkin yeni bir model arayışına da girişilmiştir. Özellikle işletme yönetimlerindeki başarılar gündeme getirilerek kamu yönetiminde işletme değer ve pratiklerini uygulama olanağı araştırılmıştır. Bu olanak, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Reagan'ın ve İngiltere'de Thatcher'ın iktidara gelmesiyle elde edilmiştir.

1980'li yıllar ABD ve İngiltere öncülüğünde refah devleti uygulamalarına karşı kamu yönetiminde yeni bir paradigmanın doğuşuna sahne olmuştur. Literatürde öncelikle “kamu işletmeciliği” olarak tartışılan yaklaşım; ekonomi yönünün ağır basması, kamu hizmeti sunumunu girdi ve çıktılara indirgemesi ve kamusal değerlerin işletmeci değerlerle tam anlamıyla ikame edilememesi gibi nedenlerle eleştirilmiştir. Bu durumun neticesinde işletmeci yaklaşımın kapsamı genişletilmeye ve kamusal değerlerle daha uyumlu bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu yeni yaklaşım, Christopher Hood'un 1991 yılında yayınlanan “A Public Management For All Seasons?” başlıklı makalesinde “New Public Management” yani Türkçe ifadeyle “Yeni Kamu İşletmeciliği” (YKİ) şeklinde kamu yönetimi literatürüne girmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde özellikle Anglosakson ülkelerinde gerçekleştirilen YKİ reformlarının etkileri görülmeye başlanmıştır. Söz konusu etkiler değerlendirildiğinde YKİ reformlarının birçok olumsuz netice doğurduğu ve kamu yönetiminde tam manasıyla bir iyileştirmenin sağlanamadığı birçok yazar tarafından vurgulanmıştır. Bu durum, YKİ yaklaşımının kuramsal, ilkesel ve pratik boyutlarıyla eleştirilmesine neden olmuştur.

YKİ yaklaşımına yönelik eleştiriler, kimi zaman yeni alternatifler olarak sunulan, kimi zaman da YKİ'ye katkı niteliği taşıdığı savunulan birtakım model önerileriyle gündeme gelmiştir. Bu öneri ya da alternatiflerden birisi de Neo-Weberyan Devlet (NWD) yaklaşımı olmuştur.

YKİ reformlarını yakından takip eden ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren güçlü reform adımları atan bir ülke olarak Türkiye'de de 2010 yılı sonrasında gerçekleştirilen birtakım düzenlemelerin, YKİ yaklaşımıyla örtüşmeyen boyutlar taşıdığı görülmektedir. Bu çalışmada, öncelikle NWD yaklaşımının gelişim sürecine değinilecek ve yaklaşımın kamu yönetimi literatüründeki karşılığı irdelenecektir. Ardından Türk kamu yönetiminde yapılan düzenlemelerle NWD yaklaşımı arasında doğrudan bir ilişki kurulup kurulamayacağı araştırılacaktır. Çalışmanın son kısmında ise sonuç ve öneriler bölümü yer alacaktır.

1. Neo-Weberyan Devlet Yaklaşımının Gelişim Süreci

YKİ yaklaşımı, Anglosakson ülkeler başta olmak üzere uygulama alanı bulduğu ülkelerin kamu yönetimi anlayışlarını uzun yıllar şekillendiren güçlü bir akım olmuştur. Ortaya koyduğu değer ve ilkelerle birlikte YKİ, adeta kamu yönetimi reformlarına yönelik kapsayıcı bir “çatı” görevi görmüş, bu doğrultuda reformlar konusunda belirli bir şekli olmayan “hepsini yakala” terimi olarak nitelendirilmiştir (Lynn, 2008:18-19).

YKİ yaklaşımı, reform önerileri dolayısıyla aldığı desteği özellikle 2000’li yıllarda büyük ölçüde kaybetmiştir. Hatta YKİ yaklaşımının öldüğü ve artık yeni yaklaşımların sahnede olduğu (Dunleavy ve diğerleri, 2006) iddia edilmiştir. YKİ yaklaşımı, çıktı odaklı ve sonuçlara önem veren niteliğinden dolayı da tepki çekmiş, insanlara ve hizmetin kendisine yeterince önem verilmediği iddiasıyla (Denhardt ve Denhardt, 2007:155) eleştirilmiştir. Eleştirilerin odağındaki diğer bir YKİ unsuru da “müşteri odaklı” anlayış olmuştur. Devletin asıl sahibi olan vatandaşların müşteri durumunda görülmelerinin sorun oluşturduğu ve yalnızca bireysel taleplerinin değil birtakım değer ve inançlarının da olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiği (Denhardt ve Denhardt, 2007:190) ifade edilmiştir. Bütün bu eleştiriler beraberinde yeni yaklaşımları da getirmiş, kamu yönetimi literatüründe Neo-Weberyan Devlet (Neo-Weberian State) gibi yeni yaklaşımlar tartışılmaya başlanmıştır.

Belirtmek gerekir ki YKİ dışında gelişen Yeni Kamu Yönetişimi (New Public Governance), Kamu Değeri Yönetimi (Public Value Management), Dijital Çağ Yönetişimi (Digital-Era Governance) ve Sürdürülebilir Kamu Yönetimi (Sustainable Public Management) gibi diğer yaklaşımlar (Greve, 2010:7) tamamıyla YKİ eleştirisi üzerine kurulmuş değildir. Bu yaklaşımların YKİ’deki eksikliklerden yola çıkarak onu geliştirecek yeni önermeler sunan bakış açıları olduğu söylenebilir (Çiner ve Olgun, 2015:217). Söz konusu yaklaşımlar farklılıklar içermekle birlikte YKİ yaklaşımını tamamlayıcı niteliktedir.

YKİ yaklaşımı, uzun yıllar kamu yönetimi alan yazınında yeni bir paradigma olarak kabul edilmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkedeki kamu yönetimi reform uygulamalarında temel bakış açısını ifade etmiştir. Bu yönüyle YKİ, 1980’lerden sonra görülen temel eğilimin tarifi (Pollitt ve Bouckaert, 2011:9) ve 1970’lerin sonlarından itibaren gerçekleşen reformlara yön veren öğretiler setini ifade eden bir kısaltma (Hood, 1991:4) olarak düşünülmüştür.

Kamu yönetimi reformlarında YKİ yaklaşımı ana akımı belirlemiş gibi görünse de, ülke örneklerine bakıldığında homojen ve tek yönlü bir reform süreci yaşanmadığı göze çarpmaktadır. Ülkelerin reform ihtiyaçlarının farklı sorunlardan kaynaklanması ve kamu idarelerinin farklı yapısal özellikleri bu çeşitlenmede etkili olmaktadır. Bundan dolayı, ülkelerin kamu yönetimi reformlarının benzerlik ve farklılıkları bir arada bulduran süreçleriyle ilgili “tek bir rota ya da kaotik bir durumun söz konusu olmadığı” (Pollitt ve Bouckaert, 2011:115) ifade edilebilir.

YKİ yaklaşımının karşılaştığı bir dizi sorunla ve ülke tecrübelerinden yapılan çıkarımlarla birlikte YKİ’nin kamu yönetiminde beklentileri karşılamakta yetersiz kaldığı düşüncesi oluşmuştur (Çiner ve Olgun, 2015:213). Bu durum üzerinde, temel olarak kamu yönetimindeki yapısal değişimin aktörlerinin ortaya çıkan kültür çatışmasını görmezden gelmesi ve Max Weber’in ortaya koyduğu yönetim yapısının kısa sürede değiştirilemeyecek ilkeler barındırması başta olmak üzere (Noordhoek ve Saner, 2005:39) çok sayıda faktör rol oynamaktadır. YKİ’nin etkisini yitirmesindeki nedenlerden birisi de 2008 ekonomik krizi olmuştur. YKİ kuram ve uygulamalarının kaynağını aldığı düşünce biçiminin krize neden olan veya en azından krizi tetikleyen unsurlardan birisi olduğu düşünülmüştür (Drechsler, 2009:11). Krizin etkileri 2009 yazında hafiflemeye başladığında YKİ savunucuları eski tutumlarını sürdürmeye devam etse de, birçok gözlemci tarafından kamu yönetimi için YKİ’ye alternatif yaklaşımların ortaya çıkma zamanının geldiği düşünülmüştür (Drechsler, 2009:11-12).

Kamu yönetimi reformları konusunda ülkelerin gündemleri değişmiş ve reformlar “kapasite geliştirme” doğrultusunda yön değiştirmiştir (Greve, 2010:11). Bu eğilimin ortaya çıkmasında YKİ’nin eksikliklerinin giderilmesi çabası (Greve, 2010:15) ve ülkeler arasındaki farklılıklar (Kettl, 2006;

Randma-Liiv, 2008/2009; Pollitt ve Bouckaert, 2011) etkili olmuştur. Söz konusu yeni eğilimde inovasyon, kamusal değer yaratmak ve kamu değeri yönetimi gibi unsurlar da bulunmakta ve bu unsurlar YKİ yaklaşımında benimsenen ilke ve değerlerden farklılık göstermektedir (Greve, 2010:20). Reform çabaları incelendiğinde yalnızca Avrupa'daki ülkeler arasında bile ciddi farklılıkların görülmesi dikkat çeken bir durumdur.

Kamu yönetiminde kapasitenin geliştirilmesi; bir ülkede hukukun üstünlüğü, idari ilkelerin benimsenmesi, şeffaflığın sağlanması, etkin ve etkili bir yapılanmanın temin edilmesi ve hizmet alıcılarla hizmet sunucuların rollerinin net bir şekilde belirlenmesi gibi bir dizi unsuru kapsamaktadır. YKİ yaklaşımıyla birlikte kamu yönetimi kuram ve uygulamalarında bahsedilen birçok ilke ve değer doğrultusunda tavsiyeler sıralanırken, reforma yönelik ülkelerin gerekli adımları atmak için yeterli kapasiteye sahip olup olmaması ve ülkelerin öncelikli ihtiyaçları büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu durum, başarısız reform girişimlerine ve kamu yönetimi başarısızlıklarına yeni örnekler eklemiştir. Birçok ülkede benzer uygulamaların farklı sonuçlar doğurması ve kamu hizmeti sunumunda benimsenen ilkelerin her ülkede aynı etkiye sahip olmaması (Hood, 1991:4) bu durumun bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

2.Neo-Weberyan Devlet ve Ülkelerdeki Reform Uygulamaları

Kamu yönetiminde gerçekleşen dönüşümün yön değiştirmesi neticesinde ortaya konulan kavramlardan birisi olan NWD, modern devlete Weberyan ilkelerin uygulanmasını ifade etmektedir (Randma-Liiv, 2011). Kavramın kamu yönetimi alan yazınında ele alınışı, Pollitt ve Bouckaert'in 2004 yılında yayımlanan "Yeni Kamu İşletmeciliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz" (New Public Management: A Comparative Analysis) adlı eserle başlatılır. Kamu yönetimi alanındaki reformların tasnif, karşılaştırma ve modelleştirilmesinden doğan bir kavram olarak NWD kavramının kullanılmasının ardından söz konusu kavram kamu yönetimi ve politikası akademisyenlerinin gündeminde yer almıştır (Çiner ve Olgun, 2015:209).

2008 yılında NWD konusu, "Avrupa Kamu Yönetimi Grubu" (European Group for Public Administration) ve "Orta ve Doğu Avrupa Kamu Yönetimi Okulları ve Enstitüleri Ağı" (The Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe – NISPAcee) tarafından Trans-European Dialogue (TED) adıyla ortaklaşa olarak başlatılan konferansların ilkinin temasını oluşturmuştur: "Neo-Weberyan Devlete Doğru? Avrupa ve Ötesi" (Towards the Neo-Weberian State? Europe and Beyond). Konferansın odak noktasını "Neo-Weberyan Devlet" oluşturmuş ve katılımcılardan konuyla ilgili kendi ülkelerindeki durumu yansıtacak önermelerde bulunmaları istenmiştir (Pollitt, 2008/2009:9). TED1 konferansından çıkan sonuçlar, "Özgün Bir Avrupa Modeli? Neo-Weberyan Devlet" (A Distinctive European Model? The Neo-Weberian State) başlıklı bir çalışma haline getirilerek yayımlanmıştır.

Ülkelerin reform tecrübelerinden alınan farklı neticeler ve söz konusu ülkelerde devletin yapı ve fonksiyonlarına dair gelişen yeni düşünceler, kamu yönetimi alanındaki akademisyenleri ülkeler arasında tasnif ve karşılaştırmalar yapmaya yöneltmiştir. Buradaki ülke ve/veya ülke grupları arasındaki farklılık ve benzerliklerin anlaşılması, NWD yaklaşımının zihinlerde doğru konumlandırılması bakımından elzem görülmektedir. Pollitt ve Bouckaert'in (2004:95-102) yaptıkları tasnif, aşağıdaki tabloda incelenebilir.

Tablo 1: Pollitt ve Bouckaert'in Ülke Reformları Sınıflandırması

		ÖZELLİKLER		ÖRNEK ÜLKELER
MUHAFAZA EDİCİLER		Bu ülkelerde görülen reform programları mevcut yapıların ve uygulamaların daha iyi işlemlerini sağlayacak adımlardan oluşmaktadır. Yeniden yapılanma konusunda temkinlidirler.		Almanya
MODERNLEŞTİRİCİLER	YÖNETSEL MODERNLEŞTİRİCİLER	Bu ülkeler devletin rolünün önemli olduğuna inanmakla birlikte, yönetsel yapının örgütlenişinde temel değişikliklere gidilmesine ihtiyaç olduğu inancındadırlar. Bu ülkeleri iki kesime ayırmak mümkündür.	Yönetimsel modernleştiricilerde daha hiyerarşik ve teknokratik bir reform programı görülür.	Belçika, Fransa, İtalya
	KATILIMCI MODERNLEŞTİRİCİLER		Katılımcı modernleştiricilerde katılımcılığa vurgu yapan, açık ve eşitlikçi bir reform programı görülür.	Finlandiya, Hollanda, İsveç
PİYASALAŞTIRICILAR		Bu grubun reformlarda temel vurgusu kamu sektöründe rekabettir. Yarı-piyasalaştırma, sözleşme yoluyla hizmet sunumu ve kamuda piyasa tipi mekanizmaları benimseme gibi uygulamalar görülmektedir.		Avustralya, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık
MİNİMAL DEVLET		"Özelleştirilebilen her şeyin özelleştirilmesi" düsturunu benimserler ve özel sektörün yapmak istemeyeceği işleri yapan "gece bekçisi devleti" savunurlar. Kamunun da özel sektör gibi işlemlerini isterler. Burada temel savunusu, özelleştirme ve devletin küçültülmesidir.		1990'lı yıllarda İngiltere, Yeni Zelanda, Avustralya ve ABD

Kaynak: Pollitt ve Bouckaert, 2004:95-102'de yer alan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Bu tablo şüphesiz ki ülkelerin reform süreçlerinde baskın olan yönlerine göre konumlandırılmasıyla oluşmuştur. Zira ülkelerin birden fazla gruba ait reform uygulamalarına yönelmiş olması da muhtemeldir. Sınıflandırmanın zor olduğu ülkeler hibrit (melez) olarak tarif edilebilir (Çiner ve Olgun, 2015:219).

Kamu yönetimi reform süreçlerini inceleyen akademisyenler, NWD yaklaşımına yönelik çeşitli tanım ve yorumlar getirmişlerdir. Drechsler ve Randma-Liiv (2014:5; Drechsler, 2009:14), NWD yaklaşımının Avrupa'daki kamu yönetimi sürecini belki de en iyi açıklayan model olduğunu belirtmiş ve NWD'nin YKİ yaklaşımında benimsenen işletmecilik ve katılımcılık ilkelerini dışlamadığını ifade etmişlerdir. Drechsler (2009b:17) Avrupa Birliği'nin (AB) 2000 yılında belirlediği ekonomi stratejisini içeren "Lizbon Gündemi" kararlarının başarısının ancak "yüksek kalitede bir kamu yönetimiyle" mümkün olacağını söylemiş ve bunun için NWD'ye dayalı bir kamu yönetimine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bir yönetim sistemi NWD'ye yaklaştıkça daha iyi işleyecektir (Drechsler, 2005).

Byrkjeflot ve diğerlerine göre (2018:992), NWD yaklaşımı, YKİ'ye bir alternatif ve özellikle Kıta Avrupası ve Kuzey Avrupa ülkelerine özgü bir reform paradigması olarak sunulmuştur. “Weber’in geri çağırılmasının” önemi ise devlet ve bürokrasinin kamu yönetiminin yapı ve idaresindeki kalıcı ve biçimlendirici unsurları teşkil etmelerinden kaynaklanmaktadır (Byrkjeflot ve diğerleri, 2018:993). Söz konusu unsurlar, bir yönetim sisteminin temelini oluşturmakta ve ona kimliğini kazandırmaktadır.

Pollitt ve Bouckaert (2011:118-119; Pollitt, 2008/2009:15), NWD'nin “Neo” ve “Weberyen” olan unsurları arasında bir tasnife gitmiştir. Söz konusu tasnif şu şekilde gösterilebilir:

“Modelin Weberci Unsurları

- “Küreselleşme, teknolojik gelişme, demografik değişim ve çevresel tehditlerin yol açtığı yeni problemlerin çözümünde temel aktör olarak devletin rolünün yeniden doğrulanması;
- Devlet aygıtı içinde temsili demokrasinin (merkezi, bölgesel ve yerel) rolünün yeniden doğrulanması;
- Hukuk önünde eşitlik, hukuki güvenlik, devlet faaliyetlerinin yasal denetimi gibi ilkeleri içeren vatandaş-devlet ilişkileri ile ilgili temel ilkelerin korunmasında -uygun biçimde modernleştirilmiş- idare hukukunun rolünün yeniden doğrulanması;
- Kamu hizmetinin kendine has özellikleri, kamu kültürünün kendi koşulları ile korunması düşüncesi”.

Modelin Yeni (Neo) Unsurları

- “Bürokratik kurallara dönük iç yönelimden, vatandaşların ihtiyaç ve isteklerine dönük dışa yönelime doğru kayma. Bunu gerçekleştirmenin birincil yolu piyasa mekanizmasının işletilmesi değil, kalite ve hizmetlerde profesyonel kültür oluşturmaktır.
- Temsili demokrasinin vatandaş görüşlerinin doğrudan temsili, vatandaşlara danışma gibi mekanizmalarla desteklenmesi (supplementation) (mekanizmaların temsili demokrasinin yerine geçmesi değil - not replacement). Bu durum, Kuzey Avrupa ülkelerinde ve Almanya’da, Belçika, İtalya ile Fransa’da yerel düzeyde daha görünürdür.
- Hükümet kaynaklarının yönetiminde, yalnızca usullerin doğru takip edilmesinden ziyade sonuçların başarılmasına odaklanmayı teşvik amacıyla ilgili kanunların modernleştirilmesi. Bu durum kısmen harcama öncesi kontrolden harcama sonrası kontrole doğru bir kayma ile ifade edilebilir. (Ama ilki tamamen terk edilmemiştir)
- Kamu hizmetlerinin profesyonelleştirilmesi, bürokratin yalnızca hareket alanıyla ilgili mevzuatın uzmanı değil aynı zamanda vatandaşlarını/kullanıcılarını ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı bir profesyonel kamu yöneticisi olması.”

Ülkelerin reform çabalarında kendi tarihsel ve idari birikimlerine göre adımlar atmaları NWD yaklaşımında önemli bir nokta olarak görülmelidir. Aynı reform pratiği bir ülkeyi tedavi edebilirken başka bir ülkede zehir tesiri yaratabilmektedir. Örneğin Randma-Liiv (2008/2009:79), YKİ'nin komünizm sonrası Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ülkelerinin problemlerine yanlış ilaç sunduğunu ifade etmiştir. Ona göre ODA ülkelerinin NWD'nin öncelikle “Weberyen” yanlarını uygulamaya başlamaları ve daha sonra “Neo” unsurlarının özgün modern yönetim araçlarıyla inşa etmeleri gerekmektedir (Randma-Liiv, 2008/2009:79). Bu değerlendirme komünizm sonrası ülkeler için yapılmış olsa da; reform süreçlerine, idari yapı ve ilkelere büyük ölçüde işlerlik kazandırıldıktan sonra ağırlık verilmesinin Türkiye gibi komünizm tecrübesi olmayan ve gelişme potansiyeli yüksek ülkelere de uyarlanabileceğini düşündürmektedir.

3.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Türkiye, hükümet sistemi tartışmalarının oldukça derin köklere sahip olduğu bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı’dan günümüze değin Türkiye’de oldukça farklı hükümet sistemleri

deneyimlenmiştir. Türkiye’de; 1876’ya değin mutlak monarşi, 1876’da meşrutî monarşi, 1921-1923 arasında meclis hükümeti sistemi, 1923’te parlamenter sistem uygulanmıştır (Keskinsoy ve Kaya, 2018:76-77). Cumhuriyetin ilanından sonra ise 1970’lerden itibaren özellikle Türk siyasetinin sağ kesimi tarafından başkanlık sistemi tartışmaya açılmış; bu sistemin Türkiye’deki bürokratik vesayeti ortadan kaldıracığı; siyasetin demokratikleşmesini, milli iradenin yönetime daha iyi yansımaları, siyasal ve ekonomik istikrar ortamının oluşmasını sağlayacağı ve yönetimde çift başlılığı ortadan kaldıracığı dile getirilmiştir (Gülener ve Miş, 2017:7).

Türkiye’de başkanlık sistemi gibi bir yapının oluşturulması için güçlü bir siyasal iktidar ve kararlı bir siyasal iradeye gerek duyulmuştur. Halk desteğinin alınmasında ise Türkiye’nin bilhassa 2010 sonrasındaki süreçte tecrübe ettiği sorunların etkili olduğu söylenebilir. 2011 yılından itibaren dünya kamuoyunda büyük yankı bulan Suriye iç savaşı ve beraberinde getirdiği mülteci krizi, Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan en büyük göç kriziyle (Nurdoğan ve diğerleri, 2016:234) muhatap kılmıştır. Söz konusu krizle mücadelede hafife alınamayacak derecede yoğun çabalar sürerken 15 Temmuz 2016 yılında Türkiye’de bir darbe teşebbüsü gerçekleşmiş ve ardından bürokraside büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Ekonomi ve diplomasi alanlarında da bir dizi sorunla karşılaşılan ülkede, karar alma mekanizmalarının daha etkin ve hızlı işleme ihtiyacı artan şekilde hissedilmiştir.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin (CHS) kabul edilmesine gidilen süreçte geçmiş yıllardaki tecrübelerle ortaya çıkan üç destekleyici gücün bulunduğu söylenebilir (Gülener ve Miş, 2017:8). Bunlardan birincisi, 1982 Anayasası ile cumhurbaşkanına oldukça geniş yetkilerin verilmesi; ikincisi, 2007 yılından itibaren cumhurbaşkanının halkın oyuyla seçilmesi ve üçüncüsü, siyasal istikrarsızlık ve bürokratik vesayetin ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilir. Bu durum ayrıca başbakanlık ve cumhurbaşkanlığının yürütmenin seçilmiş kanadını oluşturmaları neticesinde çözüm gerektiren bir çift başlılık sorununa yol açmıştır (Gülener ve Miş, 2017:7; Güler, 2018:310; Sobacı ve diğerleri, 2018:1; Turan, 2018:45). Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde ve ülkenin içinde bulunduğu bürokratik, siyasal, ekonomik ve diplomatik şartlar da göz önünde bulundurulduğunda CHS’nin kabul edilmesindeki sebepler daha iyi anlaşılabilir.

CHS, 16 Nisan 2017 referandumuyla kabul edilmiş ve 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerinin sonuçlanmasıyla birlikte Türkiye’de CHS, Recep Tayyip Erdoğan’ın cumhurbaşkanlığında resmen başlamıştır. Bu tarihten sonra yeni sistem için gerekli uyum yasaları çıkarılmaya başlamış ve yürütme organlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni sistemin “Türkiye’ye özgü” bir sistem olduğu da özellikle vurgulanmıştır (Sobacı ve diğerleri, 2018:2). Bu büyük dönüşüm, Türk kamu yönetimi açısından da kritik bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

4.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme Teşkilatı

Yeni sistemde cumhurbaşkanı beş yıl süreyle güvenlik, dış politika, eğitim, sağlık ve toplumu ilgilendiren bütün kamu politikalarında belirleyici, uygulayıcı ve takip edici rollerini (Sobacı ve diğerleri, 2018:1) üstlenmiş durumdadır. Kamudaki üst düzey yöneticileri atama yetkisi cumhurbaşkanına aittir. İkili yürütme yapısından vazgeçilmesiyle birlikte Başbakanlık kurumu ortadan kalkmış ve bakanlıkların yapısı, görev tanımları ve fonksiyonları yeniden tanımlanmıştır (Sobacı ve diğerleri, 2018:2).

CHS, cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi vermektedir. Bu kararname cumhurbaşkanının yürütme yetkisine ilişkin olarak çıkarılabilmektedir. Kararnamelerle, Anayasa’da belirtilen temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ve siyasal hak ve ödevler düzenlenmemektedir. Kanunla açıkça düzenlenen konularda kararname çıkarılamamaktadır. Kanunla çatışan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümleri bulunması halinde kanun hükümleri uygulanmaktadır (1982 Anayasası, m.104). Cumhurbaşkanını, dilediği sayıda cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilmektedir. Yardımcıların seçimle değil de atama yoluyla gelmesinin, seçimle gelmesi halinde oluşacak yeni bir güç merkezinin işleri yavaşlatacağı ve karar alma süreçlerini olumsuz etkileyeceği sebebiyle düşünüldüğü ifade edilmektedir (Miş, 2016).

Yeni yönetim modelinde Cumhurbaşkanlığı teşkilatında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu noktada Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) “Başkanın Yürütme Ofisi” benzeri, Türkiye'nin siyasal kültürü, gelenekleri ve yönetim yapısını dikkate alarak (Sobacı ve diğerleri, 2018:2) bazı birimler oluşturulmuştur. Bu noktada kamu politikası oluşturmada kilit öneme sahip bazı ofis ve kurullar meydana getirilmiştir. Söz konusu ofis ve kurulların kısaca incelenmesi ve üstlendiği görev ve fonksiyonların özetlenmesi önemli görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki politika kurulları, cumhurbaşkanına ilgili oldukları politika alanıyla ilgili bağımsız bilgi sunma ve tavsiye iletme işlevini üstlenen kurmay birimlerdir (Sobacı ve diğerleri, 2018:3). 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde yer alan politika kurulları şunlardır (RG: 10.07.2018, Sayı: 30474):

- Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu
- Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu
- Ekonomi Politikaları Kurulu
- Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu
- Hukuk Politikaları Kurulu
- Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu
- Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu
- Sosyal Politikalar Kurulu
- Yerel Yönetim Politikaları Kurulu

Cumhurbaşkanlığı teşkilatında faaliyet gösteren ofisler, başkanlık sisteminin görüldüğü ülkelerde kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili veri toplama ve politika taslağı oluşturarak başkana sunma görevini üstlenmektedirler (Sobacı ve diğerleri, 2018:2). Türkiye'deki ofis uygulamasında bürokrasinin şikâyet edilen yapısından kurtulmak amaç edinilmiş ve ofislerde görevlendirilecek personelin devlet memuru olma şartı kaldırılmıştır (Avaner ve Fedai, 2019:155). Ofis ve bakanlık örgütlenmesinde özel sektör tecrübesi bulunan kişilerin yer alması, işletmecilik anlayışının ulaştığı son nokta olarak değerlendirilmiştir (Fedai, 2018:471-472). CHS bünyesinde oluşturulan ofisler 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde “Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi” şeklinde sıralanmıştır (RG: 10.07.2018, Sayı 30474).

Dijital Dönüşüm Ofisinin (DDO); e-devlet uygulamaları, milli teknolojinin geliştirilmesi, büyük veri analizi, yapay zekâ uygulamaları ve siber güvenlik gibi konularda görevleri bulunmaktadır. Verilerin kamu kurumlarına tek elden ve güvenilir bir şekilde ulaştırılması; şeffaflık, katılımçılık ve hizmetlerin hızlı şekilde görülmesi gibi hususlarda büyük mesafe kat ettirebilecek bir gelişme olarak görülmektedir. Ayrıca DDO, teknoloji alanındaki güncel başlıklar altında çalışmalar yapan bir birim olması sebebiyle de farklı bir önem taşımaktadır.

CHS'de dönüşüm geçiren diğer yürütme birimleri ise bakanlıklardır. Bakanlıkların yapısındaki değişiklikler şu şekilde özetlenebilir (Turan, 2018:66):

- “Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının birleştirilmesi ile kurulmuştur.
- Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Bakanlığının kapatılarak Dışişleri Bakanlığı bünyesine alınmasıyla kurulmuştur.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı ile Maliye Bakanlığının birleştirilmesiyle kurulmuş, ekonomiye ilişkin kurum ve kuruluşlar da bu bakanlığa bağlanmıştır.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığının yerine kurulmuştur.
- Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı kapatılarak yerine kurulmuştur.

- Ticaret Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın yerine kurulmuştur.
- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı adını almıştır.
- Daha önce İçişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü hizmet birimi olarak Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü adıyla ve vesayete ilişkin yetkileri İçişleri Bakanlığında bırakılarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Yine daha önce Maliye Bakanlığına bağlı olan Milli Emlak Genel Müdürlüğü Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlanmıştır.”

Bu konuda öncelikle bakanlık sayısının azaltılması dikkat çekmektedir. 24 olan bakanlık sayısı 16'ya düşürülmüştür. Yeni sistemde cumhurbaşkanı ve yakın ekibinin birincil politika belirleyicisi olması sebebiyle bakanlıkların alt düzey politika yapıcı ve ağırlıklı olarak uygulayıcı ve denetleyici fonksiyonlarının ön plana çıkması beklenmiştir (Sobacı ve diğerleri, 2018:4). Bu durum Türk siyasetinde “birleşmiş” yürütme sistemine doğru bir kaymanın yaşandığı (Demir, 2017:160) yönündeki iddiayı destekleyici bir unsur olarak da görülebilir.

5.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Neo-Weberyen Devlet İlişkisi

Türkiye’de kamu yönetimi reformu, YKİ’nin 1980’lerden itibaren dünyadaki yayılışından etkilenmiş (Lamba, 2015:138), YKİ doğrultusunda adımlar atılacağı devlet kurumları eliyle çıkarılan yayınlarda da teyit edilmiştir (Dinçer ve Yılmaz, 2003). 2000’li yıllarda kamu yönetimi reform çabaları, YKİ yaklaşımı ve Avrupa Birliği’ne uyum süreci gibi dış dinamiklerle hız kazanmıştır (Karcı, 2015:60). 2008 ekonomik krizi sonrasında özellikle Avrupa’da ülkelerin özgün durumlarına vurgu yapılarak YKİ’nin her ülkenin sorunlarına çözüm sunacak bir yaklaşım olmadığı dile getirilmiştir. Bu durum, NWD yaklaşımı ve diğer alternatif yaklaşımların, özellikle Kıta Avrupası kamu yönetimi alan yazınında giderek yaygınlık kazanmasına neden olmuştur.

Türkiye’de son yıllarda YKİ ilke ve değerleriyle örtüşmeyen uygulamalar görülmektedir. Ancak resmi yayınlarda veya siyasi yetkililerin söylem ve yazılarında açık bir “YKİ’den kopuş” durumu belirtilmemiştir. Bu çalışmada cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin kabulü sonrasında atılan adımların kamu yönetimi reform süreci ve NWD kapsamında değerlendirilmesi amaçlandığından, bu süreçte atılan adımlarla NWD yaklaşımı arasındaki ilişkinin ele alınması önem taşımaktadır. CHS ve NWD yaklaşımı arasındaki ilişki birbiriyle örtüşen ve örtüşmeyen yanları ortaya konularak incelenebilir. Bu çerçevede, CHS ile atılan adımların ve oluşturulan yeni yapının dikkat çeken bazı yönlerinin ortaya konması önemli görülmektedir.

CHS ile kurulan yapı tarif edilirken “Türk tipi” vurgusu ön plana çıkmaktadır. Siyasal ve bürokratik yapının kendine has özellik ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesi ve kamu yönetimi reformlarının bu zemin üzerinde gerçekleştirilmesi gereği bazı yazarlarca sıklıkla vurgulanmıştır (Randma-Liiv, 2008/2009; Ferlie ve diğerleri, 2009; Randma-Liiv, 2011). Esasında NWD’nin ortaya çıkışındaki vurgu da ülkelerin farklılıkları üzerine olmuştur. Reform uygulamalarının her ülkede aynı neticeleri getirmeyeceği düşüncesi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’deki hükümet sisteminin kendine has özellikler barındırması özgün bir reform çabasına işaret etmektedir. Bu durumun NWD anlayışı ile örtüştüğü söylenebilir.

Kamu yönetiminde verilerin tek kaynaktan ve güvenilir bir şekilde sunulması fonksiyonunu devletin üstlenmesi, NWD yaklaşımında vurgulanan “devletin rolünün yeniden doğrulanması” anlayışıyla paralellik göstermektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni problemlerle mücadelede devletin rol alması ve piyasaların kolay erişilebilir, güvenilir ve doğru bilgiye erişebilmesi gerektiği düşünceleriyle kurulan DDO (Avaner ve Fedai, 2019:156), CHS’de önemli bir konumda bulunmaktadır. Söz konusu ofis, e-devlet ve yapay zekâ uygulamalarından büyük veri analizi ve milli teknolojilerin geliştirilmesine kadar birçok önemli konuda görevler üstlenmiş durumdadır. Bu durum, konuyla ilgili NWD yaklaşımında belirtilen düşünceyle yakınlık göstermektedir.

Weberyen bürokrasinin özellikle YKİ taraftarlarınca eleştirilen yönlerinden birisi olan karar alma ve uygulama süreçlerindeki hantallık sorunu, gelişen yeni araç ve uygulamaların kamu yönetimine uyarlanmasıyla birlikte büyük ölçüde aşılmaya başlanmıştır. NWD yaklaşımındaki “devletin rolünün yeniden doğrulanması” düşüncesinin uygulamada karşılık bulması bakımından bürokrasinin yapı ve işleyişinin hızlı karar alma ve uygulama mekanizmalarıyla desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. CHS’yi konu edinen çalışmalara bakıldığında bu hususa özellikle dikkat çekildiği görülmektedir (Gülener ve Miş, 2017; Güler, 2018; Sobacı ve diğerleri, 2018). Bürokrasiyi daha etkin ve etkili kılmak, hızlı karar almak ve kararları hızlı bir şekilde uygulamak amaçlarıyla oluşturulan Cumhurbaşkanlığı teşkilatına bağlı birimler, bu bakımdan NWD yaklaşımıyla örtüşen bir görüntü çizmektedir.

CHS’de dikkat çeken önemli bir ayrıntı, ihtiyaç duyulan alanlarda yapılan teşviklerle piyasaya devlet lehine müdahale edilebilmesidir. Bu duruma özellikle yerli ve milli üretim gerçekleştirecek olan dijital teknoloji firmalarının desteklenmesi örnek teşkil etmektedir (bik.gov.tr, 2018). Böyle bir faaliyet YKİ yaklaşımında şiddetle eleştirilmiştir. NWD yaklaşımında ise ülkenin potansiyelini gerçekleştirmesinde devletin etkin şekilde rol alması desteklenen bir durumdur. Ancak piyasa ve devlet arasındaki ilişki NWD ve CHS açısından ayrı bir analiz konusudur. Örneğin NWD ile ilgili literatürde kimi yazarlarca devletin piyasalaştırma faaliyetlerinin özellikle ODA ülkelerinde kurumsallaşmayı olumsuz etkilediğine değinilmiş olsa da (Randma-Liiv, 2008/2009:74), NWD yazınının odak noktasını çoğunlukla idari ilkeler, demokrasinin tesis edilmesi, değişen ve dönüşen sorunlar karşısında devletin rolü ve bürokrasinin iç işleyişi gibi hususlar oluşturmuştur (Lynn, 2008/2009; Drechsler, 2009; Greve, 2010; Pollitt ve Bouckaert, 2011).

CHS’de ofisler ve bakanlıklarda görevlendirilecek personelin devlet memuru olma zorunluluğu kaldırılmıştır (Avaner ve Fedai, 2019:155). Böylelikle ofisler ve bakanlıklarda özel sektör tecrübesi olan yöneticilerin görev alabilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu durum, istendiği vakit özel sektör yönetim tekniklerinden de faydalanabilmenin önünü açmaktadır. Pollitt ve Bouckaert’in (2011:605) NWD’nin “Neo” unsurları arasında belirttiği “kamu hizmetlerinin profesyonelleştirilmesi, bürokratın yalnızca hareket alanıyla ilgili mevzuatın uzmanı değil aynı zamanda vatandaşların/kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı olması” düşüncesi bu durumla ilişkilendirilebilir. Zira piyasa içerisinde tecrübe kazanmış özel sektör yöneticilerinin, vatandaşların ihtiyaç ve beklentilerini daha iyi şekilde saptaması beklenebilir.

CHS’de bürokrasinin azaltılması ve daha hızlı işleyebilmesi konusuna özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Bu çerçevede bakanlıkların sayısının azaltılması ve ofislerle birlikte kurulların fonksiyon ve görevlerinin belirlenmesi, yatay bir örgütlenme ve uzmanlaşmanın gelişmesini sağlaması beklenmektedir (Avaner ve Fedai, 2019:169). Böyle bir yapının tesis edilmesi, NWD’de belirtilen devlet rollerinin üstlenilmesi bakımından hızlı karar alma ve uygulamanın önünü açabilecek başka bir unsur olarak görülebilir.

NWD yaklaşımıyla CHS arasında belirli yakınsamalar görülmesine karşın, NWD yaklaşımında belirtilen birçok temel vurgunun aynı şekilde CHS’de yer bulmadığı görülmektedir. CHS ile özellikle yürütme kanadında önemli bir dönüşüm gerçekleşmiş ve yatay örgütlenme, hızlı karar alma ve uygulama, siyasi istikrarsızlıkların bertaraf edilmesi gibi amaçlar ön planda tutulmuştur. Buna karşılık NWD’de temel vurgu idari ilkeler, demokrasi ve vatandaş görüşlerinin temsili, küresel tehditlerle mücadele, hukuk önünde eşitlik, hukuki güvenlik, kaynak yönetiminde sonuç odaklılık ve harcama öncesi kontrolden harcama sonrası kontrole yönelim (Pollitt ve Bouckaert, 2011:118-119) gibi unsurlara yapılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada CHS’deki yapı, anlayış ve uygulamalarda NWD yaklaşımının izinin sürülmesi ve sistemin NWD ile uyumlu olan ve olmayan yönlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Şüphesiz ki CHS oldukça genç bir hükümet sistemidir ve zaman geçtikçe sistemdeki eksiklikler giderilmeye devam edecektir. Bu çalışmadan, CHS’de NWD anlayışıyla benzeşen birçok uygulama ve yaklaşımın bulunduğu

anlaşılmaktadır. CHS, Türkiye'nin kendi koşullarında ortaya çıkmış, özgün bir sistem olarak ifade edilmektedir. NWD'nin ortaya çıkışında da ülkeler arasındaki farklılıkların göz önünde bulundurulması önemli bir yer tutmaktadır. CHS'de kamu yönetiminde doğru ve güvenilir verinin tek kaynağının devlet olması NWD'de belirtilen “devletin rolünün yeniden doğrulanması” düşüncesiyle örtüşmektedir. CHS'deki karar alma ve uygulama mekanizmasının daha hızlı ve etkili çalışması anlayışı, NWD yaklaşımında ortaya konulan devlet modeliyle uyumlu görünmektedir. CHS'de özel sektör yöneticilerinin yürütme kademelerinde görev alabilmeleri de vatandaşın talep ve beklentilerinin daha iyi saptanması adına bir fırsat olarak görülebilir. Vatandaşların ihtiyaçlarının giderilebilmesi, NWD'nin “neo” unsurları arasında ifade edilmiştir.

CHS ile atılan bütün bu adımlar, Türkiye'de YKİ'den bir sapmanın gündeme geldiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak NWD yaklaşımıyla ilgili kamu yönetimi alan yazınında ön plana çıkan unsurlarla CHS'nin ortaya çıkışındaki temel amaç ve yaklaşımlar arasında derin bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bu farklılık bilhassa NWD'nin asli unsurlarının idari ilkeler, demokrasi ve katılım, küresel tehditlerle mücadele, hukuk önünde eşitlik, hukuki güvenlik ve harcama öncesi kontrolden harcama sonrası kontrole geçiş gibi öğelerden oluşması sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Sonuç itibarıyla CHS yapısı ile NWD yaklaşımı arasında belli açılardan bir benzeşme/yakınsama ilişkisi bulunduğu ancak odaklanılan konular arasında öncelik farklılıkları olduğu ifade edilebilir.

Ortaya çıkan bu tabloda Türkiye'deki kamu yönetimi yapısı için “Neo-Weberyan” ifadesinin kullanılmayacağı kanaati ağır basmaktadır. Ancak yürütmede tesis edilen dinamik yapıyla birlikte kamu yönetiminde de yeni yönelimler ve değerlere odaklanmanın mümkün olduğu unutulmamalıdır. Kendine özgü hükümet sistemini inşa edebilen bir ülkede kamu yönetiminde de özgün yaklaşım ve pratiklerle aşama kat edilmesi pekâlâ mümkündür. Fakat bunun için özellikle kamu yönetimindeki yapısal sorunların çözümüne yoğunlaşmak gerekmektedir. Yapısal sorunların çözümü ise dünyadaki eğilimleri takip ederek yahut sistem değişikliği yaparak mümkün olmamaktadır. Bunun için kamu yönetiminde idari kültürün ve kurumsal kapasitenin artırılması gerekmektedir. Hizmet sunucularında kamusal iş ve işlemlerin yalnızca ekonomik ve idari değil aynı zamanda insani değer taşıdığı bilincinin yerleşmesi de önem arz etmektedir.

Türkiye'nin kamu yönetimi reform sürecini analiz etmeyi amaçlayacak sonraki çalışmalarda, Türkiye'deki sürecin NWD haricindeki “Whole of Government” ve diğer güncel yaklaşımlarla ilişkisinin araştırılmasının alan yazınına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Avaner, T., & Fedai, R. (2019). Türk Kamu Yönetiminde Ofis Sistemi: E-Devlet Uygulamalarından Dijital Dönüşüm Ofisine. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(2), 149-172.

Byrkjeflot, H., Gay, P. d., & Greve, C. (2018). What is the 'Neo-Weberian State' as a Regime of Public Administration? E. Ongaro, & S. v. Thiel (Dü) içinde, *The Palgrave Handbook of Public Administration and Management in Europe* (s. 991-1009). London: Palgrave Macmillan.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, Temmuz 10). Ekim 14, 2019 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf> adresinden alındı

Çiner, C. U., & Olgun, B. (2015). Neo-Weberiyen Devlet: Yeni Kamu İşletmeciliği Reformları İçin Yeni Bir Tartışma. Ö. Köseoğlu, & M. Z. Sobacı (Dü) içinde, *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi* (s. 205-230). Bursa: Dora Yayınevi.

Demir, F. (2018). Post-NPM and Re-Centralisation: Current Themes in Europe and Turkey. *Journal of Contemporary European Studies*, 26(2), 149-164.

Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2007). *New Public Service: Serving, Not Steering*. New York: M. E. Sharp.

Dinçer, Ö., & Yılmaz, C. (2003). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Drechsler, W. (2005). The Rise and Demise of the New Public Management. *Post-Autistic Economics Review*, 33(14), 17-28.

Drechsler, W. (2009). The Rise and Demise of the New Public Management: Lessons and Opportunities for South East Europe. *Central European Public Administration Review*, 7-27.

Drechsler, W. (2009b). Towards a Neo-Weberian European Union? *Lisbon Agenda and Public Administration*. *Halduskultuur*, 10, 6-21.

Drechsler, W., & Randma-Liiv, T. (2014). The New Public Management Then and Now: Lessons from the Transition in Central and Eastern Europe. *TUT Ragnar Nurkse Department of Innovation and Governance*(57), 1-26.

Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). *Digital Era Governance: IT Corporations, the State and E-Government*. New York: Oxford University Press.

Fedai, R. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bakanlıkların İşlevi. Editör/ler: H. Yaylı, *Türkiye'de Toplum, Yerleşim ve Yönetim Tartışmaları* içinde (s. 470-477). Kırıkkale: KAYSEM12.

Ferlie, E., Lynn, L. E., & Pollitt, C. (2009). *The Oxford Handbook of Public Management*. New York: Oxford University Press.

Greve, C. (2010). Whatever Happened to New Public Management? Danish Political Science Association meeting.

Gülener, S., & Miş, N. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi. *SETA Yayınları*(190), 7-25.

Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 21(39), 299-322.

Hood, C. (1991). A Public Management For All Seasons? *Public Administration*, 69(1), 3-19.

- Karcı, Ş. M. (2015). Küresel Dinamikler Ekseninde 2000'li Yıllarda Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Demokratikleşme Reformu. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*(30), 40-64.
- Keskinsoy, Ö., & Kaya, S. B. (2018). Türkiye'nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *TBB Dergisi*(137), 67-96.
- Kettle, D. F. (2006). Modernising Government: The Way Forward — a comment. *International Review of Administrative Sciences*, 72(3), 313-317.
- Lamba, M. (2015). Türkiye'de Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Yansımaları: Hükümet Programları Üzerinden Nitel Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 127-141.
- Lynn, L. E. (2008/2009). What is Neo-Weberian State? Reflections on a Concept and its Implications. *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1(2), 17-30.
- Miş, N. (2016, Aralık 15). Başkanlı Anayasa Teklifi. *Türkiye Gazetesi*.
- Noordhoek, P., & Saner, R. (2005). Beyond New Public Management: Answering the Claims of Both Politics and Society. *Public Organization Review*, 5, 35-53.
- Nurdoğan, A. K., Dur, A. İ., & Öztürk, M. (2016). Türkiye'nin Mülteci Sorunu ve Suriye Krizinin Mülteci Sorununa Etkileri. *İş ve Hayat*, 2(4), 217-238.
- Pollitt, C. (2008/2009). An Overview of the Papers and Propositions of the First Trans-European Dialogue (TED1). *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1(2), 9-16.
- Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2004). *Public Management Reform: A Comparative Analysis* (2. b.). New York: Oxford University Press Inc.
- Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2011). *Public Management Reform: A Comparative Analysis - NPM, Governance and the Neo-Weberian State* (3. edition b.). New York: Oxford University Press.
- Randma-Liiv, T. (2008/2009). New Public Management Versus the Neo-Weberian State in Central and Eastern Europe. *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1(2), 69-81.
- Randma-Liiv, T. (2011). Neo-Weberian State. B. Badie, D. Berg-Schlosser, & L. Morlino (Dü) içinde, *International Encyclopedia of Political Science*. Sage.
- Sobacı, M. Z., Miş, N., & Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı. *SETA Perspektif*(206), 1-6.
- Turan, A. M. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, Kasım 7). Ekim 14, 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sitesi: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf adresinden alındı

(Araştırma Makalesi)

HOBBS, ROUSSEAU VE MADİSON'UN HİZİP ANLAYIŞLARI VE SUNDUKLARI ÇÖZÜMLER

HOBBS' , ROUSSEAU'S, AND MADISON'S VIEWS OF FACTION AND SOLUTIONS THEY OFFER

Zeynel Kılınc

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, zkilinc@sakarya.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3320-1290

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Geliş 01 Aralık 2019
Kabul 29 Aralık 2019

Anahtar Kelimeler:
Demokrasi,
Kamu Menfaati,
Sivil Toplum,
Hizip,
Hobbes,
Rousseau,
Madison

Bu çalışmada hizip/fraksiyon sorununu, modern dönemde her birisi farklı bir devlet modeli öneren Hobbes, Rousseau ve Madison'un nasıl anladığı ve sundukları çözümler aktarılıp karşılaştırılmaktadır. Üç düşünür de hizipleri ve hizipçiliği benzer şekilde tanımlayıp kamusal hayat ve siyasal rejim için tehlikeli görmekle birlikte çözüm önerilerinde birbirlerinden farklılaşırlar. Hobbes yasaklama, Rousseau aşma, Madison ise etkisizleştirme çözümü teklif eder. Hobbes'un çözümü otoriter devlet modeli, Rousseau'nun çözümü Klasik Cumhuriyetçilik modeli, Madison'un çözümü ise liberal devlet modeli çerçevesinde şekillenir.

© 2019 PESA All rights reserved

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Received 01 December 2019
Accepted 29 December 2019

Keywords:
Democracy,
Public Interest,
Civil Society,
Faction,
Hobbes,
Rousseau,
Madison

This study analyzes Hobbes', Rousseau's, and Madison's views on the problem of faction and their solutions for it. Although all of them consider factions as posing danger to social order, peace, and political regime, each one offers different solution for it. Hobbes' solution is to ban factions, which stems from his authoritarian state model. As a Republican thinker Rousseau offers to turn all selfish individuals into citizens in a unified political entity with general will. As a liberal thinker Madison's solution is to manipulate factions to prevent dangers they pose to social order, peace, and political system.

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

GİRİŞ

Aktif ve yaygın sivil toplum, gerek demokrasiye geçiş sürecinde gerekse demokrasinin pekişmesinde kritik role sahiptir. Nedensel mekanizmasının yeterince net olmadığı ve kültürel özcülüğe sürüklendiği eleştirilerine maruz kalsa da, Tocqueville'in Amerika'da Demokrasi çalışmasından günümüzde Putnam'ın Tek Başına Bowling Oynamak başlıklı eserine kadar, aktif sivil toplum demokrasinin temel bir unsuru olarak görülür (Putnam, 2000).

Bir toplumda yaygın ve çok sayıda farklı sivil toplum gruplarının varlığı, hem toplumsal alanda "çoğunluğun diktatörlüğü" problemine hem de kurumsal düzeyde devletin otoriterleşmesi ihtimaline karşı bir çözüm olarak sunulmuştur. Toplumda çoğunluğu teşkil eden grubun kendi hayat tarzını ve değerlerini toplumsal alanda diğer grupları dışlayacak biçimde ayrıcalıklı kılmaya çalışması durumunda toplumsal alanda "çoğunluğun diktatörlüğü" sorunu ile karşılaşılır. "Ahlaki çoğunluk" olarak da adlandırılan toplumsal çoğunluğun kendi ahlak telakkisini meşru tek ahlak telakkisi olarak görüp diğer grupların ahlak telakkilerini ve dolayısıyla hayat tarzlarını kabul edilemez sayarak ötekileştirmesi ve nihai aşamada onlara toplumsal alanda, dışlama ve taciz gibi çeşitli yöntemlerle hayat hakkı tanınaması baskıcı bir toplumla sonuçlanır. Devletin otoriterleşmesi ise iktidarın tutumuna bağlı olarak karşılaşacağımız bir problemdir. Demokratikleşme sürecinde olan ya da demokrasisi henüz pekişmemiş birçok ülkenin sıklıkla karşılaştığı bu problem, iktidarın hukuk devleti ilkesini ve temel hak ve özgürlükleri ihlal etmesiyle sonuçlanır (Kauffmann, 2010).

Liberal demokratik yaklaşım her iki problemin engellenmesi için iki aşamalı bir çözüm üretmiştir. İlk tedbir kurumsal ve yasal düzenlemelerle gerçekleşir. Gerek ahlaki çoğunluğun diğer gruplara yönelik tehdidi gerekse devletin otoriterleşme eğilimi kurumsal, anayasal ve yargısal düzenlemelerle engellenmeye çalışılır: Hukuk devleti ilkesinin tesis edilmesi, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye kavuşturulması, güçler ayrılığı ve yargı denetimi bu çözümün özünü oluşturur. Hak ve özgürlükleri anayasa ile güvence altına alınan bireyler ve oluşturdukları gruplar çoğunluğa karşı korunur ve hayat tarzlarını yaşama imkânına kavuşurlar. Hukuk devleti ilkesi, güçler ayrılığı ve yüksek yargı denetimi ile de iktidarın otoriterleşmesi ve çizilen sınırları aşması engellenmeye çalışılır. Kurumsal tedbirler ve anayasal düzenlemeler, biryandan çoğunluğun baskısına karşı azınlık grupları korur diğer taraftan iktidarı hukuk devleti ilkesi içerisinde kalmaya zorlar.

Kurumsal ve yasal tedbirlere ek olarak her iki problemi önlemek için toplumda sivil toplum gruplarının yaygın ve aktif olması da teşvik edilir. Çoğunluğun diktatörlüğü problemine karşı çok sayıda grubun varlığı, çoğunluğun değerlerini paylaşmayan bireylere koruma sağlar ve bir tür sığınak işlevi görür. Her biri farklı bir ahlak telakkisine ve hayat tarzına sahip olsa da azınlık grupların ortak tehdit olarak gördükleri çoğunluğa karşı birlikte hareket edecekleri varsayılmıştır. Yaygın ve aktif sivil toplum grupları devletin/iktidarın otoriterleşmesi tehlikesine karşı da güvence teşkil eder. Devletin otoriterleşmesine karşı sivil toplum kuruluşları kamusal meseleler hakkında toplumu bilgilendirmeden harekete geçirmeye kadar kritik görevler icra eder. İktidarların zaman zaman kurumsal engelleri etkisiz hale getirdikleri ve otoriterleşme eğilimleri gösterdikleri durumda sivil toplum kuruluşları hak ve özgürlüklerin savunulmasından sistemin demokratik niteliğinin korunmasına kadar geniş bir yelpazede kritik rol oynar (Kauffmann, 2010).

Diğer taraftan siyaset teorisinde hizip ya da fraksiyon (faction) olarak adlandırılan bir örgütlenme, katılım ve gruplaşma biçimi daha vardır. Bu gruplaşma biçiminde de bireyler oldukça aktif ve örgütlü olarak kamusal ve siyasal hayata katılırlar. Fakat bu katılma biçimi demokrasiye ya da rejim istikrarına katkıda bulunmak bir tarafa tehdit teşkil eder. Bu nedenle olumlu fonksiyon icra eden gruplarla kamusal düzene ve rejim istikrarına tehdit teşkil eden gruplar birbirinden ayrıştırılır. Bireylerin aktif olmasının ya da grupların yaygınlığının tek başına olumlu olarak değerlendirilemeyeceği, esas ayrımın grupların türleri arasında olduğu vurgulanır (Chambers ve Kopstein, 2001: 838-842).

Bu makalede hizip/fraksiyon sorununu, modern dönemde her birisi farklı bir devlet modeli öneren Hobbes, Rousseau ve Madison'un nasıl anladığı ve sundukları çözümler aktarılıp karşılaştırılmaktadır. Üç düşünür de hizipleri ve hizipçiliği benzer şekilde tanımlayıp kamusal hayat ve siyasal rejim için tehlikeli görmekte birlikte çözüm önerilerinde birbirlerinden farklılaşırlar. Hobbes yasaklama, Rousseau aşma, Madison ise etkisizleştirme çözümü teklif eder. Hobbes'un çözümü otoriter devlet modeli, Rousseau'nun çözümü Klasik Cumhuriyetçilik modeli, Madison'un çözümü ise liberal devlet modeli çerçevesinde şekillenir.

1.Hobbes'un Fraksiyon Anlayışı ve Çözümü

Hobbes'un liberalizmle ilişkisi problemlidir. Bir taraftan Klasik Cumhuriyetçi ve Hristiyan ortak iyi anlayışlarını reddetmesi, insan doğası görüşü ve toplumsal sözleşme modeli nedeniyle liberalizmin kurucularından sayılsa da otoriter devlet anlayışı, güçler birliği ve güvenlikçi yaklaşımı nedeniyle liberalizme aykırı yönler de sahiptir. Hobbes'un sivil toplum kuruluşlarına yaklaşımı da liberalizme aykırı yönlerinden birisidir: Toplumsal düzen ve istikrarı tehlikeye atacağı iddiasıyla toplumsal ve ahlaki çoğulculuğu reddeder ve engellemeye çalışır (Boyd, 2001: 393). Dolayısıyla Hobbes hem Cumhuriyetçi türde ahlaki muhtevaya sahip herhangi bir ortak iyi hayat anlayışını hem de liberal tarzda ahlaki ve toplumsal çoğulculuğu reddeder. Hobbes'un teorisinin temel kaygısı ve gerçekleştirmeye çalıştığı hedef; düzen, istikrar ve güvenlik içerisinde toplumsal hayatın devam etmesidir (Ashcraft, 1978: 27; McDowell, 1993: 426). Örneğin, Hobbes güçler ayrılığı ilkesinin devlet iktidarını parçalayarak kurumsal düzeyde bir tür anarşiye yol açacağı kanaatine sahiptir. Bu nedenle güçler birliği ilkesini savunur (1995: 229). Toplumsal düzen ve istikrar Hobbes'un temel kriteridir ve teorisinin tüm unsurlarını tutarlı bir bütüne dönüştürme işlevi görür. Hobbes'un fraksiyon sorununu değerlendirmesi de bu kriterle gerçekleşir. Hobbes'a göre güçler ayrılığı ilkesinin kurumsal düzeyde parçalanmaya yol açmasına benzer şekilde toplumsal alanda da herhangi bir türden çoğulculuk toplumsal parçalanmaya neden olabilir. Bireylerin oluşturacakları her türden ideolojik, kültürel, mesleki veya dini grup, eğer düzen ve istikrara ve devletin kendisine tehdit teşkil ediyorsa Hobbes'a göre birer fraksiyondur.

Hobbes, grupları “Siyasal Zümreler” ve “Sistemler” olarak adlandırır. Leviathan'ın “Siyasal ve Özel Bağımlı Sistemler Üzerine” başlıklı 22.nci bölümü toplumsal grupları tanımlar ve hangilerinin fraksiyon olarak görülmesi gerektiğini açıklar: “Sistemler sözüyle, bir konuda veya bir işte birleşmiş olan insanları kastediyorum.” Hobbes'a göre devlet, bir toplumda en kapsamlı ve üstün gruptur. Devlet yetkisiyle kurulan topluluklar ya da teşekkülleri de, örneğin mesleki ve ticari teşekküller, “sistem” olarak adlandırır ve yetkilerini devletten aldıkları için, yasal amaçları doğrultusunda hareket ettikleri sürece hizip değildirler. Yasal yetki gerektirmeyen türden, hayatın olağan akışı içerisinde ortaya çıkan topluluklar, örneğin bir kilisede, pazar yerinde veya eğlence alanında toplanan insanlar da herhangi bir tehdit teşkil etmezler (Hobbes, 1995: 164). Hizip olarak adlandırdığı “sistemler”; devlet yetkisiyle değil, bir kısım bireylerin dini, ideolojik, mesleki veya herhangi bir nedenle kendi başlarına oluşturdukları ve toplumsal düzeni ve istikrarı bozma potansiyeline sahip ya da devlet otoritesine karşı gelen gruplardır. Hizip olmaları için “kuruluş amaçlarının fesat” olması gerekir. Kuruluş amacının fesat olup olmadığının kriteri toplumsal düzen ve istikrarı ve devlet otoritesini tehlikeye düşürmek ya da düşürme ihtimaline sahip olmaktır. Örneğin, devlet yeterli güvenliği temin etmede herhangi bir zafiyet göstermezken, bazı kişilerin güvenlik amaçlı bir grup kurmaları; “esas olarak gereksizdir ve yasa dışı bir amaç ima ederler... ve genellikle hizip veya fesat yuvası adıyla anılırlar” (Hobbes, 1995: 172).

Hobbes hizipleri toplumsal alandaki hizipler ve “yönetim için hizipler” olarak iki temel kategoride ele alır. Toplumsal alandaki hizipler güvenlik amaçlı grup kurma örneğinde olduğu gibi açıkça düzen ve istikrarı tehlikeye atan ve devlet otoritesini aşındıran ya da tehdit eden gruplardır. Yine, değer çoğulculuğu gerekçesiyle ahlaki çoğulculuk talep eden gruplar, sosyal sınıflar ya da mesleki çıkarlarını düzen ve istikrarı sarsacak derecede teşvik edenler toplumsal alanda ortaya çıkabilecek hiziplerdir. Bunlara ilaveten Hobbes, hayatın olağan akışı içerisinde ortaya çıkan toplulukları ikiye ayırır ve ikinci türde olanları hizip olarak görür: Birincisi, “durumu aşikâr” olup sayıca makul olanlardır. İkincisi, sayıca fazla olduğu için durumu “aşikâr” olmayanlardır. Bir pazarda, kilisede veya halka açık bir

gösteride hayatın olağan akışı içerisinde normal sayıda kişi bir araya gelmişse bu topluluğun “durumu aşikâr” ve sayısı makul olduğu için hizip değildir. Diğer taraftan, “halka açık bir gösteride... katılımcı sayısı olağanüstü büyükse, durum aşikâr değildir; ve bu nedenle, onların arasında bulunuşunun ayrıntılı ve iyi bir açıklamasını yapamayan bir kişinin, yasadışı ve fesat bir amaçtan haberdar olduğu kabul edilmelidir” (1995: 173). Bu ayırım, Hobbes’un temel kaygısının güvenlik olduğunun güzel bir örneğidir. Katılımcı sayısı makul ise bir gösteri hizip değildir fakat katılımcılar sayıca olağanüstü boyutlara ulaştı ise “fesat bir amaç” için bir araya gelindiği varsayılmalı ve hizip olarak görülmelidir. Hobbes, kitlesel boyutlara ulaşan bir gösterinin ya da topluluğun kontrolden çıkma ve fesat amaçları olan bazı kişiler tarafından istismar edilerek toplumsal düzen ve istikrara tehdit olma ihtimalini dikkate alarak hizip olarak değerlendirir (McDowell, 1993: 429; Boyd, 2001: 395-396).

Yönetim alanındaki hiziplere şunları örnek verir: “Papacılar, Protestanlar gibi dinsel yönetim hizipleri ve eski Roma’da patrici ve plebler ve eski Yunan’daki aristokrasi taraftarları ve demokrasi taraftarları gibi siyasi hizipler, halkın barış ve güvenliğine aykırı olduğundan, adalete de aykırıdır ve egemenin elinden kılıcın alınmasıdır.” Bu özel örneklere ilaveten genel bir tanım da yapar: Devlet iktidarını ele geçirmek üzere kurulan ve faaliyet gösteren grup “yasadışı bir hizip ve komplodur” (1995: 172-173). “Yönetim için hizipler”, açıkça Hobbes’un otoriter devlet modelini ele geçirmeye ya da ilkelerini değiştirmeye çalışan gruplardır. Bu türden hizipler, ya mevcut iktidarı ele geçirip kendi amaçları, toplum vizyonu veya çıkarı için kullanmak ya da rejimin kendisini meşru saymadığı için alternatif bir rejim kurmak için hareket ederler.

Hobbes için hizipler “bir insanın bağırsaklarındaki kurtlar” gibidir (1995: 233). Hobbes’un hizipleri beden içindeki kurtlara benzetmesi sunacağı çözümün de mahiyetini ortaya koyar. Bedenin sağlığı; onu kemiren, zayıf düşüren ve engellenmezse öldürecek olan parazitlerden korunmalıdır. Hobbes, fraksiyon olarak değerlendirdiği tüm grupların yasaklanmasını ve yasağa rağmen ortaya çıktığı durumda da engellenerek katılımcıların cezalandırılmasını ister. Bu nedenle Hobbes’un çözümü yasaklamadır. Sadece hiziplerin değil, hizipleşmeye yol açacak düşüncelerin, eserlerin, dini, kültürel ve mesleki faaliyetlerin de yasaklanmasını gerekli görür (1995: 134). Diğer bir ifadeyle, Hobbes, hiziplerin nedenlerinin yasal tedbirlerle ortadan kaldırılabilmesine inanır ve nedenlerini ortadan kaldırarak hizip sorununu çözmeye çalışır.

2.Rousseau’nun Fraksiyon Anlayışı ve Çözümü

Rousseau yaşadığı dönemde gelişmekte olan modern sanayi toplumuna ve Aydınlanmacı lineer ilerleme anlayışına yönelik yaptığı şiddetli eleştirileri ile tanınır. “İnsan özgür doğar oysa her yerde zincire vurulmuştur” diyerek liberal toplumun özgürlük anlayışını reddeder (1994: 14). Rousseau dönemin hâkim Aydınlanmacı varsayımlarını ve liberal toplum modelini eleştirmekle kalmamış, kendi alternatif modelini de ortaya koymuştur. Rousseau’nun modeli ortak iyi anlayışını esas alan Cumhuriyetçi modeldir. Bu nedenle, Rousseau’nun hizip/fraksiyon anlayışı Cumhuriyetçi model çerçevesinde şekillenir (Conniff, 1975).

Bireye öncelik veren, toplum ve devleti bireyin kişisel çıkarları ve bireysel tercihleri için birer araçtan ibaret gören liberal model ortak iyi anlayışına dayanan hem Cumhuriyetçi modeli hem de vahiy kaynaklı Feodal dönemin Hristiyan toplum modelini reddeder. Liberalizme göre bireyin özgürlüğü, yasal sınırlar içerisinde, kendi tanımladığı ve tercih ettiği hayatı yaşamasıdır. Toplum ya da devlet, bireylerin hem çıkarlarını hem de tercih ettikleri değerlerini özgürce takip edebilmeleri için zorunlu olarak katlandıkları varlıklardır. Bireyin topluma ve devlete karşı yükümlülükleri toplumsal düzen ve istikrarın devamını gerektiren yasal zorunluluklara uymaktan ibarettir. Özellikle devlet, toplum ve geleneğin müdahalesinden kurtarılmak istenen bireyin özgürlüğünün temel şartı, tüm toplumu bağlayan ve devlet tarafından empoze edilen ortak iyi anlayışını, ister Cumhuriyetçi modelde olduğu gibi felsefi kaynaklı isterse Hristiyanlıkta olduğu gibi vahiy kaynaklı olsun, reddetmektir. Birey kendisi için iyi olanın ne olduğuna karar verme konusunda tek otoritedir. Bu nedenle liberalizm, ahlaki muhtevaya sahip bir ortak iyi anlayışı üzerinden değil haklar ve özgürlükler üzerinden kurgulanır (Kymlicka, 2007: 467).

Rousseau'nun siyaset teorisi dönemin hâkim eğilimi olan liberalizmin reddi ile başlar. Rousseau'nun liberal modele alternatif olarak sunduğu Cumhuriyetçi model, toplumun tüm mensupları için bir ortak iyi hayat anlayışı olduğu varsayımına dayanır (Gauss, 2003: 64; Zagorin, 2003: 704). Bireyler ortak iyiye katılmakla gerçek anlamda özgür olabilirler. Ortak iyi anlayışı bireyin ben merkezli değil topluluk merkezli yaşamasını gerektirir. Ortak iyinin alanı kamusal alan olup kritik öneme sahiptir. Liberalizmin bireyin kişisel çıkarları ve tercihleri için bir araç olarak gördüğü kamusal alan Rousseau'da yurttaşlığın aslı faaliyet alanıdır. Yurttaşlık kamusal ve kolektif faaliyetler aracılığıyla gerçekleşir. Kamusal meselelerin müzakeresi sürecinde her bir birey kendi kanaatini ortaya koyma hakkına sahip olmakla birlikte oylama sonucunda azınlıkta kalanlar yanıldıklarını düşünür ve çoğunluğa katılarak genel iradeye dâhil olurlar. Bu nedenle, Rousseau için genel irade çoğunluğun değil bireylerin toplamından daha fazla olan bir siyasal varlık olarak toplumun iradesi demektir ve kamusal faydayı esas alır. Toplumun ortak iyisi, genel irade aracılığıyla tespit edilir (1994: 39).

Rousseau'nun hizip anlayışı ortak iyi kavramı üzerinden şekillenir. Bu çerçevede, Rousseau'ya göre fraksiyon genel iradeye ve ortak iyiye katılmayıp kendi "özel iradesini" takip eden grup demektir (Dagger, 1981: 360; Warner, 2015: 190). Genel iradeyi reddedip alternatif bir iyi anlayışı takip eden ya da kişisel çıkar için bir araya gelenlerin teşkil ettiği gruplar hiziptir ve varlıkları hem ortak iyiye hem de devlete tehditir (Erler, 1981: 652). Hiziplerin varlığı Rousseau'nun erdem anlayışına da zıttır, çünkü erdem kişinin kendisini toplumsal iyiye adanması ve genel iradeye uymasındır. Gruplar ise özel iradelerin ürünüdür ve özel çıkarları amaçlar. Rousseau, "siyasal partileri, çıkar gruplarını, sosyal ve siyasal çoğulculuğu... [genel iradeye ve ortak iyi anlayışına aykırı olduğu gerekçesiyle] reddeder... Cumhuriyet, her bir bireyin kendisini kamusal iyiye adanmasını gerektirir. Kişisel [ve grup] çıkarında ısrar etmek, moral açıdan bir kusurdur ve toplumun yozlaşmasının ve çöküşünün göstergesidir" (Conniff, 1975: 37). Bu nedenle, kamusal alanda, çatışan bireysel iradelerin nihai aşamada pazarlık usulüyle bir karara ulaşması değil aşılması öngörülmüştür. Diğer bir ifadeyle, ortak iyi kamusal müzakere ile keşfedilir. Bu keşif süreci bireylerin kişisel kanaatlerinin ve dar çıkarlarının uzlaşması değil aşılması demektir: "İradeyi genel yapan oyların sayısından çok, onları birleştiren ortak yarar"dır" (Rousseau, 1994: 42). Genel irade bireyleri ayrı ayrı ve birbirlerine karşı konumlanmış olmaktan bir tür kaynaşmış organizmaya ve homojen bir bütüne dönüştürür (Warner, 2015: 190, 193; Conniff, 1975: 38).

Rousseau, insan doğasında bencil güdülerin olduğunu kabul eder ve hiziplerin varlığını bencil güdülerle açıklar. Genel iradeye aykırı olduğu için kısmî ve özel sayılan kanaatler ve kişisel çıkarlar bencil güdülerin sonuçlarıdır. Bireyi yurttaş olmaktan alıkoyan, genel iradeye ve kamusal olana zıt eğilimler geliştirmesine yol açan bencil güdüler, insan doğasının bir parçası olsa da moral eğitimle ve uygun toplumsal (kurumsal ve yasal) yapılanma ile aşılabılır. Rousseau, aileden itibaren bireyin tüm alanlarda yurttaşa dönüşmesini temin edecek bir biçimde yetiştirilmesini gerekli görür. Örneğin, gençlerin evlilik öncesinde tanışma süreçlerini onlar için düzenlenen toplu danslar aracılığıyla gerçekleştirmelerini teşvik eder. Toplu danslar, gençlerin birbirleri ile tanışmasını bir tür kamusal eyleme dönüştürür. Yine kişinin rahat ve konfor arayışı bencil güdülerinin sonucudur ve engellenmesi gerekir. Ticaret ve sanayi gelir farklılıklarının derinleşmesine, zengin ve fakir şeklinde toplumun parçalanmasına yol açarak toplumda biz duygusunu tahrip edeceği için tehlikelidir ve Rousseau'nun toplumunda sınırlanır. Benzer şekilde bireyselliği ve kişiselliği teşvik edecek ve kibire yol açacak olan bilimler ve sanatların gelişmesi de aynı açıdan tehlikelidir (2018; 2018). Rousseau'nun kamusal olana kendisini adayacak yurttaşlarının yetişebileceği ortam; küçük, homojen, gelir farklılıkları derin olmayan ve ortak değerler etrafında kümelenmiş bir toplumdur. Bu bağlam içerisinde bireyler yurttaşlara dönüştürülerek özel iradelerini değil genel iradeyi tercih edecek hale gelirler. Fraksiyonlar kişisel iradelerin bir araya gelmek suretiyle genel irade karşısında kısmî irade oluşturması olduğu için, bireylerin yurttaşlara dönüştürülmesiyle fraksiyonların oluşmasını da engellemiş olur.

3. Madison'un Fraksiyon Anlayışı ve Çözümü

Amerika'nın kurucu babalarından James Madison hizip problemine liberal yaklaşımın öncülerindedir. Liberal özgürlük anlayışı ve özel mülkiyetin benimsenmesi; hem ahlaki değerler hem de maddi imkânlar açısından toplumun çeşitlenmesine ve çok çeşitli inanç, ideoloji, gelir ve mesleki grupların meydana gelmesine yol açar. Madison'a göre değer çoğulculuğu ve çıkar farklılıkları nedeniyle toplumun çeşitli öbeklere ayrılması kaçınılmazdır. Madison bu varsayımlarla Cumhuriyetçi ortak iyi anlayışını ve bireyin kişisel çıkarlarını aşarak kamusal olana kendini adanması anlamında erdem fikrini reddeder. Madison'a göre, toplum ne genel iradeye sahip bir bütüncül organizma ne de bir ortak iyi etrafında kümelenen homojen bir varlıktır. Tam tersine, eğer düzenleyici bir otorite olmazsa, değer ve çıkar farklılıkları nedeniyle iç savaşa ve anarşiye sürüklenecek olan suni bir birlikteliktir (Conniff, 1975: 54).

Madison'un hizip sorununa yaklaşımını belirleyen bağlam iktisadi alanda serbest piyasanın, ahlaki alanda bireysel tercihlerin esas alındığı modern liberal bağlamdır. Avrupa'da yaşanmış olan mezhep savaşları da Madison'un bağlamının tarihsel geri planını oluşturur. Bunlara ek olarak Madison'un da kuruluşuna katkıda bulunduğu Amerikan devleti coğrafi açıdan oldukça geniş ve toplumsal açıdan çok farklı inanç ve etnisitelerden oluşmaktadır. Madison, fraksiyon kavramını bu çerçevede ele alır.

Madison fraksiyonu şöyle tanımlar: "Fraksiyon derken şunu kast ediyorum: İster toplumun çoğunluğunu teşkil etsin isterse azınlık olsun, diğer vatandaşların haklarına veya toplumun daimi ve ortak menfaatlerine aykırı bir duygu veya çıkarla harekete geçen bir grup fraksiyondur (2009: 50). Madison, fraksiyonun boyutunun önemli olmadığını, bazen bir küçük bir grup iken bazen de toplumun çoğunluğundan müteşekkil büyük bir grup olabileceğine dikkat çeker. Bir liberal olarak Madison çok çeşitli nedenlerle insanların gruplar teşkil etme haklarını kabul eder. Bu nedenle tüm grupları hizip olarak görmez. Madison'un meşru gruplarla hizipleri birbirinden ayırmak için iki temel kriteri vardır: İlk kriter, diğer vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini ihlal edecek biçimde hareket etmektir. İkinci kriter, toplumun "daimi ve genel menfaatlerine aykırı davranmaktır." Herhangi bir grup, bir kısım vatandaşların hak ve özgürlüklerini ihlal edecek biçimde örgütlenip davranıyor ya da taleplerde bulunuyorsa hiziptir. Diğer vatandaşların haklarını ihlal etme kriteri açık ve net bir kriterdir. Haklar ve özgürlükler anayasada sıralanmıştır. Bir topluluğun meşru bir grup mu yoksa diğer bireylerin hak ve özgürlüklerine tehlike teşkil eden bir fraksiyon mu olduğu anayasal ilkeler çerçevesinde belirlenebilecek teknik bir konudur ve genel olarak rahatlıkla tespit edilebilir. İkinci kriter tüm toplumun daimi ve ortak menfaatlerini esas aldığı için daha tartışmalıdır. Toplumun daimi ve ortak menfaatleri görüşü Cumhuriyetçi teori ve Hristiyan siyasal düşüncesinin de ileri sürdüğü bir görüştür. Madison'un, bu nedenle, bir liberal olarak bireysel özgürlükleri ve tercih haklarını ihlal etmeden toplumun daimi ve ortak menfaatlerinin ne olduğunu tanımlaması gerekir. Madison daimi ve ortak menfaati; kamusal düzen, istikrar, güvenlik ve liberal rejimin devamlılığı olarak tanımlayarak Cumhuriyetçi teorinin ve Hristiyan siyasal düşüncesinin ahlaki muhtevaya sahip ortak iyi kavramından ayırıştırır. Liberal toplumun ortak iyisi; tüm bireylerin hak, özgürlük ve tercihlerini kullanmalarını mümkün kılacak düzen, istikrar ve güvenlikten ibarettir. Cumhuriyetçi ve Hristiyan siyasal düşüncesinde ortak iyi, tüm topluma empoze edilen bir ahlaki muhtevaya sahiptir. Öte yandan liberal rejimi toplumun daimi ve ortak menfaatinin bir parçası saymak daha farklı mahiyette bir standart ortaya koyar. Burada, değer çoğulculuğunun kaçınılmaz biçimde karşımıza çıkaracağı bir problemle karşılaşırız. Liberalizm bireylere, liberalizme aykırı bir ahlak anlayışını benimseme hakkı da tanır. Toplumsal alanda, bireyler zarar ilkesi çerçevesinde başkalarına zarar vermemek şartıyla bu ahlaki kabule göre de yaşayabilir. Fakat, varsayalım ki ahlaki kabulümüz bir rejim türü olarak liberalizmi reddetmemizi gerektiriyor. Kaçınılmaz biçimde rejimin kendisi hedef haline gelmiş olur. Bu durumda Madison'un fraksiyon diye tanımladığı bir gruba dönüşmüş oluruz. Yine de, Cumhuriyetçi ve Hristiyan siyasal teorinin aksine, Madison'un liberalizmde tüm bireylerin ahlaki muhtevaya sahip tek meşru bir ortak iyiyi kabul etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Madison'un liberal rejimi, düşünce özgürlüğü ilkesi gereği teorik itirazlara izin verse de fiili müdahaleye karşı korunmuştur.

Madison'a göre fraksiyonlara karşı muhtemel iki alternatif vardır fakat bunlardan ilki hem imkânsız hem de normatif açıdan kabul edilemez: "Fraksiyonlar ya ortaya çıkış nedenleri ortadan kaldırılarak ya da etkileri düzenlenerek/manipüle edilerek kontrol edilebilir. Birinci alternatif özgür bir toplumda mümkün değildir" (2009: 51). Özgür bir rejimde çok sayıda grup ortaya çıkar, bu grupların bazıları da fraksiyona dönüşür. Örneğin, özel mülkiyet; gelir farklılıklarına ve toplumsal sınıflara yol açar. Benzer şekilde mesleki, ideolojik, dini ve kültürel gruplaşmalar doğal biçimde gelişir. İşçilerin, herhangi bir meslek mensuplarının ya da dini, kültürel ve ideolojik grupların kendi menfaatlerini teşvik etmek için kuracakları bir teşekkül ya da oluşturacakları bir grup meşrudur. Fakat bu gruplar diğer insanların anayasada tanınmış haklarını, düzen, istikrar ve güvenliği ve rejimin kendisini tehdit etmeye başladıkları zaman bir fraksiyona dönüşürler. Madison, iktisadi fraksiyonları ortadan kaldırmak için özel mülkiyet hakkının ya da dini fraksiyonları engellemek için din hürriyetinin kaldırılmasının ancak otoriter bir rejimde kabul edilebilir bir alternatif olduğunu düşünür (Kalyvas ve Katznelson, 2006: 472). Dolayısıyla, özgür bir rejimde fraksiyonların oluşturduğu tehlike, fraksiyonların ortaya çıkış nedenleri ortadan kaldırılarak engellenemez. Madison'a göre, bu çözüm, otoriter bir devlet gerektireceği için tedavi etmeye çalıştığı hizip hastalığından daha kötüdür: "İlk çözüm tedavi etmeye çalıştığı hastalıktan daha berbattır. Ateş için hava neyse, fraksiyon için de özgürlük aynı şeydir: Hava olmazsa ateş hemen söner. Fakat, fraksiyonu besliyor diye siyasal hayat için zaruri olan özgürlüğü ortadan kaldırmak aptallıktır. Bu, ateşin tahrip ediciliğini ileri sürerek canlı hayatı için zaruri olan havayı yok etme arzusuna benzer" (2009: 50).

İkinci alternatif, fraksiyonların oluşturduğu tehlikelerin etkisiz hale getirilmesidir (Heinrichs, 1984: 663). Bu alternatifte hem ahlaki, ideolojik ve çıkara dayalı çoğulculuğa izin verilir hem de fraksiyonların tehlikeleri engellenmiş olur. Bu alternatifin iki boyutu vardır. Birincisi, toplumsal alanda grupların teşekkülünü teşvik etmek ve sayılarını çoğaltarak birbirlerini dengelemelerini sağlamaktır. Çok sayıda mezhep, ideolojik ya da mesleki fraksiyonun varlığı toplumsal alanda herhangi bir fraksiyonun baskın olmasını engelleyecek şekilde bir denge ve kontrol işlevi görür. Madison, Amerika'nın coğrafi açıdan büyüklüğünün de belirli bir fraksiyonun ülke genelinde baskın olmasını zorlaştıracığını düşünür (2009: 53). 18. yüzyılın ulaşım ve iletişim teknolojisi dikkate alınırca makul bir görüştür. Madison'a göre bu çözüm "böl ve yönet" ilkesine dayanır. Madison'un "sadece çok çeşitli/farklı, rekabet içerisinde ve canlı bir sivil toplumun hiziplerin meydana getirdiği tehlikeleri engelleyebileceği görüşü", onun liberal düşünceye "en orijinal ve önemli" katkısıdır (Schuck, 1997: 555).

Diğer taraftan fraksiyonların tehlikeleri sadece toplumsal alanla sınırlı değildir. Madison, devlet iktidarının bir fraksiyonun eline geçmesi tehlikesine karşı da çözüm sunar. Fakat Madison'un kurumsal düzeyde fraksiyon tehlikesine karşı sunduğu çözüm günümüz liberalizminde yaygın olan hukuk devleti ilkesi, güçler ayrılığı ve yargısal düzenlemeler aracılığıyla iktidarın sınırlanması değildir (Weiner, 2017). Madison, oldukça iyimser bir varsayımla, seçimlerle gelen temsilcilerin, onları seçen topluma nispeten daha makul bir bakışa sahip olacaklarını ve alacakları kararlarda kamusal menfaati gözetebileceklerini ileri sürer: Halkın bir meseleyi dile getirmesine kıyasla "onların temsilcileri tarafından ortaya konan kamusal dil kamusal yarara daha uygundur" (2009: 53). Yine ülkenin coğrafi büyüklüğüne referansla, temsilciler çok çeşitli ideolojilerden, inançlardan, mesleklerden ve coğrafi bölgelerden geleceği için, iktidarı tek başına kontrol edebilecek düzeyde bir fraksiyonun ortaya çıkmayacağını varsayar. Temsilciler, bu çeşitlilik içerisinde, pazarlık yapmak ve uzlaşmak zorunda kalacaklardır. Pazarlık ve uzlaşma süreci, temsilcilerin bakış açılarını yumuşatıp makul hale getirerek kamusal faydayı gözetmelerine yol açacaktır (Heinrichs, 1984: 664).

SONUÇ

Tocqueville'in sivil toplum teşekküllerini demokrasinin okulları olarak değerlendirmesinden yakın dönemde sosyal sermaye teorisine kadar sivil toplum kuruluşlarının gerek toplumsal hayatın kalitesine yaptığı katkı gerekse özgürlüğün önemli bir güvencesi oldukları kanaati oldukça yaygındır. Yakın dönemde demokratikleşmeye çalışan ya da demokrasisini pekiştirme sorunu yaşayan ülkeler için sivil toplum çözüm olarak sunulmuştur. Diğer taraftan, siyasal teoride hem toplumsal barışa hem de siyasal

rejime tehlike teşkil ettiğine dikkat çekilen bir grup türü daha vardır ve bu grup türü hizip/fraksiyon olarak adlandırılmıştır.

Bu çalışmada incelenen Hobbes, Rousseau ve Madison üç farklı siyasal geleneğin fraksiyon sorununa yaklaşımını örneklendirir. Üç düşünür de fraksiyonları, toplumsal düzen, istikrar ve siyasal rejime tehdit olarak değerlendirmiştir. Ayrıldıkları nokta, fraksiyon sorununa sundukları çözümlerdedir. Hem İngiltere'deki iç savaşa hem de Avrupa'da yaşanan mezhep savaşlarına şahit olan Hobbes, toplumsal düzen ve istikrara tehdit olarak gördüğü fraksiyonları tümüyle yasaklayarak karşılık vermiştir. Bu nedenle de toplumsal çoğulculuğun hemen hemen hiçbir türüne hayat hakkı tanımaz. Hayatın olağan akışı içerisinde bir araya gelen toplulukları bile, eğer alışlageldik sayının üzerinde bir katılımcıya sahipse, şaibeli bulur. Hobbes'un çözümü otoriter bir devlet modelini gerektirir. Rousseau, yaşadığı dönemin baskın eğilimi olan liberalizme itiraz ederek Klasik Cumhuriyetçi modeli takip etmiştir. Fraksiyonları özel iradelerin tezahürü ve genel iradeye ve ortak iyiye tehdit olarak gören Rousseau, aileden eğlenceye kadar tüm beşeri faaliyetleri yönlendirmek suretiyle bireyleri, kendilerini ortak iyiye adayan ve kişisel iradelerini aşip genel iradeye ulaşan yurttaşlara dönüştürerek fraksiyon sorununu çözmeye çalışmıştır. Rousseau'ya göre eğer bireyler yurttaşlara dönüşürse sorun kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır. Bu çözüm, bireyin dar, bencil ve kişisel çıkar ve kanaatlerinin aşılmasını gerektirir. Madison, üç düşünür arasında, liberal alternatifi ortaya koyar ve ne yasaklamayı ne de bir ortak iyi adına aşmayı teklif eder. Madison'a göre her iki teklif de artık kabul edilemez alternatiflerden oluşur. Otoriter devlet ve tüm topluma empoze edilen ahlaki muhtevaya sahip bir ortak iyi anlayışı modern dönemin geride bırakmaya çalıştığı alternatiflerdir. Bu alternatifler çözmeye çalıştıkları fraksiyon sorunundan daha ağır problemlere yol açarlar. Madison, hem özgürlük talep eder hem de fraksiyonların tehlikelerini ortadan kaldırmak ister. Fraksiyonların tehlikeleri, fraksiyonların manipüle edilmesi, birbirine karşı kullanılması ve dengelenmesi ile ortadan kaldırılabilir. Bu nedenle, Madison'un çözümü fraksiyonların olumsuz etkilerinin etkisiz hale getirilmesini teklif eder.

KAYNAKÇA

- Ashcraft, R. (1978), "Ideology and Class in Hobbes' Political Theory", *Political Theory*, 6(1): 27-62.
- Boyd, R. (2001), "Thomas Hobbes and the Perils of Pluralism", *The Journal of Politics*, (63)2: 392-413.
- Chambers, S. ve Kopstein, J. (2001), "Bad Civil Society, Political Theory", 29(6): 837-865.
- Conniff, J. (1975), "On the Obsolescence of the General Will: Rousseau, Madison, and the Evolution of Republican Political Thought", *The Western Political Quarterly*, 28(1): 32-58.
- Dagger, R. (1981), "Understanding the General Will", *The Western Political Quarterly*, (34)3: 359-371.
- Erlor, Edward J. (1981). "The Problem of the Public Good in The Federalist", *Polity*, 13(4): 649-667.
- Gaus, Gerald. F. (2003), *Contemporary Theories of Liberalism: Public Reason as a Post-Enlightenment Project*. SAGE Publications, London.
- Hamilton, A., Madison, J. ve Jay, J. (2009), *The Federalist Papers*, Ed. Michael A. Genovese, Palgrave Macmillan, New York.
- Heinrichs, T. (1984), "Hobbes and the Coleman Thesis", *Polity*, (16)4: 647-666.
- Hobbes, T. (1995), *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kalyvas, A. ve Katznelson, I. (2006), "The Republic of the Moderns: Paine's and Madison's Novel Liberalism", *Polity*, 38(4): 447-477.
- Kauffman, Craig M. (2010), "Democratization", *Encyclopedia of Political Theory*, Ed. Mark Bevir. SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks.
- Kymlicka, W. (2007), "Community and Multiculturalism", *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Ed. Robert E. Goodin, Philip Pettit ve Thomas Pogge, Blackwell, Oxford.
- McDowell, Gary L. (1993), "Private Conscience and Public Order: Hobbes and The Federalist", *Polity*, 25(3): 421-443.
- Putnam, Robert D. (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York.
- Rousseau, J. J. (1994), *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Adam Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Temeli ve Kökenleri*, Çev. Elif Yıldırım, Oda Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2018), *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Schuck, Peter H. (1997), "Against (and for) Madison: An Essay in Praise of Factions", *Yale Law and Policy Review*, 15(2): 553-597.
- Warner, John M. (2015), *Rousseau and the Problem of Human Relations*, PSU Press, University Park.
- Weiner, G. (2017), "After Federalist No. 10", *National Affairs*, 33.
- Zagorin, P. (2003), "Republicanism", *British Journal for the History of Philosophy*, 11(4), 701-714.

(Araştırma Makalesi)

MISIR'DA KARŞI DEVRİM SÜRECİNİN EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ (2013-2019)

ECONOMIC POLITICAL ANALYSIS OF THE COUNTERREVOLUTION PROCESS IN EGYPT (2013-2019)

Deniz İstikbal¹

PhD candidate, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, den.istikbal@gmail.com
Orcid: 0000-0002-1968-0224

MAKALE BİLGİSİ

*Geliş 28 Ağustos 2019
Kabul 29 Aralık 2019*

Anahtar Kelimeler:

Mısır, Devrim,
Karşı Devrim,
Ekonomi Politik

© 2019 PESA All rights reserved

ÖZET

25 Ocak 2011 tarihinde başlayan kitlesel halk hareketleri kısa bir süre içinde Mısır'ın tüm şehirlerine yayılmıştır. Başlayan kitlesel eylemler 30 yıldır iktidarda kalan Hüsnü Mübarek rejiminin sonunu hazırlamıştır. Tarihinde ilk defa demokratik seçimlerin yapılmasına imkân veren bu durum Müslüman Kardeşleri iktidara taşıırken bölgesel ve küresel güçler Mısır'daki halk devrimine karşı tavır almıştır. Alınan bu karşı tavır ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak bir bunalım sürecinin ardından askeri darbe ile sonuçlanmıştır. 3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen darbe Müslüman Kardeşler, 6 Nisan Hareketi ve Devrimci Sosyalistler gibi birçok kesimi siyasi yönetim mekanizmasının dışına itmiştir. Darbe sonrası Sisi rejimi Batılı ülkeler, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez rejimlerinden geniş çapta ekonomik ve finansal yardımlar almıştır. Bu aktörler finansal alanı ise Mısır'da iktidara etki etmek için kullanmıştır. Bu nedenle, Mısır'daki devrim sonrası süreçleri daha iyi anlayabilmek için ekonomik politik bir perspektifle dönem incelenmiştir. Bu çalışma karşı devrim süreci sonrası ekonomik araçların yerel, bölgesel ve küresel aktörler tarafından nasıl kullanıldığını analiz etmektedir.

ARTICLE INFO

*Received 28 August 2019
Accepted 29 December 2019*

Keywords:

Egypt, Revolution,
Counterrevolution,
Political Economy

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

The popular uprising that began on 25 January 2011, spread to almost all Egyptian cities in a short period of time. The nation wide protests have prepared the end of the Mubarak regime that was in power for thirty years. For the first time in the history of Egypt, the country experienced a real democratic elections. In the presidential election of 2012, the Muslim Brotherhood member, Mohammad Morsi became the first civilian president in the country since 1952. Despite this democratic trend, regional and global powers have taken a stand against the Muslim Brotherhood leadership. This counter-revolutionary stance have led the military take over of the regime by the General Abdel Fattah Al-Sisi who was the Chief of Staff in the Egyptian military. The coup caused an economic, political and social crisis in the country. The coup, which took place on July 3, 2013, pushed civilian opposition groups such as the Muslim Brotherhood, the April 6 Movement and the Revolutionary Socialists out of political processes. The Sisi regime received wide spread support from Western countries as well as various Gulf regimes, such as Saudi Arabia and the United Arab Emirates. These actors primarily used the financial tool in order to have a control over Egypt. Therefore, the political economy of the counter revolutionary period is of significance importance in order to better understand the post-revolutionary political processes in Egypt. This study is an attempt to analyze how economic instruments were utilized by the counter-revolutionary domestic, regional and international actors.

¹ Bu çalışmada sundukları değerli katkıları nedeniyle Melodi Buket Kanlıoğlu, Hilal Güzel ve Bingül Satioğlu'na teşekkür ederim

GİRİŞ

İşsizlik, yoksulluk ve yolsuzluk gibi ana sorunlar üzerine bina edilen Mısır'daki halk hareketleri 25 Ocak 2011'de başlamış ve ilerleyen günlerde ülkenin büyük şehirlerine yayılmıştır. Sosyal medya üzerinden organize olan muhalifler 30 yıllık Hüsnü Mübarek rejimine karşı birçok protesto gösterisi düzenlemiştir. Düzenlenen gösterilerin ülke genelinde giderek daha fazla destek toplaması Mübarek rejimini daha agresif eylemlere itmiştir. Gerilen bu ortam farklı tarihler arasında göstericiler ile polis güçlerinin çatışmasıyla daha fazla ön plana çıkmıştır (Hellyer, 2011: 118-122). Ülke genelinde bunlar yaşanırken uluslararası alanda fazla destek bulamayan Mübarek rejimi ordunun göstericilere karşı tutumuyla birlikte hem ulusal hem de uluslararası alanda meşruiyetini kaybetmiş ve 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek istifa etmiştir. Mübarek rejiminin görevden ayrılmasının ardından Mısır ordusu ülke yönetimini ele aldığını ve en kısa zamanda seçimlerin yapılıp iktidarın meşru seçilmişlere devredileceğini duyurmuştur (Özev, 2011: 245-246). Ordunun yönetime gelmesinin ardından 2012'de yapılan demokratik seçimler Müslüman Kardeşleri iktidara taşıırken Muhammed Mursi'yi de Cumhurbaşkanlığı koltuğuna getirmiştir. 2011'de Tunus'ta başlayan ve daha sonra farklı Arap ülkelerine yayılan isyan ve halk ayaklanmaları Mısır ve Tunus gibi ülkelerde kısmi anlamda başarıya ulaşırken Libya, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde ise iç savaflara neden olmuştur (Aziz, 2014: 19-24). Mısır özelinde siyasi olayların ekonomik alana yansması negatif yönlü gerçekleşmiştir. 2000'ler sonrası yapılan kısmi liberal reformlar halkta belli bir oranda rahatsızlık oluştururken bu reformlar Mısır halk devriminin önemli itici güçlerinden biri olmuştur (Springborg, 2014: 428-429). Özellikle IMF'nin direktifleri doğrultusunda yapılan reformlar yoksulluk oranlarını yüzde 20'lerden yüzde 30'lar seviyesine yükseltmiştir. Devletin bazı sektörleri sübvansız etmemesi yönünde gelen liberal tavsiyeler halkın enflasyona karşı refah seviyesini aşağıya doğru çekmiştir. Alınan 100 milyar dolarlık kredi, yardım ve hibeler ise ekonomi ile siyasi yönetim elitlerinin karar alma alternatiflerine kısıtlama getirmiştir. Özellikle batı merkezli finansal kuruluşlardan alınan borçlar Mısır'ın siyasi, ekonomik ve dış ilişkilerde hareket sahasını daraltmıştır (Shams El Din, 2019).

Mursi'nin iktidara gelmesinden bir yıl sonra meydana gelen askeri darbe, halk devriminde rüzgârı tersine çevirirken dönemin Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Sisi'yi 2014'teki demokratik olmayan seçimlerle iktidara taşımıştır. Bu çalkantılı iç siyaset Mısır ekonomisinde bazı negatif eğilimlerin baş göstermesine sebep olmuştur. Dış yatırımcının piyasadan hızlı bir şekilde çekilmesi, Mısır Merkez Bankasının rezervlerinde meydana gelen düşüş, Libya'da meydana gelen iç savaş neticesinde işçi döviz gelirlerindeki azalma ve iç siyasi istikrarın bozulması sonucu turizm gelirlerinde meydana gelen azalma genel olarak işsizliğin artmasına neden olmuştur. Bu süreç içinde dış ve iç borcun artıyor olması faizlerin yukarıya doğru çıkmasıyla birlikte borçlanma maliyetlerini yükseltirken borç bulmak daha zor bir hale gelmiştir. Dış ülkelere Mısır'a yapılan ekonomik yardımlar belli bir seviyede yardımcı olsa da istenilen düzeyde gerçekleşmemiş ve Mısır Pound'unda meydana gelen değer kaybı enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur. Mısır halk devrimi sonrası oluşan iç istikrarsızlık ortamı bu oluşan ekonomik sorunların daha fazla derinleşmesine neden olurken eski rejimin bürokratik oligarşisi seçilmiş siyasi elitlerin kararlarını uygulama konusunda yavaş davranmıştır (Springborg, 2014: 428-433).

Siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda meydana gelen şiddet olayları ve Sina yarımadasında IŞİD terör örgütünün eylemleri nedeniyle daha kaotik bir ortama zemin hazırlamış iken Mısır yönetimi IMF ile ekonomik istikrar için kredi antlaşması imzalamıştır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Fransa, Almanya, Çin ve ABD gibi ülkelere alınan ekonomik destek paketleri ve IMF kredileriyle birlikte Mısır'a aktarılan ekonomik katkı, Muhammed Mursi döneminde kaybedilen ekonomik hareket kabiliyetini tekrar sağlamıştır (Tablavy ve Alesxander, 2018). Genel olarak ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilecek olan Mısır devrimi ve sonrası meydana gelen gelişmeler "Arap Baharı" sürecinin önemli kırılma noktalarını içinde barındırmaktadır. Bu çalışma Mısır devriminin tarihsel arka planına ve daha sonra askeri bir darbe ile iktidara gelen Sisi yönetiminin ekonomik, siyasi, toplumsal ve dış ilişkilerde sağladığı hareket sahasını ekonomi politik bir perspektifle analiz etmeyi hedeflemektedir.

1.Mısır Devriminde Tarihsel Arka Plan

Ekmek, özgürlük ve adalet sloganları ile başlayan Mısır halk devrimi tarihsel açıdan uzun bir dönemi kapsamaktadır. 23 Temmuz 1952'de Mısır'da cumhuriyet rejiminin tesisi için yapılan askeri darbe gelecek yıllarda siyasi alanın asker kökenli elitlerde toplanmasına neden olmuştur. 1956 yılında meydana gelen Süveyş Savaşı ve sonrasında Mısır'da Sovyetlere yakın bir yönetim anlayışının yerleşmesi ekonomik alanın daha fazla devlet merkezi hale gelmesine zemin hazırlamıştır (İslami, 2016: 195-197). Cemal Nasır'ın yönetimi altında 1970'e kadar devlet sübvansiyonları ile desteklenen ekonomik altyapı Sovyetlerden gelen kredilerinde etkisiyle toplumsal meşruiyetin halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır (Owen ve Pamuk, 2002: 175-178). Devlet merkezli olarak yapılandırılan ekonomi tarımsal sübvansiyonlar ve kamu girişimleri ile büyütülmeye çalışılmış ancak dış kaynaklı olaylar Mısır'ın gerekli ekonomik reformlarda başarı elde etmesini güçleştirmiştir (Handoussa, 1994: 10-15). 1967 ve 1973'de İsrail ile meydana gelen savaşların kaybedilmesi ve 1977'de imzalanan Cam David antlaşması kısmi bir ekonomik refah dönemini getirmiş ancak 1981'de Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın suikast ile öldürülmesi siyasi ve ekonomik alanı daha gerilimli bir yapıya büründürmüştür. İsrail'in tanınması ve imzalanan barış antlaşması Mısır'ın Arap Birliğinden çıkarılmasına neden olmuşsa da ilerleyen yıllarda geri alınmıştır (Cook, 2012).

Enver Sedat'ın öldürülmesinin ardından dönemin Mısır Hava Kuvvetleri komutanı olan Hüsnü Mübarek iktidara gelmiş ve yapılan şaibeli seçimlerle 2011 yılına kadar Mısır siyasi yönetiminin ana aktörlerinden biri olmuştur. Mısır'ın sivil siyasi elitler tarafından yönetildiği ilk dönemde meydana gelen askeri darbe tarihsel olarak Mısır ordusunun siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda etkisini göstermesi açısından önemlidir. Mısır ordusunun ulusal ekonomideki tarihsel ağırlığı ile mevcut Sisi yönetiminin meşruiyet temellerinin ortak alanları beraber düşünüldüğünde Mısır'daki siyasal süreç daha ayrıntılı olarak analiz edilebilmektedir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 15-17). Devletin piyasadaki ağırlığının 2000'ler sonrası azalması Mübarek rejimine karşı toplumsal huzursuzlukların temelini oluştururken, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlardan finansal destek alınmıştır. Askeri ve siyasi olarak İsrail'in bölgesel güvenliği açısından Mısır'ın özel konumu, Mısır'da devlet ile halkı kimi dönemler hem siyasi hem de toplumsal olarak karşı karşıya getirmiştir. Devlet sübvansiyonlarının 2000'ler sonrası kademeli olarak azaltılması ve liberal ekonomi politikalarının işleme alınması siyasi alandaki yönetici elitlerin meşruiyet alanına zarar vermiştir. Halk devrimi sonrası iktidara gelen Muhammed Mursi'nin ekonomi alanındaki olumsuzluğu giderememesi ve muhalefet partilerinin askeri darbeyi destekler halleri dış güçlerinde etkisiyle askeri darbeyi başarıya ulaştırmıştır (Telci, 2018: 45-54).

Tablo 1. Mısır'da Halk Devrimi Dönemi Ekonomik Göstergeler (2010-2013)

	2010	2011	2012	2013
GSYH (Milyar Dolar)	230,0	247,7	278,7	288,0
Ekonomik Büyüme (%)	5,1	1,7	2,2	3,3
Enflasyon (%)	11,6	11,0	8,6	6,9
İşsizlik (%)	9,2	10,3	12,3	12,9
GSYH / Kamu Borcu (%)	69,5	72,8	73,8	84,0
Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyar Dolar)	6,38	-0,482	2,79	4,19
Alınan Dış Yardım (Milyar Dolar)	0,599	0,423	1,81	5,51

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

Tablo 1'de Mısır'daki halk devrimi döneminde ekonomik göstergeler yer almaktadır. Tabloya ayrıntılı olarak bakıldığında ekonomik göstergelerin kısmi anlamda bozulduğu ancak 2013 yılından itibaren düzelmenin bazı alanlarda ivme kazandığı görülmektedir. Halk devrimine karşı yapılan askeri darbenin 2013 yılında meydana getirdiği ekonomik sarsıntının dış kaynaklardan sağlanan 5,5 milyar dolarlık

ekonomik yardım ile aşılmaya çalışılması, Sisi yönetiminin hangi dış kaynaklardan destek aldığını göstermesi açısından önemlidir.

2.Halk Devriminden Karşı Devrime: ABD, AB, İsrail, Suudi Arabistan ve BAE

3 Temmuz 2013’de gerçekleşen Mısır askeri darbesi ekonomik, toplumsal ve sosyal olarak belli oranlarda iç siyasetin etkilerini içinde barındırmaktadır. Ancak Mısır’da meydana gelen halk devriminden rahatsız olan bölgesel ve küresel aktörler askeri darbeye önce kapalı daha sonra açık bir şekilde destek vermiştir. Bölgesel aktörler arasında bulunan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) askeri darbe sonrası Sisi’yi tebrik eden ilk ülkeler arasındadır. Daha sonra Rusya, ABD, İsrail, Almanya ve İngiltere farklı tarih aralıkları ile Mısır’daki askeri darbeyi tanıdıklarını ilan etmişlerdir. Mısır’da yaşanan halk devrimi sonrası ekonomik olarak sıkıntılı bir süreç yaşayan halk ve sivil yönetici elitler askeri darbeye karşı değişik grupların etkisinde kalarak gerekli ölçülerde tepki gösterememiştir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 27-29). Askeri darbeye karşı gösterilen tepkilerin kanlı bir şekilde bastırılması yeni oluşan konjonktürü negatif olarak etkilemiştir. Askeri darbe sürecine dâhil olan yerel aktörlerden Temerrud Hareketinin askeri darbe sonrası dış ülkelerden destek aldığının ortaya çıkması yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin Mısır’da meydana gelen askeri darbeye etkisini göstermesi bakımından kritiktir (Telci, 2015).

Askeri darbe sürecine dâhil olan Suudi Arabistan yönetimi bölgede oluşabilecek yeni dinamiklerden rahatsızlık duyarak Müslüman Kardeşlerin iktidardan düşürülmesi için siyasi ve ekonomik olarak askeri darbeye destek olmuştur. Bu desteğin ana nedenlerinden biri olan halk devriminin Riyad’a ulaşabilecek olması etkili olurken Suudi yönetimi askeri darbe sonrası Sisi’yi ilk tebrik eden ülke olmuştur (Knickmeyer, 2013). Sisi’nin askeri darbe sonrası ekonomik süreci rahat atlatabilmesi için Suudi Arabistan yönetimi ekonomik yardımın yanında enerji ürünleri hibesinde bulunmuş ve bu durum BAE tarafından aynı şekilde tekrarlanmıştır (Nordland, 2013). BAE’nin 6,2 milyar dolarlık 868 proje ile Mısır ekonomisindeki bugünkü konumu düşünüldüğünde askeri darbenin meşruiyet kazandığı ve Mursi döneminde yaşanan mal grupları yokluğunun tekrarlanmadığı görülmektedir (Mohamed, 2018). BAE Müslüman Kardeşlerin ülkede bulunan kolu İslah Hareketi aracılığıyla kendi yönetimine karşı bir devrim ihracı gerçekleştirebileceği endişesi ile siyasi ve ekonomik olarak Mısır’daki askeri darbeye destek vermiştir. Suudi Arabistan sonrası askeri darbeyi tanıyan ve Sisi’ye tebrik telefonu açan ikinci ülke BAE olmuştur (Heelyer, 2014).

Yerel ve bölgesel aktörlerin askeri darbe yönetimine karşı destekleri kısa bir süre içinde küresel aktörler tarafından tekrarlanarak Mısır’daki yönetiminin meşruluğunu önce bölgesel daha sonra küresel arenaya taşımıştır. ABD’nin Mısır’da yaşanan askeri darbeye önce sessiz kalması daha sonra darbeyi fiili olarak desteklemesi İngiltere, Fransa ve Almanya gibi küresel aktörlerin de askeri yönetimi tanımasında etkili olmuştur. İsrail’in bu yaşanan siyasi süreçten memnun olması ve halk ile daha sıkıntılı bir yönetimi Mısır’da tercih etmesi hem yerel hem de küresel düzlemde Müslüman Kardeşlerin yönetim kabiliyetine negatif olarak etkilemiştir. ABD yönetiminin askeri ve ekonomik yardımlara devam etmesi ve AB ülkelerinin Mısır’da doğrudan yatırımlarını artırması, IMF kredileri (AFP, 2018) ile birlikte askeri darbe yönetiminin ekonomik alandaki zayıflıklarını etkisiz hale getirmiştir (Pluper, 2013; Hessler, 2017). Sisi yönetiminin askeri darbe sonrası Fransa’dan savaş uçakları ve Almanya’dan denizaltıyla savaş gemileri satın alması, (Kurt ve Güngörmez, 2018: 15-17) AB ülkelerinin Mısır’da dev ekonomik projeler üstlenmesi, Avrupa ülkelerinin Mısır’da iktidarda bulunan anti-demokratik rejime karşı desteklerini göstermesi bakımından önemlidir (Egozi, 2018; Kharief, 2018).

Tablo 2. Karşı Devrim Sonrası Mısır’da Alman Dış Yardım ve Krediler (2013-2019)

Kaynak Ülke ve Kurumlar	Yıl	Miktar (Milyar Dolar)	Yardım Şekli
Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt	2013	15,9	4 Milyar Doları Petrol Ürünü, 11,9 Milyar Doları Hibe
Suudi Arabistan	2014	4,00	Hibe

ABD	2013	1,48	Askeri ve Ekonomik Yardım
Suudi Arabistan	2014	4,00	Hibe
Dünya Bankası	2014	0,950	Kredi
ABD	2014	1,50	Askeri ve Ekonomik Yardım
ABD	2015	1,45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2015	0,550	Kredi
IMF	2016	12,00	Kredi
ABD	2016	1,45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Birleşik Arap Emirlikleri	2016	4,00	Hibe
Birleşik Arap Emirlikleri	2016	1,00	6 Yıl Vadeli Kredi
Dünya Bankası	2016	1,00	Kredi
ABD	2017	1,45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2017	1,00	Kredi
ABD	2018	1,49	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2018	1,00	Kredi
IMF	2019	2,00	Kredi
Dünya Bankası	2019	0,700	Kredi
Toplam	2013-2019	56,92	-

Kaynak: Dünya Bankası, IMF, The Washington Post, Arap News, US Foreign Assistance ve CIA

Tablo 2’de karşı devrim sonrası Mısır’ın farklı ülke ve kuruluşlardan aldığı kredi ve ekonomik yardımlar görülmektedir. IMF ve Dünya Bankası tarafından sağlanan kredilerin uzun dönemli bir ekonomik liberalleşme dönemini hedef olarak belirlemesi ve bölgesel aktörler tarafından Sisi yönetimine sağlanan ekonomik hibeler Mısır’da ekonomik istikrarın sağlaması açısından önemlidir. Mısır para biriminde meydana gelen değer kayıplarının enflasyonist eğilimleri güçlendirdiği bir süreçte dış kaynaktan sağlanan döviz cinsi yardımlar sübvansiyonların kısmi anlamda sürdürülmesi açısından finansman sağlamaktadır. Mısır Merkez Bankasının rezervlerinin düştüğü ve yurt dışından gelen yabancı yatırımların azaldığı bir ortamda hibe ve kredi olarak sunulan ekonomik yardımların Sisi rejiminin devamını ve istikrarını sağladığı önemli bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Springborg, 2011: 428-429). Ancak merkezi hükümetin topladığı vergilerin yüzde 38’lik kısmının faiz ödemelerine gitmesi Mısır’da ekonominin hala verimlilik açısından iyi bir pozisyonda olmadığına işaret etmektedir. Faiz ödemelerine kredi ve borç ödemeleri eklendiğinde ise toplanan verginin yüzde 58’si merkezi hükümet tarafından farklı gerçek ve tüzel kişilere ödenmektedir. Uluslararası piyasada meydana gelen ticaret ve kur savaşları kredi imkânlarını kısıtlarken Mısır için iflas ihtimalini artmaktadır. Mısır Merkez Bankasında bulunan 40 milyar dolarlık rezervin iç ve dış borçlar ile hibe ve yardımlar neticesinde toplanması ise gelecek yıllarda ekonominin dış şoklara karşı daha kırılgan bir yapıya doğru gittiğine işaretir (Hamed, 2019).

2.1. Karşı Devrim Sonrası Çin-Mısır İlişkileri

Afrika kıtasında Çin Halk Cumhuriyetini ilk tanıyan ülke olan Mısır, Sovyet-Çin uyuşmazlığı döneminde bağlantısızlar hareketinin öncüsü olarak önemli ülkelerden biri olmuştur. 1970’lere doğru daha fazla gelişen Mısır-Çin ilişkileri değişen iktidarlardan etkilenmeyerek askeri ve savunma sanayinde önemli bir ivme kazanmıştır. 1963’de imzalanan işbirliği antlaşmasını takiben 1985, 1995 ve 1999’da

varılan uzlaşma antlaşmaları ile birlikte Mısır-Çin arasındaki ilişkiler stratejik bir konuma kavuşmuştur. 2000'ler sonrası Mısır'ın dış ticaretinde öncü sıralara yükselen Çin'in yatırımlar ile bölgeye güçlü bir şekilde yerleşmesi, bölge ülkeleri açısından farklı alternatifleri ortaya çıkarmıştır. ABD'nin bölgedeki etkisinin azaltılması için Mısır'daki askeri darbe birçok farklı aktör için fırsatlar yaratmıştır. Yaratılan fırsattan ekonomik olarak yararlanan Çin aynı zamanda silah satış antlaşmaları ile Mısır'da yeni bir ilişki ağı geliştirmiştir (Özşahin, 2019: 314-321). Mısır'ın ilk adil ve demokratik seçimleri ile seçilmiş olan Cumhurbaşkanı Mursi'nin şaibeli ölümünün ardından mevcut yönetimin toplumsal olayların önüne geçmek için cenaze törenine ailesi hariç kimseyi almaması, halktan gelebilecek tepkilere karşı rejimin hassas olduğunu göstermektedir. Ekonomide yaşanan tıkanıklığın siyasi bir karmaşaya dönüşmemesi için çabalayan Sisi yönetimi, askeri ücrete zam gibi yeni politikalara başvurmuştur (Saba, 2019). 67 dolardan 116 doların üzerine çıkarılan askeri ücret fakir toplum kesimlerinin yeterli mal gruplarına ulaşmasında önem taşıırken Çin gibi ülkelere gelen dış yatırımlar ile de yeni iş sahaları oluşmaktadır.

Çin'in 2005-2019 yılları arasında Mısır'a 25 milyar dolar yatırım yapmış olması ve yatırımların daha çok 2013 sonrası (19,96 milyar dolar, tablo 3) hayata geçirilmesi, Çin-Mısır arasındaki ilişkilerin askeri darbe sonrası daha da geliştiğini göstermektedir (AEI, 2019). Ancak toplumsal gelir dağılımının dengeli olmadığı Mısır'da devletin düzenleyici olarak daha az rol alması toplum nazarında iyi bir şekilde karşılanmamıştır. Mısır ulusal pazarında batılı ülkelere karşı dengeleyici bir yatırımcı olarak Çin dünyanın farklı ülkelerinde olduğu gibi Mısır'ın kritik sektörlerine yatırımlar gerçekleştirmiştir. 2013 sonrası 10 milyar dolar ile Mısır enerji sektörüne yatırım yapan Çin Akdeniz ülkelerinde aldığı limanlara ek olarak Mısır'da 5 milyar dolarlık emlak yatırımı yapmıştır. Darbe sonrası miktar olarak en fazla yatırımı Ortadoğu bölgesinde Mısır'a yapan Çin, Sisi yönetimi için önemli ticaret partnerler arasında yer almaktadır. Batılı ülkelere kıyasla iç işlerine karışmama prensibi ile hareket eden Çin, Mısır için önemli bir finansör konumundadır (AEI, 2019). Rejimin devamlılığı için Çin gibi ülkeler ile kurulacak ilişkiler yukarıda değinilen ikili ülke ilişkileri için dengeleyici bir rol üstlenmektedir. Batılı ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Sisi yönetimi için Çin, kritik yatırım imkânlarına sahip bir aktör olarak Orta Doğu bölgesinde dengeleyici ekonomik bir güçtür (Fulton, 2019: 11-13). Tablo 3'deki yatırımlara dikkatli bakıldığında Çin ve Mısır arasındaki ekonomik ilişkilerin hangi sektörlerde geliştiği daha iyi bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda Çin, Mısır'a askeri darbe sonrası 3 milyar dolarlık kredi sağlamıştır (China Africa Research Initiative, 2019).

Tablo 3. Çin'in Mısır'a Yatırımları (2013-2019)

Sektörler	Miktar (Milyar Dolar)
Girişimcilik	0,100
Lojistik	0,120
Tarım	0,400
Diğer Sektörler	0,990
Ulaşım	1,84
Emlak	5,05
Enerji	10,42
Toplam	19,96

Kaynak: AEI

2.2. Karşı Devrim Sonrası Rusya-Mısır İlişkileri

Sovyetlerin dağılmasının ardından Orta Doğu ülkeleri ile farklı ilişkiler geliştirme niyetinde olan Rusya, Arap Baharı dönemindeki halk hareketlerine karşı ilk dönemler pasif bir tutum takınmıştır. Mısır'da yaşanan olaylara karşı temkinli yaklaşan Moskova yönetimi kontrolden çıkan olaylara diğer ülkelerin müdahil olmaması gerektiğini dile getirmiştir. Sovyetler döneminde Mısır ile olan ilişkilerin Arap-İsrail savaşları sonrası bozulması Moskova yönetimini farklı politika hamlelerine itmiştir. Özellikle anti-demokratik yöntemlerle iktidarda bulunan siyasi yönetimlerin halk hareketleri ile devrilmesi bölgede

yeni demokratikleşme süreçlerini beraberinde getirmiştir. Mısır'da bir yıllık bir süreç içinde tecrübe edilen demokratik yönetim biçimi Rusya tarafından iyi ilişkilerin tesisi için desteklenmiştir. Mısır'da inşa edilen yeni yönetim biçimi ile diyalog yollarını açık tutan Rusya, askeri darbeye ise tepki göstermeyerek dolaylı yoldan desteklemiştir. Sisi'nin iktidara gelmesinin ardından ikili ilişkilerin geliştirilmesi için daha fazla çaba sarf eden Rusya silah satış antlaşmaları ile ekonomik alanda yeni işbirlikleri geliştirmiştir. Mısır'ın ABD ile olan ilişkilerinde dengeleyici unsurlardan biri olarak Rusya, Müslüman Kardeşlerin iktidardan düşüşünde diğer batılı devletlerde olduğu gibi pasif tutumu ile yeni döneme hazırlanmıştır (Telci, 2019: 291-298).

Sisi yönetiminin Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmek istemesinin arkasında uluslararası alanda meşruiyet kazanma isteği etkili olurken diğer taraftan da Obama yönetimine alternatifsiz olunmadığı gösterilmek istenmiştir. Rusya'nın silah satışı, enerji tedariki ve tarımsal ürün ihracı üzerinden geliştirdiği ikili ilişkiler ortak askeri tatbikatlar ile daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Enerjiyi daha ucuza ithal etmek isteyen Mısır için Rusya önemli pazarlardan biri haline gelmiştir. Rusya'nın özel sanayi bölgesi yatırımları ve nükleer santral inşası için 25 milyar dolarlık kredi sunması, Mısır-Rusya arasındaki işbirliğinin askeri darbe sonrası ulaştığı boyutu göstermektedir. İçerideki muhaliflere karşı dışarıda sağlanan hareket imkânı Sisi rejimi için hem ekonomik hem de toplumsal olarak oluşan negatif ortamın pasifize edilmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Rusya açısından ABD'nin bölgedeki etkisini azaltma eğilimi için Mısır ile geliştirilen ilişkiler iki tarafında kazandığı bir politik sürece dönüşmüştür (Telci, 2019: 299-307).

3.Devrim Sonrası Meşruiyet Algısının Ekonomi Politikası (2013-2019)

Karşı devrim sonrası siyasi ve ekonomik olarak birçok problemle karşılaşan Sisi yönetimi her yıl 700 bin kişilik bir iş sahası yaratmak zorundadır. Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için su, elektrik ve tarımsal ürün yoklukları ile karşılaşan ve enflasyonun yüzde 20'nin üzerine çıktığı bir ortamda Sisi yönetimi Irak'ta bulunan yeşil bölge gibi güvenli bir hükümet merkezi için yeni finansal kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. IMF direktifleri doğrultusunda yapılan vergi artırımları ve devlet yardımlarının enerji ve tarım gibi kritik sektörlerden çekilmesi yeni ekonomik kriz beklentilerinin halk tarafından daha fazla hissedilmesine sebep olmaktadır. Yeni süreçte yaşanan bu sıkıntılara karşı turizm sektöründe meydana gelen döviz girişi artışı, ekonomik hibeler ve Akdeniz'de bulunan enerji yataklarının işleme alınması hükümetin daha fazla finansal kaynak bulmasına yardımcı olmaktadır. Makro olarak meydana gelen gelişmelere ek olarak ordunun içinde bulunduğu orta ve büyük şirketlerin kar oranları artışları sürerek 2013'e göre 5 kattan fazla artış kaydetmiştir (Dunne, 2018).

Yoksulluk oranının 2017'de yüzde 27,8'den yüzde 35'lere çıkması, yükselen enflasyon ve işsizlik Sisi rejiminin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar olsa bile toplumsal anlamda muhalefet kesimlerinin bastırıldığı bir ortam mevcuttur (Miller, 2018). Mısır toplumunun temel ihtiyaç maddelerinden olan suya yüzde 45 ve elektriğe yüzde 26 zam yapılması enflasyonun yükseldiği bir ortamda sokak hareketlerini tetiklese de askeri ve mülki yetkililer sert bir biçimde gösterileri bastırmaktadır. Genel olarak bu şekilde özetlenebilecek olan Mısır'daki iç dinamik sorunların günümüzdeki yapısı geçmiş 5 yıllık süreç içinde farklı yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin yardım ve yatırımlarıyla çözülmeye çalışılmıştır. Ekonomik politik açıdan son 5 yıllık süreç incelendiğinde bölgesel ve küresel aktörlerin Mısır'da askeri darbe sonrası iktidara gelen Sisi yönetimini farklı alanlarda desteklediği gözlenmektedir (Brennan, 2018). Özellikle ulusal para biriminin değer kayıp etmesi sonrası 36 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın ülkeye gelmesi Sisi yönetimi için önemli ekonomik rahatlatma hamlelerinden biri olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Mısır'da Karşı Devrim Sonrası Ekonomik Göstergeler (2013-2019)

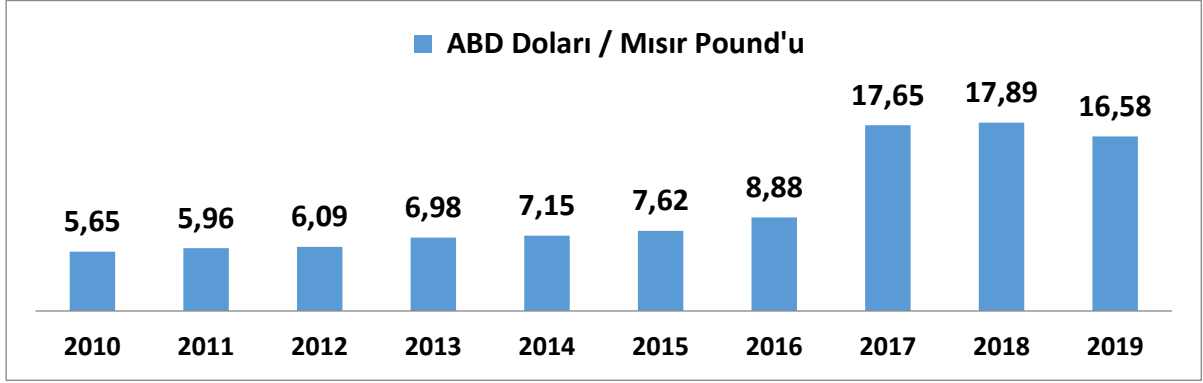
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
GSYH (Milyar Dolar)	288,5	305,5	332,6	332,9	235,3	255,3	250,9

Ekonomik Büyüme (%)	3,3	2,9	4,3	4,2	4,1	4,4	5,7
Enflasyon (%)	6,9	10,0	10,9	10,1	23,5	21,3	13,5
İşsizlik (%)	12,9	13,3	12,8	12,7	12,2	11,4	10,3
GSYH / Kamu Borcu	84,0	85,1	88,4	96,9	101,2	88,7	83,5
DYY (Milyar Dolar)	4,19	4,61	6,92	8,10	7,40	5,05	-
Alınan Dış Yardım (Milyar Dolar)	5,51	3,53	2,49	2,13	1,45	1,39	1,38

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

Tablo 4'te karşı devrim sonrası Mısır ekonomisinde meydana gelen değişimlerin tarihsel olarak eğilimi görülmektedir. Mısır para biriminde meydana gelen değer kaybının GSYH ve enflasyon oranlarına yansımaları yukarıdaki tablodan çıkarılabilecek önemli sonuçlardan biridir. Artan doğrudan yabancı yatırımlar, düşen işsizlik rakamları ve yüzde 4'ün üzerinde seyreden ekonomik büyüme rakamları Mısır ekonomisinde meydana gelen iyi gelişmeler olarak görülmektedir. Kamu borçlarının yüzde olarak GSYH'ya oranının artması Mısır Pound'unda meydana gelen değer kayıpları ile ilişkili olup, dış borcun da rakamsal olarak 8 milyar dolara yakın bir miktar azaldığı anlaşılmaktadır. Mısır hükümetine doğrudan yapılan ekonomik yardımların 2014'ten itibaren azalmaya başlaması önemli ölçüde çekilen doğrudan yabancı yatırımlarla revize edildiği görülmektedir. Genel olarak Sisi yönetiminin iç politikaya nazaran daha fazla ağırlık verdiği dış politika, alınan ekonomik yardım, hibe ve yatırımların negatif yönlü olarak eğilim gösteren ekonominin farklı alanlarında pozitif bir görünüm kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Sisi'nin iç politik alanda dayandığı yerel, bölgesel ve küresel aktörler Mısır'daki mevcut yönetimini hem siyasi hem de ekonomik anlamda finanse etmektedir.

Verilen hibe, yardım ve kredilere rağmen Mısır'ın iç ekonomik problemlerinin çözülemediği enflasyon oranlarının yukarıya doğru çıkıyor oluşu ve Mısır Pound'da meydana gelen değer kaybı halka artan ürün ve hizmet fiyatları olarak yansımaktadır. 2010'da 1 dolar 5,85 Mısır Pound'una eşit iken 2018'in aralık ayı itibarı ile bu oran 1 dolar 17,8 Mısır Pound'una eşit olacak bir seyir izlemiştir (Grafik 1). 2010'da 400 Mısır Pound'una eşit olan askeri ücret, 2011'de 700 Pound'a, 2014'te ise 1200 Pound'a çıkarılmıştır. Yerel para birimi bazında ücretlerin arttığı bir ortamda ABD dolarına karşı Mısır Pound'unun değerinin yıldan yıla azalması askeri ücret fiyatlarını 2013 yılındaki fiyat aralığının 3'te 1'i olan 67,4 dolara geriletmiştir. Enflasyonun yükseliyor oluşu ve devlet yardımlarının IMF'nin direktifleri doğrultusunda azaltılması iç siyasi arenada Sisi yönetiminin önemli sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Buna nazaran dış piyasalardan elde edilen hibe, yardım ve krediler bu yaşanan sıkıntılı süreçte mevcut siyasi yönetime bir nefes aralığı kazandırmaktadır. Kazanılan bu pozitif imaj Sisi yönetiminin hem siyasi hem de ekonomik olarak ömrünün uzamasına neden olmuştur (XE Currency Data, 2018; Mısır Merkez Bankası, 2018; Tradingeconomics, 2018). Yemen ve Libya gibi iç savaşların yaşandığı çatışma bölgelerine Mısır ordusunun fiziki olarak dâhil oluşu da mevcut yardımların karşılıklı çıkar ilişkisinin kritik göstergelerinden biri konumundadır. Batılı müttefikleri ile Doğu Akdeniz başta olmak üzere birçok alanda işbirliğine giden Mısır, yüklü silah antlaşmaları ile farklı bağımlılık ilişkileri geliştirmektedir. Ayrıca Rusya ve Çin gibi batı dışı siyasi ve ekonomik güçlerin Mısır ile geliştirdikleri ilişkinin günümüzde ulaştığı boyut Sisi rejiminin ekonomik ve siyasi alandaki başarısı için vazgeçilmez bir hale gelmiştir.

Grafik 1. Yıllara Göre Mısır Pound'un Dolara Karşı Değeri (2010-2019)

Kaynak: Egypt Center Bank

Mursi döneminde kredi, hibe ve yardımlarda çekingen davranan bölge ve batılı ülkeler askeri darbe sonrası yeniden tesis edilen eski rejim ile sıkı bir işbirliğine girmiştir. Karşı devrim öncesi Mursi yönetimine ekonomik olarak destek olan ülkeler Katar, Türkiye ve Libya olurken IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları ise Mısır ile kredi müzakerelerini tamamına erdirmemiştir. Ülkede halk hareketleri sonrası oluşan ekonomik istikrarsızlığın telafi edilmesi için yeterli kaynaklara sahip olmayan Mısır'ın farklı ülkelere gelen ekonomik yardımlara muhtaç olması ilerleyen dönemlerde askeri darbeye giden süreçte kritik bir rol üstlenmiştir. Bir yıllık süreçte yaşanan fiziksel kıtlıklar ve enerji yokluğu Körfez ülkeleri tarafından sadece izlenirken askeri darbe sonrası ekonomik kaynaklar Mısır'daki Sisi yönetimine tesis edilmiştir. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan alınan kredilerinde etkisi ile finansal istikrarı sağlanan Mısır, dış politikada farklı ülkelerle geliştirdiği ilişkilerle ekonomik krizi baskılamakta kısmi anlamda başarı elde etmiştir. Askeri darbe öncesi ABD'nin askıya aldığı 1,3 milyar dolarlık askeri yardımın askeri darbe sonrası tekrar aktif hale getirilmesi ise Mısır ordusunun yeni oluşturulacak rejime dâhil edilmesini sağlamıştır (Aydın, 2019: 330-355).

AB, Dünya Bankası, IMF, İslam Kalkınma Bankası, Afrika Gelişim Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu gibi birçok kuruluştan kredi desteği alan Sisi yönetimi ekonomik anlamda iç borçlanmaya da başvurmuştur. Askeri darbe sonrası iç borçlanmada 70 milyar dolarlık bir artış olduğu ve dış borcun 42 milyar dolar arttığı bilinmektedir. ABD, Almanya, Fransa ve Çin hükümetlerinden sağlanan kredilerin ise rejimin yozlaşmış bürokratik elitleri tarafından kullanılması alınan yardım, kredi ve hibelerin verimli bir şekilde kullanılmadığına işaret etmektedir. 30 yıllık Mübarek rejiminin inşa ettiği bürokratik elit gruplar Mursi'nin iktidardan düşürülmesinde önemli bir rol üstlenirken, Sisi'nin askeri darbesinin başarısında kritik bir rol üstlenmiştir. Yerel elit bürokratik grupların, Mısır ordusunun ve dış güçlerin desteğini alan Sisi yönetimi ekonomik alanda pek başarı elde edemezken dış ve iç politikada yaptığı hamleler ile iktidarını sürdürmeyi başarmıştır (Aydın, 2019: 355-340).

SONUÇ

2011'in ilk aylarında başlayan Mısır'daki halk hareketleri 30 yıldan uzun bir süredir iktidarda bulunan Mübarek rejiminin sonunu hazırlamıştır. Eski rejimin yerini alan Mısır ordusu kısa bir süre içinde bağımsız bir seçimle yerel siyasi elitlerin iktidara taşınmasını sağlamış ancak Sisi'nin askeri darbesi karşı devrim sürecinin başlamasına neden olmuştur. Karşı devrim sürecinde yerel aktörlerden ziyade dış güçlerin etkili olduğu askeri darbe önce yerel daha sonra ise bölgesel ve küresel aktörler tarafından siyasi, askeri ve ekonomik olarak desteklenmiştir. 2013 sonrası Mısır'a ekonomik yardımların artırıldığı bir ortamda Sisi yönetiminin ömrü uzamıştır. Mısır ekonomisinde meydana gelen ani şokların daha rahat atlatılması için IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar ile kredi antlaşmaları imzalanırken Körfez ülkeleri de yüksek miktarlarda Sisi yönetimine ekonomik yardım ve hibelerde bulunmuştur. ABD ve AB ülkeleri tarafından desteklenen ve meşru olarak kabul edilen Sisi yönetimi

tüm anti-demokratik hareketlerine karşın ekonomik olarak finanse edilmektedir. Tüm bu oluşan ekonomik ve siyasi konjonktür Sisi yönetiminin meşruiyet zeminini genişletirken Mısır'ın daha fazla dış yardım, hibe ve yatırımlara bağımlı olmasına sebep olmuştur.

Halkın enflasyon ile devam ettiği ekonomik kriz mevcut yönetimin hareket sahasını zayıflatırken, merkezi yönetimin topladığı vergiler faiz ve dış borç ödemelerine gitmektedir. Yüzde 58 oranında vergi gelirlerinden tasarruf etmesi gereken Mısır yeni borç bulmakta son dönemlerde zorlanmaktadır. Ticaret ve kur savaşları sonrası artan küresel resesyon ihtimali kırılğan olan iç dinamikleri daha görünür hale getirmektedir. Enflasyonun görece yüksek olduğu, ulusal para biriminin değer kayıp ettiği, devletin bazı sektörlerle verdiği sübvansiyonları azalttığı bir ortamda IMF direktifleri doğrultusunda liberal ekonomik düzen inşa edilmeye çalışılmaktadır. Sisi yönetiminin silah antlaşmaları ile işbirliğini geliştirdiği batılı ülkeler ise uluslararası arenada askeri iktidarın hareket sahasına pozitif anlamda katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak alınan krediler ve verilen dış yardımlar sayesinde Sisi yönetimi ömrünü uzatmaktadır. Çin ve Rusya'nın askeri darbe sonrası yatırımları da aynı amaca hizmet etmektedir. Özellikle devletin protestoları sert biçimde bastırması muhalefetin alınan kararlara etkisini minimize etmektedir. Sonuç olarak Sisi yönetimi kurduğu farklı işbirliği ve ittifak girişimleri ile iktidarını sağlamlaştırmıştır. Ancak ekonomide izlenen liberal adımlar yeni ekonomik krizlerin yerelde daha fazla hissedilmesine neden olacaktır.

KAYNAKÇA

AEI, "China Global Investment Tracker", <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019).

AFP, (2018, Ocak 24), "IMF Says Egypt Economic Outlook Favourable", <http://www.jordantimes.com/news/business/imf-says-egypt-economic-outlook-favourable%E2%80%99>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2019).

Aydın, Kadir, (2019), "Mısır'da Ekonomik Kriz ve Dış Politika", s. 323-348, (İçinde) İsmail Numan Telci, "Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Çıkmazından Meşruiyet Çıkmasına", SETA Yayınları, İstanbul.

Aziz, Sahar, (2014), "Bringing Down an Uprising: Egypt's Stillborn Revolution", Connecticut Journal of International Law, Sayı: 1, s. 1-29.

Brennan, David, (2018, Temmuz 7). "Democracy In Egypt: Five Years After The Military Coup, Opposition Has Been Silenced", Newsweek, <https://www.newsweek.com/democracy-egypt-five-years-military-coup-opposition-has-been-silenced-1005851>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2019).

Bekaroğlu, E. ve Kurt, V. (2015). "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: Arap Baharı ve Sonrası Sürecin Analizi", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s. 1-36.

China Africa Research Initiative, "Loan Database", <http://www.sais-cari.org/data>, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2019).

Dunne, Michele, (2018, Kasım 27). "Sisi Builds a Green Zone for Egypt", Carnegie Endowment International Peace, <https://carnegieendowment.org/2018/11/27/sisi-builds-green-zone-for-egypt-pub-77803>, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2018).

Egozi, Arie, (2018, Nisan 18). "Germany A Growing Arms Supplier to Egypt", Defence Web, <https://www.defencenews.co.za/industry/industry-industry/germany-a-growing-arms-supplier-to-egypt/>, (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019).

Egypt Center Bank, (Average Client Rate in EGP), <http://www.cbe.org.eg/en/EconomicResearch/Statistics/Pages/ExchangeRatesListing.aspx>, 8.12.2018.

Fulton, Jonathan, (2019). "China's Changing Role in the Middle East", Atlantic Council Rapor: Washington DC.

Hamed, Yehia, (2019, Temmuz 7), "Egypt's Economy Isn't Booming. It's Collapsing", Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2019/06/07/egypts-economy-isnt-booming-its-collapsing-imf-abdel-fattah-sisi-poverty/>, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).

Handoussa, Heba, (1994). The Role of The State: The Case of Egypt, Economic Research Forum, No: 9404,

Hellyer, H. (2011). "Revolution in The Arab World: Egypt and Its Challenges", Middle East Law and Governance, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 118-125.

Hellyer, H. (2014, Temmuz 16). "UAE Likely to Support Egypt for Long Haul", Al Monitor, <https://www.al-monitor.com/pulse/fr/originals/2014/07/egypt-uae-sisi-gulf-aid-muslim-brotherhood.html>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2019).

Hessler, Peter, (2017, Ocak 2). "Egypt's Failed Revolution", The New Yorker, <https://www.newyorker.com/magazine/2017/01/02/egypts-failed-revolution>, (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2019).

İslam, İslami, (2016). "Political History of Modern Egypt", *ILIRIA International Review*, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 189-206.

Khariief, Akram, (2018, Ocak 3), "How France Ignored European Promises and Armed Sisi's Egypt", *Middle East Eye*, <https://www.middleeasteye.net/news/how-france-ignored-european-promises-and-armed-sisis-egypt> , (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019).

Knickmeyer, Ellen, (2013, Ağustos 18). "Saudi King Offers Support To Egyhtian Military", *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/saudi-king-offers-support-to-egyptian-military-1376832810> , (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2018).

Kurt, Veysel, & Güngörmez, Oğuz, (2018). *Darbe Sonrası Mısır'ın Dış Politika Arayışı ve Silahlanma Stratejisi*, SETA Analiz, Sayı: 252.

Miller, Andrew, (2018, Temmuz 24). "Security, Human Rights and Reform in Egypt", *Carnegie Endowment International Peace*, <https://carnegieendowment.org/2018/07/24/security-human-rights-and-reform-in-egypt-pub-76943> , (Erişim Tarihi: 11 Mart 2019).

Mohamed, Rana, (2018, Haziran 7). "Overview of Egypt-UAE Thriving Economic Relations", *Egypt Today*, <https://www.egypttoday.com/Article/3/39549/Overview-of-Egypt-UAE-thriving-economic-relations> , (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2019).

Nordland, Rod, (2013, Ağustos 19). "Saudi Arabia Promises to Aid Egypt's Regime", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2013/08/20/world/middleeast/saudi-arabia-vows-to-back-egypts-rulers.html> , (Erişim Tarihi: 28 Mart 2019).

Owen, Roger, & Pamuk, Şevket, (2002), 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Çev. Ayşe Edirne),

Özev, Muharrem, (2011). "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm", *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 228-251.

Özşahin, Mustafa, (2019), "Çin'in Mısır Stratejisi", s. 308-319, (İçinde) İsmail Numan Telci, *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Çıkamazından Meşruiyet Çıkmasına*, SETA Yayınları, İstanbul.

Plumer, Brad, (2013, Temmuz 9). "The U.S. Gives Egypt \$1.5 Billion a Year in Aid. Here's What It Does", *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/07/09/the-u-s-gives-egypt-1-5-billion-a-year-in-aid-heres-what-it-does/?noredirect=on> , (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019).

Shanms El Din, Ahmed, (2019, Temmuz 26). "Egypt's Economy Isn't Thanking. It's Thriving", *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2019/06/26/egypts-economy-isnt-tanking-its-thriving-sisi-muslim-brotherhood-imf/> , (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).

Springborg, Robert, (2014). "The Political Economy of Arap Spring", *Mediterranean Politics*, Cilt: 16, No: 3, s. 427-433.

Steven A. Cook, Steven, (2012, Ocak 10), "Egypt's Never-Ending Revolution", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2012/02/12/opinion/sunday/egypts-never-ending-revolution.html> , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2019).

Telci, İsmail Numan, (2015, Şubat 21). "Mısır'da Devrim ve Karşı-Devrim: Başlangıç Noktasına Geri Dönüş Mü?", *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, <https://www.orsam.org.tr/tr/misir-da-devrim-ve-karsi-devrim-baslangic-noktasina-geri-donus-mu/> , (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019).

Telci, İsmail Numan, (2018). *Mısır: Devrim ve Karşı Devrim*, SETA Yayınları, İstanbul.

Telci, İsmail Numan, (2019). Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Çıkmazından Meşruiyet Çıkmasına, SETA Yayınları, İstanbul.

Tranding Economics, (Egypt Minimum Monthly Wages), Tranding Economic, <https://tradingeconomics.com/egypt/minimum-wages> , (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

U.S Foreign Assistance Department, “Foreign Assistance in Egypt”, <https://www.foreignassistance.gov/explore/country/Egypt> , (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2019).

XE Currency Data, (XE Currency Charts: USD to EGP), <https://www.xe.com/currencycharts/?from=USD&to=EGP&view=10Y> , (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018).

Yousef Saba, Yousef, (2019, Mart 30), “Egypt’s Sisi Raises Minimum Wage to Help Assuage Economic Hardships”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-economy-wages/egypts-sisi-raises-minimum-wage-to-help-assuage-economic-hardships-idUSKCN1RB0CE> , (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

August 2019, Vol:5, Issue:2
e-ISSN: 2149-8539

Ağustos 2019, Cilt:5, Sayı 2
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

TARİHİN SONU VE SON İNSAN¹

THE END OF HISTORY AND THE LAST MAN

Yusuf ÇİFCİ

Dr.Öğr.Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı,
ysf_CFC@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-6453-0084

Fukuyama, 1988-1989 Eğitim/Öğretim döneminde, John M. Olin Demokrasinin Teori ve Pratiğini Araştırma Enstitüsü'nde verdiği "Tarih'in Sonu" başlıklı konferanstan yola çıkarak öncelikle "Tarih'in Sonu" isimli makalesini yazmış daha sonra ise "Tarihin Sonu ve Son İnsan" adlı kitabını tamamlamıştır. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Beşinci bölüm Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı makalesinden müteşekkil olup, önceki dört bölüm ise beşinci bölümdeki "Tarih'in Sonu" tespitinin tarihsel-sosyolojik-felsefi ve siyasi arka planını oluşturmaktadır. Kitabın temelinde yatan sorular şunlardır: "İlerleme diye bir şey var mıdır?" ve "Evrensel (liberal demokrasi merkezli) bir insanlık tarihi çizmek olanaklı mıdır?" Fukuyama, bu iki soruya da olumlu bir yanıt vermekte ve bu tezlerini özellikle meşruiyet krizi merkezinde temellendirmektedir.

20. yüzyıldaki gelişmelerin entelektüel bir krizi beraberinde getirdiğinden bahsedilmektedir. Bu entelektüel kriz, insanlığı karamsar bir boyuta sürüklemiştir. Bu karamsarlığın temel nedeni ise, bilimsel yenilikler (Atom bombası ve diğer teknolojik gelişmeler) ve bu yeniliklerin getirmiş olduğu "aynı" düşünme biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Diğer taraftan 18. ve 19. yüzyılda çok güçlü bir devir yaşamış olan güçlü devletlerin birer birer zayıflaması ve imparatorlukların dağılması (Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu vd.) ve 20. yüzyılda özellikle liberal demokrasiye geçen devletlerin bir bir çöğalması (1974 – Portekiz Caetano Rejimi'nin Devrilmesi, 1974 – Yunanistan Albaylar Yönetimi'nin Devrilmesi, 1975 – İspanya Francisco Franco'nun Ölümü, 1980 – Türkiye Darbesi-Devrimi-İhtilali) ve de dünyayı iki tahayyüli bloğa ayırdığı düşünülen Sovyet Rusyası'nın içine girmiş olduğu kriz, Fukuyama'ya göre; evrensel meşruiyet merkezi olarak liberal demokrasiye işaret etmiştir. Fukuyama, bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır: "Bugün ne komünist sol, ne de otoriter sağ, bir hükümete meşru bir temel olabilecek ciddi bir konsepte sahiptir." (Fukuyama, 2012:72). Bütün ulusal ve uluslararası alandaki tek meşruiyet dairesi liberal demokrasidir. Bu durumu kanıtlayan bir başka gelişme ise, özellikle 1990'lı yıllarda başlayan ekonomik liberalleşme programlarının hemen hemen dünya çapında bir uygulama alanı görmesi olmuştur.² En nihayetinde ise otoriter ve totaliter sistemlerin ve de merkezi plan ekonomisinin içine girdiği kriz, evrensel tarih algısını ortaya çıkarmıştır.

¹ Profil Yayınları, 1992, İstanbul

² Burada ekonomik liberalleşme politikaları olarak ifade edilen politikalar zincirine Özal dönemi Türkiye'si'nin de dâhil olduğu bilinmektedir. Nitekim 28 Ocak Kararları ve 32 Sayılı Kararname olarak tarihe geçen düzenlemelerin bu dönemde yapıldıkları fark edilmektedir. (Öztürk ve Özyakışır,2008: :334-341).

Liberal demokrasi merkezinde alt yapısı oluşturulan ilerleme ve gelişme fikrinin, evrensel bir tarihi oluşturup / oluşturamayacağı düşüncesi bu kitapta sorgulanan temel önermedir. Bu bağlamda Fukuyama, bu evrensel tarih anlayışını ve tarihin sonu fikrini Hristiyan teolojisi içindeki dünyanın sonu ve kıyamet gibi fikirlere bağlamaktadır. Ancak Fukuyama, felsefi olarak bu fikirleri Kant ve Hegel'in tarih konusunda yazdıklarına ve Alman İdealizmi'ne yaslandırmaktadır. Fukuyama'ya göre; tarih yazımı içinde liberal toplumlar, toplumsal örgütlenmenin eski biçimlerinin çelişkilerini taşımamaktadırlar dolayısıyla liberal demokrasiler diyalektiğin sonunu oluşturmaktadırlar. Bu doğrultuda Fukuyama'nın şu sorusunun yanıtı önemlidir: "Liberal demokrasiden başka kültürel çıkış ve varış noktası var mıdır? (Fukuyama, 2012:106)" Bu sorunun yanıtı, insanın en temel dürtülerinden bir tanesi olan "arzu mekanizması" ve 20. yüzyıldaki "doğa bilimlerinin yükselişinde" gizlidir. Çünkü doğa bilimlerindeki inanılmaz değişim bütün ülkelerin arzularını ortak hale getirmiştir. Bu dönemde bütün ülkeler modern doğa bilimi ile kapitalizme eklenmenin peşine düşmüşlerdir. Dolayısıyla doğa bilimlerinin gelişmesi kapitalizmi kaçınılmaz kılmaktadır (Fukuyama, 2012:131). Özellikle doğa bilimleri amaca yönelik bir tarihsel gelişime temel olabilecek olası bir mekanizmayı teşkil etmektedirler. Kısacası modern doğa bilimi evrensel bir arzu olmuş ve aynılaşan tüketim kültürünün en büyük devindiricisi haline almıştır. Bu açıdan liberalizm tek hakikat, liberal demokrasi tek hakiki meşruiyet alanı ve liberal birey ise 'son insan'dır.

Peki "Son İnsan"a giden yolda insanın hangi duygusu yönlendirici bir rol oynamaktadır?" Bu soruya Fukuyama, Hegel'in "kabul görme" olgusuyla Eski Yunan dilinden devşirdiği; 'megalothymia', 'isothymia' ve 'thymos' kavramları ile "son insan"ın psikolojik haline işaret ederek bir açıklama getirmektedir. Hegel'in şu ifadesi Fukuyama'nın çıkış noktasını oluşturmaktadır: "Bir birey ancak başka insanlar tarafından kabul edildiğinde kendisinin bilincine varabilir." (Fukuyama, 2012:197) Burada özellikle Hegel'in köle efendi diyalektiğinden bahsetmek gerekmektedir. Çünkü Hegel'in köle ve efendi olarak iki uç kavramda ifade ettiği demokrasideki yöneten ve yönetilen ilişkisidir. Fukuyama'ya göre liberal demokrasi, bu iki ucu bir araya getirip sentezlediği için insanlık tarihinin gerçek motoru olan "kabul görme" arzusu liberal demokraside kendini bulmuştur. Bu anlamda ulus devlet ise efendi ve köle ahlakının bir örgütte sentezlenmiş hali olarak ortaya çıkmaktadır. (Fukuyama, 2012:262-269).

"Tarih'in sonunda artık liberal demokrasilerin ciddi rakipleri kalmadığında ne olacak?" sorusunu yanıtlayan Fukuyama, diğer toplumlar liberal demokrasiye intibakını yap(tır)ana kadar, bütün toplumların evrensel bir doğru olarak liberal demokrasi peşinde koşacağını ifade etmektedir. Çünkü henüz bütün toplumlarda liberal demokrasi hâkim olmamıştır. Ancak liberal demokrasinin tek gerçeklik olmayışının nedeni iletişimsizliktir. Fukuyama'ya göre demokrasi, en mantıklı ve insanın kültürler üstü genel özelliklerine en çok uyan politik sistemdir (Fukuyama, 2012:284). Komünizmin çöküşüyle beraber bireysel öz çıkarın tam anlamıyla zaferi yaşanmıştır. En nihayetinde liberal demokrasiye bağlanmayan diğer bütün toplumlar da liberal demokrasiye geçtiklerinde tarihin sonu gelmiş olacaktır. Çünkü birey bağlamında kabul görme arzusu, uluslararası ilişkiler bağlamında da geçerli olup, devletlerin uluslararası arenada "kabul görme"leri için, liberal demokrasiyi benimsemeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda "Uluslararası arenada ulusal çıkarın korunması, liberal demokrasiyi zorunlu kılmaktadır" denilebilir. Nitekim Fukuyama'ya göre 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulan / kurulacak olan bütün ulus devletlerin liberal demokrasiye geçişini beklemek için pek çok haklı neden vardır. Bu nedenlerin en belirleyicisi ise, liberal demokrasinin, insanları kendilerinin efendileri haline getirmesidir.

Fukuyama temel tezini liberal demokrasi ile çeperleyerek; "Faşizm ve komünizm silindikten sonra liberal demokrasinin özünde hala çelişkiler olacak mı?" sorusuna yanıt aramaktadır. Burada ise 'megalothymia' ve 'isothymia' kavramlarından bahsetmek gerekmektedir. "Megalothymia'dan ya da 'kabul görme isteği'nin eşitlenmesinden sonraki veyahut da liberal demokrasinin bütün toplumlara girmesinden sonraki durum ne olacaktır?" ve "Arzu bütünüyle tatmin edildiği için artık tarihin sonuna ulaşıldı mı?" sorularına Fukuyama, elbette ki "evet" yanıtını vermektedir. Ancak bu yanıt, liberal demokrasiler içinde hala uyuşturucu, alkol ve insan onuruna dayalı sorunların varlığını ortadan

kaldırmamaktadır. Bunun yanında sanayi devrimi öncesinde soyluların kabul etmediği bireyleri, bugünün modern liberal demokratik devletleri kabul etmektedirler. Ancak bu seferki tehlike daha yoğun gibi görünmektedir. Çünkü sanayi devrimi öncesinde bireyler birbirlerini kabul ediyorlardı şimdi ise bireyler birbirlerini kabul etmemekteler. Diğer taraftan modern insan ‘son insan’dır (Fukuyama, 2012:385) belki, ama bu insan kendi “arzu”sunu ve “kabul görme” isteğini tatmin ettiği için bir atalet durumu söz konusudur. Nitekim modern birey rahatına düşkündür ve hiçbir şey için kendini yormamaktadır. Fukuyama’nın ifadesiyle “güneşlenen bir köpek” (Fukuyama, 2012:391) gibi bireyler kendilerinden üstün bir ereğe hizmet etmek şöyle dursun dönüp bakmamaktadırlar bile. Bu durum ise, toplumların gelişmesinde en elzem şeylerden bir tanesi olan sanat ve felsefe gibi olguların da içlerinin boşalmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan Fukuyama’nın modern “bel kemiksiz insan” olarak tasvir ettiği yaratık, “megalothymia” yani “kabul görme” olgusunun konumunu değiştirmiş, spor müsabakaları gibi içeriksiz etkinliklerle kendisini tatmin etmeye çalışmaktadır.

Son olarak incelemenin başında sorulan kitabın özünü verecek olan temel iki soruya yanıt verilecek olursa; “Bütün toplumlar için ilerleme diye bir şey vardır. Ancak Fukuyama’nın iddia ettiği gibi bu ilerlemenin sadece bir merkeze doğru yönlendirilmesi doğru değildir. Amaca yönelik bir insanlık tarihi çizilebilir ancak bu tarihin evrensel (liberal demokrasi merkezli) olduğu iddiası, çok fark edilmese de liberal demokrasiyi totaliter ya da otoriter bir yapıya sürüklemektedir. Diğer taraftan tek yönlü ilerlemede toplumların öncü kuvvetleri olan sanat akımlarının benzeşmesi durumu ortaya çıkabilir ki; bu da ilerlemenin yokluğu olarak ifade edilebilir. Nitekim bu durum son günlerde yeni bir “avangart” fikrinin çıkmaması dâhilinde sürekli eleştirilmektedir (Bolla, 2012).

KAYNAKÇA

Bolla, Peter de. (2012), *Sanat ve Estetik*, Çeviren: Kubilay Koş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Fukuyama, Francis. (2012), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çeviren: Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, İstanbul.

Öztürk, Salih. & Özyakışır, Deniz. (2008), “Türkiye’de Finansal Sistemin Yapısı ve Tarihi Gelişimi”, *Türkiye’nin Ekonomi Politigi*, Editörler: Mehmet Dikkaya vd., Orion Kitabevi, Ankara, ss. 315-346.